



» Živela Slovenija! «

Zbornik referatov

*Zgodovinsko društvo Ormož*

*» Živela Slovenija! «*

*Zbornik referatov z znanstvenega simpozija ob  
140-letnici tabora v Ormožu*

*Ormož 2009*

## **“Živela Slovenija!”**

### **Zbornik referatov z znanstvenega simpozija ob 140-letnici tabora v Ormožu**

*Izdalo:* Zgodovinsko društvo Ormož

*Zanj:* Predsednik Anton Luskovič

*Glavna in odgovorna urednica:* Zdenka Kresnik

*Lektoriranje:* Nadica Granduč

*Grafično oblikovanje in priprava za tisk:* Zvonko Kustec

*Tisk:* Roko internacional, Veščica 45/a, Murska Sobota

*Naklada:* 500 izvodov

Izdajo Zbornika referatov je omogočila Občina Ormož

Ormož, avgust 2009

Za strokovno vsebino člankov so odgovorni avtorji.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji  
Univerzitetna knjižnica Maribor

949.712"1869"(082)

"ŽIVELA Slovenija!": zbornik referatov z  
znanstvenega simpozija ob 140-letnici tabora v  
Ormožu / [glavna in odgovorna urednica Zdenka  
Kresnik]. - Ormož : Zgodovinsko društvo, 2009

1. Kresnik, Zdenka 2. Znanstveni simpozij ob  
140-letnici tabora v Ormožu (2009 ; Ormož)  
COBISS.SI-ID 63230977

Na naslovni strani:

*Spominska značka s tabora v Ormožu, 8. avgusta 1869. Hrani: Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej.*

## KAZALO

UVODNE BESEDE.....	4
Ivan Rihtarič ORMOŠKA OKOLICA V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA.....	5
Stane Granda NARODNA PREBUJA NA ORMOŠKEM KONCU.....	15
Zdenka Kresnik TABOR V ORMOŽU, 8. AVGUST 1869.....	25
Anton Ratiznojnik LJUTOMERSKI TABOR, PODOBNOSTI IN RAZLIKE.....	44
Janez Cvirn NEMŠKI USTAVOVERCI IN SLOVENSKI TABORI.....	58
Nevenka Korpič PRIKAZ ETNOLOŠKE PODOBE ORMOŠKEGA OBMOČJA V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA.....	73
Franc Krnjak HARDEČAN JAKOB VAUPOTIČ – HARDECKI.....	91
Ivan Fras ARHIVSKO GRADIVO ORMOŽA V ZGODOVINSKEM ARHIVU NA PTUJU.....	101
Miran Puconja SLOVENSKO–HRVAŠKI ODNOSI OD TURŠKIH VPADOV DO NARODNOPREBUDNIH GIBANJ V 19. STOLETJU.....	122
Marjan Toš ANTISEMITIZEM NA SLOVENSKEM V LUČI NACIONALNIH IN LOKALNIH VIDIKOV ANTISEMITIZMA 19. IN 20. STOLETJA.....	133

## UVODNE BESEDE

8. avgusta 2009 mineva 140 let od dneva, ko so se v Kečkovem logu v Ormožu zbrali narodno zavedni možje in žene ter se v svojem prebujajočem se boju za enakopravnost slovenskega naroda in jezika udeležili velikega politično–kulturalnega zborovanja pod milim nebom, imenovanega tabor. Nad 9.000 zbranih posameznikov iz slovenskih in hrvaških krajev je pozorno prisluhnilo zvenečim besedam narodnih buditeljev, ki so kakor v en glas poudarjali pomen združitve vseh Slovencev, nujnost uvedbe slovenskega jezika v urade in šole, pomen napredne vzgoje mladine in njeno vsestransko poučevanje, potrebo po ustanovitvi hranilnice za ormoški okraj in gradnji mostu čez reko Dravo na Hrvaško. Med govorniki si je posebno pozornost prislužil Božidar Raič, sicer rojen domačin z Žvaba, ki je z močjo svoje besede zbrano množico še posebej navdušil, navzočo mladino pa pripravil do izreka čustvene narodoljubne prisege.

Z namenom počastiti zgodovinski spomin na ormoški tabor (osmi po vrsti izmed osemnajstih, ki so se zvrstili v letih 1868 in 1871), in ljudi, ki so na njem aktivno sodelovali, je Zgodovinsko društvo Ormož pod pokroviteljstvom Občine Ormož in s sodelovanjem ormoške enote Pokrajinskega muzeja Ptuj–Ormož 26. junija 2009 v ormoškem gradu organiziralo znanstveni simpozij. Na njem je rezultate svojega raziskovalnega dela predstavilo deset referentov, ki so spregovorili o slovenskem narodnem prebujanju, taborskem gibanju, s poudarkom na ormoškem taboru, arhivskem gradivu Ormoža, naprednih možeh 19. stoletja, pojavu antisemitizma, topografskih podatkih, etnološki podobi ormoškega območja in hrvaško–slovenskih odnosih v 19. stoletju. Predstavljeni referati so sedaj pred nami v publikaciji, ki smo jo obljubili že ob izdaji lanskoletne številke društvenega glasila *Zgodovinski zapisi*; popestrili smo jo še s fotografijami iz tedanjega obdobja, poteka simpozija in odkritja obnovljene spominske plošče Božidarju Raiču istega dne na Žvabu. V celoti smo jo posvetili taboru v Ormožu, 8. avgusta 1869, s katerim so se naši predniki (skupaj z organizatorji ostalih zborovanj pod milim nebom) zapisali v zgodovino najsvetlejšega obdobja slovenskega narodnega gibanja.

Urednica Zdenka Kresnik, prof.

Ivan Rihtarič

## ORMOŠKA OKOLICA V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA (TOPOGRAFSKI PODATKI)

*Članek prikazuje pestro posestno in socialno sliko ormoške okolice le nekaj let pred revolucijo 1848. Edini vir podatkov so t. i. Göthove vprašalnice za davčne občine, ki jih je 505 za celotno Spodnjo Štajersko, od tega kar 36 za ormoško okolico.*

Za prvo polovico 19. stoletja je želela avstrijska oblast zbrati z vprašalnici podatke za statistično–topografsko podobo štajerske dežele. V letu 1811 je začel akcijo nadvojvoda Janez – Erzherzog Johann von Österreich (1782–1859), nadaljeval pa še dr. Georg Göth (1803–1873).

Te t. i. »graške vprašalnice« je raziskovalec Niko Kuret<sup>1</sup> razdelil na 7 skupin:

- A (vprašalnica nadvojvode Janeza iz leta 1811, namenjena nabornim okrajem s 132 vprašanji),
- B (vprašalnica okrajnim gosposkam z 69 vprašanji),
- C (vprašalnica davčnim občinam s 46 vprašanji; 30 za podeželske kraje ter od 31.do 46. za mesta in trge),
- D (vprašalnica gosposčinam – dominijem in imenjem – Gülten s 25 vprašanji),
- E (vprašalnica župnijskim uradom z 21 vprašanji),
- F (vprašalnica upravam rudnikov in fužin z 9 vprašanji),
- G (vprašalnica štajerski duhovščini s 50 vprašanji).

Odziv teh vabljenih uradov je bil zelo različen, noben kraj se ni odzval na vseh 7 vprašalnic. Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani ima kopije tega zelo bogatega gradiva, ki ga je za kar 505 krajev oz. enot na slovenskem Štajerskem in je dostopno za znanstvenoraziskovalno delo.

---

Dr. Ivan Rihtarič, direktor, Ljudska univerza Gornja Radgona, Trg svobode 4, 9250 Gornja Radgona.

<sup>1</sup> Niko Kuret: Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Ljubljana 1985 (1. del – 1. snopič), 1. del – 2. snopič (1987), 1. del – 3. snopič (1989) in 2. del – 1. snopič (1993).

Iz ormoškega območja je kar 36 enot (7,12%), predstavil pa jih bom le 8, ki so dosegljive oz. transkribirane iz popisnih materialov in spadajo vse v skupino C: Brebrovnik (C), Frankovci (C), Gomila (C), Hardek (C), Hermanci (C), Hum (C), Ivanjkovci (C), Jastrebcji (C).

## 1. Brebrovnik

Kraj je imenovan kot »Wrebrofnik«, podpis je težko čitljiv (Pachernigg?), danih je vseh 46 odgovorov v letu 1843.

Davčna občina je imela 151 hiš, ki so bile raztresene po vinskih goricah.

Občina je imela enega tričetrzemljaka, 4 četrtzemljake, 5 kočarjev in 53 sogornikov.

Druge hiše so bile viničarije pri vinogradih ali pa so bile prazne. Omenjajo se tudi dninarji, ki so obdelovali posamezne krpe vinogradov. Vino v Brebrovniku ni tako močno kot v okoliških krajih, je blago in prijetno za pitje.

V občini se ni pridelalo dovolj žita, zato so si ga sogorniki kupovali z izkupičkom za prodano vino. Viničarji so hodili mlatit na Ogrsko in Hrvaško.

Gospoččina je imela 18 oralov in 1425 kv. sežnjev gozda, nerazdeljenega občinskega gozda pa je bilo 11 oralov in 1190 sežnjev. Podložniki pa so imeli 210 oralov in 130 kv. sežnjev gozda. V gozdu sta rasla predvsem bukev in bor.

Na brebrovniškem potoku sta bila dva mlina, s po enim mlinskim kamnom.

Po zdravnika je bilo treba iti v Ormož, po babico pa k Sv. Miklavžu.

V občini je bilo zavarovanih le 13 hiš pri Notranjeavstrijski zavarovalnici, vas pa tudi ni imela pripomočkov za gašenje.

## 2. Frankovci

Kraj je imenovan kot »Frankofzen«, anketa je bila odgovorjena 1. 6. 1843. leta, podpis je nečitljiv. Poročevalec je zapisal, da je krajevno ime Frankovci, v nemščini Frankofzen, Frankovez ali Krenkendorf, a da mu izvor imen ni znan.

Hiše so bile deloma zidane, deloma lesene, iz hrastovega lesa, krite s slamo in so bile še v kar srednje dobrem gradbenem stanju.

V občini so živeli en tričetrzemljak, 7 polzemljakov, 7 četrtzemljakov in 23 kočarjev.

Prebivalstvo se je preživljalo s poljedelstvom. Ni se pridelalo dovolj žita za lastne potrebe, zato so ga morali prebivalci kupovati po bližnjih

sosednjih občinah. Frakovščani, Pušenčarji (Pušenci) in Loperžani (Leperšice) so zato jemali od ormoške gosposčine njive v najem, ki se je praviloma obnavljal vsaka tri leta.

Donosno je bilo tudi prevoznništvo, prevoze so sprejemali od ogrskih špediterjev in žito vozili v Ljubljano.

Poleti se je živina pasla po pašnikih in gozdovih pa tudi na otokih, ki so nastajali med rečnimi rokavi ob Dravi. Živina je te rokave prebredla ali, ob visoki vodi, tudi preplavala.

Gozdovi v tej občini so bili večinoma borovi; podložniki so imeli 93 oralov in 375 kv. sežnjev, nerazdeljenega občinskega gozda pa je bilo za 70 oralov in 582,7 kv. sežnjev. Gosposčina ni imela nobenega gozda. Les iz občinskega gozda so uporabljali za vzdrževanje mostov in jezov, sam gozd pa tudi kot skupen pašnik. V občini sta bila samo kovač in gostilničar, trgovca ni bilo nobenega. Na Dravi je bil rečni mlin (Drauschiffmühle) na dva kamna. Žage ni bilo nobene.

Po Dravi so vozili splavi in plitvice, ki so prevažale les, deske in čreslovino, predvsem na Hrvaško in naprej. Imeli so tudi brod, navaden čoln, ki je prevažal samo ljudi. Vozil je od obmejne straže na nasprotno stran, kjer je bila hrvaška goliba, ki pa so jo Štajerci zelo radi pridno obiskovali. Bila je še vojašnica obmejne straže v najeti kmečki hiši in po občini so se vodile patrolje.

Ni bilo gasilnih pripomočkov, le ena hiša je bila zavarovana pri tržaški zavarovalnici. Frankovci so spadali v ormoško župnijo, v kraju ni bilo nobene kapele.

Poročevalec v anketi poroča, da ne pozna nobenih listin in zgodovinskih poročil o kraju, da pa prebivalci ob kopanju naletijo na mnogih mestih na trdne ostanke zidov in tako le lahko sklepajo na starejše hiše. V vasi je razširjeno mnenje, da se je v preteklosti mesto Ormož raztezalo do vasi Frankovci na vzhodu ter do Trgovišča na zahodu in jih je na to spominjalo še aktualno ime Stari trg (Altenmarkt), pot je trajala dve uri hoda.

### 3. Gomila

Kraj se je imenoval kot »Gomila«, podpis izpolnjevalca ankete je nečitljiv, anketa je bila izpolnjena 1. 6. 1843.

Hiše v tej davčni občini so bile raztresene po slemenih, največ je bilo viničarij in celo praznih hiš vinogradniških gospodarjev. Nekatere vinske gorice imajo posebna imena, takšno je tudi Gomila, ki pomeni hrib, in Neusiedelberg, slovensko Novaščak.



Hiše so bile večinoma lesene, s slamo krite, zidane so bile le redke večje, prazne gosposke hiše vinogradniških gospodarjev. Med njimi je enonadstropna hiša ormoške gosposčine.

Od 1778. leta do 1843. je doseglo v tej občini 7 oseb starost 80 let, ena oseba 87, ena 89, ena 90, ena 96 in ena 107 let (leta 1811).

Prebivalci v tej občini so živeli samo od vinogradništva. Med njimi so bili en polzemljak, en četrtzemljak in 22 sogornikov. Med vinogradi sta bila dva stanovska vinogradi ter mnogo vinogradov, v katerih je živel samo po en viničar. Precej je bilo tudi nenaseljenih vinogradov. Sogorniki niso pridelali dovolj žita za svoje potrebe, zato so ga morali dokupiti z izkupičkom od vina in z dnino. Viničarji so bili še na slabšem, zato so trudoma odhajali po opravljenem delu v vinogradu na sosednje Ogrsko in Hrvaško, kjer so mlatili žito, »medtem ko leni Hrvat ali Oger spi v senci pod drevesom.« Za mlatilniško delo niso dobili plačila v denarju, pač pa v žitu »in natura«, kar jim je seveda bolj ustrezalo.

V občini se je pridelalo imenitno gomilsko vino, ki je sodilo med najboljša vina v ljutomerskem okolišu. Zdi se, da so slaba zemlja in redki trsi za kakovost vina koristni. Je pa bila zemlja v gomilskih vinogradih rodovitnejša kakor v občinah Ilovci in Hermanci.

Krave so gonili past v borne gozdove ali pa so jih krmili s travo, ki so jo v vinogradih nakosili s srpom.

Ormoška gosposčina je imela v davčni občini 16 oralov in 1356,5 kv. sežnjev gozda, podložniškega je bilo 36 oralov in 61,9 kv. sežnjev. Gozd je bil večinoma bukov. Les so uporabljali za kurjavo, listje pa kot steljo za živino viničarjev.

Skozi občino je vodila cesta iz Središča čez Sv. Bolfenk v Ljutomer. Ob suhem vremenu je bila še dobro prevozna, ob slabem pa je bil promet zelo otežen, saj so bile ceste ilovnate, blatne in mokre. Spomladi in jeseni so nanje naložili odrezano trsje, ki je ostalo na cesti čez poletje, jesen in zimo. Pohodili in povozili so ga, da je zgnilo. Spomladi so ga odkopali in odnesli v vinograd.

Potok Presika je bil meja z Ogrsko. Na potoku ni bilo nobenega mlina. Ob daljšem deževju je potok narasel, a večje škode s poplavljanjem ni povzročal.

Vodnjaki so bili izkopani v hrib, komaj za seženj globoki in obloženi s kamenjem. Voda je bila navadno slaba zaradi ilovnate in peščene zemlje. Posebnost v občini je bil majhen izvir na nekem travniku, njegova voda se je zbirala v majhni mlaki. Imela je slan okus, ki je prijal številnim grlicam in živini, ki so jo tu pasli od junija do avgusta. Voda še ni bila kemično analizirana, verjetno pa ni kaj posebnega.

Prebivalci so morali kirurga poiskati v Ljutomeru ali Ormožu, babice ni bilo v kraju, bile so le tri, in sicer v Ormožu, Središču in pri Sv. Miklavžu. Šola je bila pri Sv. Bolfenku. Za javno varnost so skrbele nočne straže prebivalstva in obmejne patrulje, saj je bila v Gomili obmejna straža.

Gasilnih naprav v občini ni bilo in če je nastal požar v viničariji, je navadno vse pogorelo. Viničarska hiša je bila lesena, s slamo krita, na slemenih ni bilo vode, ni bilo konjev, da bi pripeljali gasilne priprave, in ni bilo ljudi, ki bi pomagali. Sicer pa ubogi viničarji niso imeli česa izgubiti. V občini so bile le štiri hiše zavarovane.

Občina je spadala v Župnijo Sv. Bolfenka in k Dekaniji Velika Nedelja. Župnik se je včasih ob nedeljah odpravil po občini in učil krščanski nauk.

#### 4. Hardek

Kraj je imenovan kot »Hardek«, podpis izpolnjevalca je nečitljiv, datum pa 1. 6. 1843.

Štel je 19 strnjenih hiš, večinoma so bile zidane, le deloma lesene, vse krite s slamo. Sedež okrajnega gospostva je bil v Ormožu, zbiralnica pisem prav tako, poštna postaja pa na Ptuju.

V občini je živelo 6 četrtezmljakov in 13 kočarjev. Prebivalci so se preživljali samo s poljedelstvom. Imeli so tudi kovača. Tudi v tej občini niso pridelali dovolj žita in so ga morali dokupovati po drugih občinah. Živino so gonili poleti v gozdove in na pašnike.

Tukajšnji gozdovi so v glavnem borovi, nekaj je gabra in smreke. Gozdni deli nimajo posebnih imen. Zelo obsežen je hardeški gozd, kjer so se v jeseni in spomladi zadrževali kljunači.

V občini Hardek je bilo nerazdeljenega občinskega gozda za 2 orala in 1405,5 kv. sežnjev, v podložniški lasti pa 122 oralov in 1975,6 kv. sežnjev gozda. Les se je uporabljal za kurjavo in kot stavbni les.

Ceste so bile srednje dobre, deloma pa tudi slabe, saj so potekale po ilovnati podlagi. Največ so uporabljali stezo, ki je vodila iz vasi Hardek po hardeškem gozdu v občini Libanja in Ljutomer.

Prebivalci so morali po zdravnika v Ormož, tudi otroci so obiskovali šolo v Ormožu

Posebnih gasilnih pripomočkov v kraju še ni bilo in le ena sama hiša je bila zavarovana pri Notranjeavstrijski vzajemni požarni zavarovalnici.

Spadala je v Župnijo Ormož in Dekanijo Velika Nedelja.

## 5. Hermanci

Kraj se je imenoval kot »Hermanetz«, podpis anketarja je nečitljiv, datum pa 1. 6. 1843.

Nekatere hiše v kraju so bile v lasti vinogradniških gospodarjev (»Weingartherrren«), druge so bile lesene viničarije. Med gosposkimi hišami se je odlikovala hiša nemškega viteškega reda z lepim razgledom po Ljutomerskih goricah. Prebivalci te občine so bili večinoma viničarji, drugi pa sogorniki. Med njimi so bili 4 četrtezmljaki, 1 kočar in 12 podložnih sogornikov.

Prebivalci so se večinoma preživljali z vinogradništvom. Sogorniki so kupovali žito, kolikor ga niso pridelali sami, z izkupičkom za vino. Viničarji so hodili poleti na sosednje Ogrsko in Hrvaško mlatiti in so prinesli domov žito kot naravno plačilo.

V vinogradih se prideluje povsod znano vino s Strmca, ki ga imajo nekateri za najboljše ljutomersko vino, vsekakor pa nič ne zaostaja za svojimi sosedi – od Železnih dveri, Jeruzalema itd. V kraju sta bila dva stanovska vinograda, dosti je bilo vinogradov, na katerih nihče ni prebival in so jih obdelovali samo dninarji.

Poleti so krmili krave s travo iz vinogradov.

V občini je bilo 76 oralov in 898,8 kv. sežnjev gosposčinskega in 49 oralov ter 5 kv. sežnjev podložniškega gozda. Večji del gozdov je bukovih, manj je borovih. Gozd je dajal ljudem drva za kurjavo in steljo za živino.

Poti so bile speljane večinoma po slemenih Ljutomerskih goric, kjer so bile tudi raztresene hiše. Pot v Ljutomer je bila ob suhem vremenu dobra, ob daljšem deževju in pozimi ter ob odjugi pa zelo slaba. Cest v ravnini in po dolini je bilo zelo malo.

Poplave potoka Trnova niso bile hude, ker potok tukaj šele izvira, pač pa so povzročali škodo močni nalivi nasploh tu po Ljutomerskih goricah, saj je Strmec precej visok in strm, sestavljen iz peska in ilovice, ki ju voda odnaša.

Prebivalci so morali kirurga pripeljati iz Ljutomera, šola za otroke pa je bila pri Sv. Miklavžu.

Nočno stražo so opravljali prebivalci sami in obmejne patrolje.

Občina je spadala v Župnijo Sv. Miklavž.

## 6. Hum

Kraj se je imenoval kot »Kulmberg«, podpis poročevalca je nečitljiv, datum pa 1. 6. 1843.

Davčna občina Hum je obsegala 92 hiš, ki so deloma raztresene, nekaj pa jih je strnjenih ob vznožju Huma.

Prebivalci so se preživljali z vinogradništvom in s poljedelstvom. V občini sta bila 2 polzemljaka, 1 četrtezemljak, 54 kočarjev in 4 sogorniki. Druge hiše so bile viničarije, nekaj vinogradov je bilo tudi brez viničarja, obdelovali so jih samo dninarji. Ljudje so sami pridelali, kar so potrebovali, prevladovalo pa je poljedelstvo.

Humsko vino v trgovini ni imelo posebnega imena.

Gozdovi v občini so obsegali 164 oralov in 1456 kv. sežnjev in so bili vsi v lasti podložnikov. Največ je bilo bora in bukke.

Glavna, stranska in »komercialna« cesta je bila v zelo dobrem stanju.

Po kirurga so morali prebivalci v Ormož.

Imeli so tudi šolo, ki so jo obiskovali še otroci iz Frankovcev in Loperšic. Šolarjev je bilo 50.

Občina ni imela lastnih gasilskih potrebščin, nobena hiša tudi ni bila zavarovana.

V kraju je na vrhu Huma podružnična cerkev (Sv. Janeza Krstnika) ormoške župnije. Dopoldanska maša je bila v njej samo enkrat na leto. Ob nedeljah popoldne so bile v njej navadno litanije, ki jih je opravil kaplan iz Ormoža.

Skozi Občino Hum je vodila rimska cesta. Njeni sledovi so v humskem gozdu še dobro vidni. Od kod izvira ime Hum, ni znano, »vsekakor pa ni slovenskega izvora.« Ali je morda Matija Korvin imel tukaj svoj tabor, ko je zavzel Ormož?

## 7. Ivanjkovci

Kraj se je imenoval kot »Ivankovzen«, podpis poročevalca je nečitljiv, datum pa 1. 6. 1843.

Občina je obsegala 37 raztreseno stoječih hiš, deloma po slemenu Ivanjščaka, deloma v dolini.

Kraj se je krajevno imenoval tudi še »Ivanjkovez«.

Ivanjkovci so imeli 2 zemljaka, 4 četrtezemljake, 2 kočarja in 10 sogornikov. Druge hiše so bile viničarije. Veliko je bilo tudi nenaseljenih vinogradov.

Prebivalci so se preživljali s poljedelstvom in z vinogradništvom, niso pa pridelali dovolj žita za svoje potrebe. Viničarji so morali, kakor v drugih vinorodnih krajih, hoditi na mlatev na sosednje Ogrsko in Hrvaško, kjer so dobili za plačilo žito.

Živino so poleti krmili s travo, ki so jo nakosili v vinogradih, ali pa so gnali na pašo.

Gospočinskega gozda je bilo 8 oralov in 250 kv. sežnjev, podložniškega pa 70 oralov in 1481 kv. sežnjev. Gozd je bil večinoma borov.

Ob potoku Libanji so bili trije mlini s po enim kamnom.

Okrajna cesta, ki je vodila v Radgono, je bila povsod široka 2 sežnja, ni pa bila v najboljšem stanju. Potekala je namreč po ilovnatih tleh in je bila predvsem v deževnem času slabo prevozna. Stanje pa se je iz leta v leto izboljševalo, posebej še od časa, ko je postala okrajna cesta. Primanjkovalo je gramoza, prebivalce pa je bilo mogoče prisiliti k delu na cesti le »z oblastveno prisilo«.

Čez potok Libanja sta vodila dva lesena mostova, za njuno vzdrževanje je bila zadolžena občina. Med vinogradi po Ivanjščaku in Štanovni pa je vodila hribovska cesta do posameznih hiš.

Po kirurga je bilo treba iti v Ormož, šola pa je bila na Svetinjah.

Občina ni imela posebnih gasilskih pripomočkov, zavarovani sta bili le dve hiši.

Ivanjkovci so spadali v Župnijo Svetinje.

## 8. Jastrebc

Kraj se je imenoval kot »Jastrowetz«, podpis poročevalca je nečitljiv, datum pa 1. 6. 1843. Nemška oblika imena je bila »Jastrebez«, v oklepaju pa slovenska (?) (»Jastrobetz«). Naselje je imelo 40 hiš, od tega jih je bilo 28 raztresenih.

Hiše so bile zidane, nekatere tudi lesene, vse pa krite s slamo.

V občini je bil 1 polzemljak, 5 je bilo četrtezmljakov, 8 kočarjev in 18 sogornikov. Druge hiše so viničarije.

Ljudje so se preživljali s poljedelstvom in z vinogradništvom. Nekaj vinogradov je bilo nenaseljenih, obdelovali so jih dninarji. Pridelali so živeža, kolikor so ga potrebovali.

Krave so se pasle čez poletje na občinskem pašniku ali pa so jih krmili s travo iz vinogradov.

V gozdovih rastejo hrast, bukev in bor. Nerazdeljenega občinskega gozda je bila 12 oralov 37 kv. sežnjev, podložniškega pa 855 oralov.

Kolovoz je bil slab, pešpoti pa dobre. Nekaj brvi je vodilo čez potok Presiko na Ogrsko.

Na Presiki je bil le en mlin.

V občini je bil bogat kamnolom dobrega zidarskega kamenja, ki so ga uporabljali domačini in prebivalci sosednjih vasi.

Po kirurga so morali prebivalci v Središče ali pa v Ormož, včasih pa kar v dve uri hoda oddaljeni trg Ljutomer. Od leta 1874 naprej je v občini živela ena oseba, stara 100 let, ena 94, ena 85 in dve osebi, stari 80 let.

Šola je bila pri Sv. Bolfenku na Kogu.

V kraju je bila vojašnica obmejne straže, ki je izvajala tudi obhode ob meji.

Gasilskih pripomočkov občina ni imela, zavarovana je bila le ena hiša pri Notranjeavstrijski zavarovalnici.

Občina je spadala v Župnijo Sv. Bolfenk na Kogu.

## Sklep

Predstavljeni podatki nam le bežno prikažejo podobo ormoške okolice pred dobrim stoletjem in pol. S to objavo se v bogato ormoško zgodovino dodaja majhen prispevek, a arhivi nam še skrivajo, pa tudi že ponujajo, v Mariboru, Gradcu itd. gradiva, ki jih bo treba še skrbno preučiti in objaviti.

Izrazito kmečko, pravzaprav vinogradniško okolje, je glavna značilnost teh predstavljenih krajev ormoške okolice v času samo nekaj let pred revolucionarnim letom 1848 in 26 let pred ormoškim taborom.

## Ključne besede

*Vprašalnice, vinogradništvo, gozd, šolstvo, ceste, zdravstvo, straže*

## Vir

- Göthove vprašalnice.

## Povzetek

V letu 1843 so bile v Gradec poslane izpolnjene posebne vprašalnice, ki jih poimenujemo kar Göthove vprašalnice. Za ormoško okolico je 36 enot, za celotno Spodnjo Štajersko pa kar 505. Predstavljenih 8 davčnih občin (Brebrovnik, Frankovci, Gomila, Hardek, Hermanci, Hum ter Ivanjkovci in Jastrepci) nam prikaže te kraje oz. davčne občine kot izrazito vinogradniško področje Hiše so bile raztresene po slemenih vinskih goric. Posestna struktura je bila zelo pestra (tričetrtzmljaki, polzmljaki, četrtzmljaki, kočarji, sogorniki in podložniki), življenje ljudi pa zelo težko. Hiše so bile v večini lesene, s slamo krite in le redke zidane. Protipožarna služba ni bila organizirana, le redke hiše so bile zavarovane pri zavarovalnicah.

Gozdovi (bor, hrast, bukev, gaber, smreka) so bili v lasti fevdalnih gospodov, podložnikov in tudi občinskega gozda je bila kar veliko. Kmetijstvo je bilo slabše razvito, žita so pridelali skorajda v vseh teh občinah premalo in so ga morali dokupovati ali pa hoditi na mlačev v sosednjo Ogrsko oz. na Hrvaško.

Ceste so bile v teh krajih zelo slabe, posebej težko prevozne ob dežju in pozimi.

Pridelovali so dobra vina, sicer po okusu in kvaliteti različna od vasi do vasi, tudi zaradi razlik v kemijski strukturi zemlje. Po zdravniku je bilo treba v nujnih primerih iti v Ormož, Ljutomer ali Središče. Zaradi bližine ogrske meje so bile organizirane dnevne in nočne obmejne straže. Šole so bile pri Sv. Bolfenku, v Ormožu, pri Sv. Miklavžu, na Humu in Svetinjah.

Predstavljeni kraji oz. davčne občine nam pokažejo vso pestrost ormoškega okoliškega sveta le nekaj let pred revolucijo (1848) in 26 let pred ormoškim taborom (1869).

Stane Granda

94(497.4Ormož)"1848/1871"

323.1(497.4Ormož)"1848/1871"

## NARODNA PREBUJA NA ORMOŠKEM KONCU

*Prispevek obravnava slovensko narodno prebujo, ki jo običajno postavljamo v začetek druge polovice 18. stoletja. Predstavi temeljne razloge zanjo v širšem slovenskem in slovenjgoriškem ter ormoškem prostoru. Na koncu pa poudari pomen podpisovanja ormoške peticije za Združeno Slovenijo, datirano s 26. majem 1848. Podpisalo jo je 609 ljudi, ki se v njej navajajo po občinah Libanja, Litmerk, Mihalovci, Brebrovnik, Kaižar, Kog, Lača ves, Vinski vrh, Vuzmetinci, Vitan, Ivankovci, Žerovinci, Jastrebc, Obrež, Godeninci, Središče, Grabe, Loperšice, Frankovci, Pavlovci, Hum, Pušenci, Ormož, Dobrava in Hardek.*

Vprašanje slovenske narodne prebuje običajno postavljamo na začetek druge polovice 18. stoletja in najdemo enega njenih vrhov v Japljevi izdaji Sv. pisma, delih Antona Tomaža Linharta, vsestranskem delovanju Valentina Vodnika, Jerneja Kopitarja in drugih. Ne želim in ne morem zmanjševati njihovega pomena, vendar me vse bolj prevzema vtis, da je slovenski narodni prepород v političnem smislu vse bolj povezan z uveljavljanjem besede Slovenija, Slovenci, kjer pa prehaja težišče na krog posameznikov, povezan s prvim slovenskim profesorjem slovenskega jezika Janezom Nepomukom Primicem v Gradcu. Poleg njega je treba omeniti še enega naših velikih prezrtih pesnikov Urbana Jarnika s Koroške, seveda Antona Martina Slomška, in sicer že v 20. letih 19. stoletja, ko je bil spiritual v celovškem semenišču, in štajerski ali bolje slovenjgoriški krog. V njem je vrsta ljudi, ki se pri svoji narodni prebuji niso navduševali le ob drugih, ampak so izhajali, ob medsebojnem sovplivanju, tudi iz lastnih spoznanj. Kot njihova središčna osebnost se je uveljavil Jožef Muršec. Čeprav to ni običajno, za nekatere celo znanstveno, sem prepričan, da je bil še kako pomemben značaj oziroma osebnostne poteze posameznikov. So ljudje, ki so znali povezovati, in so posamezniki, ki preko sebe niso zmogli. Na eni strani je bila potrebna velika mera narodne zavesti, človeškega ponosa, prepričanja, da nisi manjvreden, hkrati pa je moralo biti odsotno sanjaštvo. Kako tanka je bila meja med vero v prihodnost svojega naroda in obupom nad njo, nam kaže odnos do ilirizma pri posameznikih. Potrebni so bili »bistra



pronavicost duha, jasna in trezna preudarnost ter smisel za stvarnost«, treba je bilo biti sposoben, da te niso prevzele sicer ne nepomembne malenkosti. Vsem tem problemom je stala nasproti socialna podoba slovenskega ozemlja. Ta narodni prebujni ni bila v korist. Ni slučajno Jernej Kopitar obupaval nad meščani in videl prave Slovence le v kmetih. Seveda ne v vseh, ampak v tistih, ki so hoteli vztrajati v svojem slovenstvu v smislu rabe slovenskega jezika.

Na rast slovenske narodne zavesti je nedvomno vplival tudi pritisk germanizacije od Jožefa II. dalje, ko je uradovanje v nemškem jeziku postalo državnoopravno vprašanje. Res je, da so od državnih uradnikov v okoljih s slovenskim jezikom zatevali tudi njegovo znanje, vendar je bilo pri tem precej nedoslednosti. Problem je bil tudi na slovenski strani, ker slovenski jezik ni bil standardiziran, za vrsto stvari mu je manjkala terminologija. Precejšnji problemi so bili tudi s šolstvom. Država je v rabi slovenskega jezika videla zgolj prag, preko katerega je vodila pot v nemško jezikovno kulturo. Tudi proti temu se je rojeval odpor, ki pa je bil šibak zaradi pomanjkanja šolskih knjig. V tem pogledu je bila izjemno pomembna vloga škofov, kot najvišjih vladnih zaupnikov po deželah. Slovenci smo imeli v tem času izjemno srečo, da smo v škofijah s slovenskim prebivalstvom imeli vrsto škofov, ki so šolsko rabo slovenskega jezika posploševali ali ga vsaj niso ovirali. V prvo skupino sodi tržaško-koprski škof Matevž Ravnikar, ljubljansk Anton Alojzij Wolf, goriški Anton Walanta, ki je po Slomškovem zatrijevanju prepričal dunajske dvorne kroge, da Slovencev ne bo mogoče potujčiti in da so zanje potrebne slovenske šole, pa vse do graškega Romana Zängerleja, ki ni bil Slovenec, vendar slovenstva ni oviral.

Zanimivo je dejstvo, kako je narodni preporod segel tudi na versko področje. To vprašanje puščamo preveč ob strani. Tudi tu se je odvijal boj za slovenstvo in verjetno je bilo ključnega pomena dejstvo, da je bil ravno na njem najprej dobljen. Ni bil najbolj nedolžen, ni slonel samo na pastoralnem delovanju, ampak je segal celo na področje »slovenske« al slovanske Cerkve. Povedano drugače. Neslovenski javnosti oziroma Salzburgu kot metropolitu so hoteli dopovedati, da imajo slovenski verniki tudi svoje slovenske oziroma slovanske verske korenine. Poudarjanje delovanja solunskih bratov Cirila in Metoda ni bila samo stvar slovanske zavesti, slovanske pripadnosti, ampak ima tudi protinemško ost. Za primer bom navedel 18-kitično pesem, posvečeno sv. Cirilu in Metodu, ki so jo našli v zapuščini dr. Jožefa Muršca, rokopis in verjetno avtorstvo pa sta Kremplova.<sup>1</sup> V bistvu gre v njej za polemiko

---

<sup>1</sup> Fran Ilešič: Korespondenca dr. Jos. Muršca. V: Zbornik SM VI, 1904, str. 127–128.

z mnenjem, da je krščanstvo prišlo k nam iz nemškega sveta oziroma preko Salzburga. Najprej se pesnik zahvali solunskima bratoma, ki sta si naložila izjemno breme, da sta se odpravila širiti »Evangeljsko luč« med Slovence. Zato da »vsa slovenska zemla da, hval no slav stotine«. Zahvaljuje se jim predvsem zato, ker je po njuni zaslugi postalo Slovincem krščanstvo dojemljivo. Sveto pismo sta razlagala po slovensko. Zato vzklika: »O Kiril no brat Metod! Bod za vajni sveti trud, hvala vama večna. Vsa slovenska zemla je, le skoz vajne navuke tak postala srečna«. V zadnjem stavku dobesedno poudarja le pomen slovanstva. Potem omenja nemške pritiske in madžarsko pomoč pri uničenju slovenskega »kralstva« in padcu v sužnost. Izjemno pomembne so zadnje kitice, kjer med drugim razberemo željo po časih oziroma prihodnosti, ko bodo Slovenci združeni v veri in pisanju, ko se bodo bolj cenili in si prizadevali za kulturni napredek, da bi bili bolj samozavestni, da ne bi občudovali le »dušmane in Nemce«. Ključna je misel oziroma prošnja, naj pri Bogu izprosita za Slovence prepričanje, da so ene matere in jih povezuje ena volja, da so enotni. Pesem je seveda mogoče brati tudi na način, da pod Slovence razumemo vse Slované, toda to nič ne spremeni njene protigermanske nastrojenosti. Tako protigermansko čustvovanje, ki se naslanja tudi na določeno »popravljanje zgodovine«, nedvomno kaže, kakšne dimenzije je to zavzelo in na katera področja je seglo.

Če hočemo iskati vire narodne prebuje, se moramo ustaviti najprej pri takratnih družinah. Niso slučajno Slomšek in Muršec ter seveda tudi drugi tako poudarjali pomena družine, zlasti matere. Pri tem ne mislimo toliko na njihovo narodno in nenazadnje tudi socialno zavest kot na ambicijo, da dajo sinove šolat. Tako beremo za neko gorniško družino: »Starši so bili gorniki v občini Črmljenščak; dasi ne premožni, so dali v šole tri sinove.«<sup>2</sup> Pri iskanju odgovora, od kod taka ambicioznost, taka zavest, da je treba otroke izobraziti, taka pripravljenost na materialne in osebne žrtve staršev in gotovo tudi otrok, ki jih je šolanje vrglo iz otroštva, iz okroga družine in ljubezni staršev med tuje ljudi, iz skromnega normalnega življenja v svet precejšnjega pomanjkanja in pogoste osamljenosti, prepuščenosti samim sebi, se je treba ustaviti najprej pri tržni naravnosti tukajšnjega kmetijstva, predvsem vinogradništva, ki je kmečke gospodarje sililo, da so se odpravljali v svet, zlasti v štajerska mesta, kjer so videli, v katero smer se odvija čas. Če jih primerjamo z njihovimi rojaki drugod, zlasti na Kranjskem, vidimo tu veliko več ambicioznosti. Tukajšnji ljudje so bili zaradi vinske trgovine,

---

<sup>2</sup> Biografija Antona Murka. V: Slovenski biografski leksikon 2, Nendeln 1976, str. 166.

tudi konkurence v njej, zaradi prepoznavanja gospodarske realnosti povsem drugače ambiciozni kot pa na primer naši dolenski, ki so gledali večino stvari skozi prizmo golega preživetja, ne pa napredka. Prihajalo je do križanja krutih spoznanj in tudi ambicij, da bi tudi njihova hiša imela šolanega človeka, pri čemer so zlasti matere imele v mislih vsaj enega mašnika. Pri tem so imeli nemajhno vlogo tudi župniki, ki so take ambicije staršev podpirali, hkrati pa mnogi od njih pri vzdrževanju otrok na tak ali drugačen način pomagali. Spomnimo se samo Slomškovega primera. Pomembni so bili tudi prispevki duhovščine k razvoju krajevnega šolstva, ki je bilo prva stopnica v svet izobrazbe in napredka.

Izjemno pomemben je bil tudi izbor kraja srednjega šolanja. V tem pogledu je v tukajšnjem, slovenjegoriškem prostoru odigrala nadvse pomembno vlogo varaždinska gimnazija, ki je ogromno prispevala k narodni zavesti slovenskih Štajercev. Božidar Raič, ki se ga še posebno spominjamo v letu taborskih jubilejev, zlasti v povezavi z ormoškim taborom, je eden najznačilnejših primerov. Svoj nemški priimek Reich in povsem običajno ime Matija je spremenil v Božidarja Raiča. Danes si tako »ekstravaganco« privoščijo ljudje, ki imajo kakšne eksistenčne probleme. V takratnih časih, če upoštevamo še Jakoba Frasa oziroma Stanka Vraza, to očitno ni bilo nekaj takega, kar bi okolico in nenazadnje starše metalo s tira. Poleg Varaždina je treba omeniti tudi mlajšo mariborsko gimnazijo, ki je v tem pogledu tudi opravila pomembno delo. Prav zaradi njenega dela se spremljevalec zgodovine Maribora pogosto sprašuje, ali ni bil ta učni zavod v nacionalnem oziru pomembnejši, kot mu to priznavamo, če je bil Maribor resnično tako brezupno nemški, kot to nekateri mislijo, trdijo in pišejo. V tem kontekstu je treba ocenjevati tudi slovensko poimenovanje Marburga v Maribor in hitrost, s katero se je novo ime med Slovenci prevladalo.

Tudi izbor kraja študija je bil pomemben. Pred obnovitvijo graške univerze je bil pomemben že tamkajšnji licej, ki je postal pomemben kulturni center štajerskih Slovencev, še bolj pa potem univerza.<sup>3</sup> Za slovensko narodno prebujo je bil izjemno pomembno graško semenišče, kjer so imeli Slovenci pogosto večino. O nacionalnih odnosih med duhovščino v graški škofiji dovolj pove dejstvo, da med kapiteljskimi gospodi oziroma višjo duhovščino skoraj ni bilo Slovencev. Prav graško semenišče je bilo v tem pogledu izjemno pomembno, še zlasti, ker želji prihodnih duhovnikov pri usposabljanju v materinščini ni bilo mogoče nasprotovati, saj si brez nje ni bilo mogoče predstavljati dejavnega duhovništva. V povezavi z drugimi Slovenci v Gradcu, zlasti s

<sup>3</sup> Stane Granda: Graška Slovenija v letu 1848/49. V: Zgodovinski časopis 28, 1974.

profesorjem verouka Jožefom Murščem, so bogoslovci in drugi študentje v prvi polovici 19. stoletja ustanavljali kulturna društva, nekakšne čitalnice za branje in širjenje slovenskih in slovanskih knjig, hkrati pa so se tudi vadili v slovenskem javnem govorjenju. Njihovo predanost narodu kaže že vpeljava slovenskih naslovov, zlasti imen krajev v javno dopisovanje. Na videz nepomembna podrobnost, dejansko pa je to imelo globoke posledice. Zdi se, da bi bili uspehi tovrstnega dela še veliko večji, če ne bi bilo na eni strani znamenite črkarske pravde, nekaterih svojeglavih posegov v splošni jezikovni razvoj na vzhodnem Štajerskem in seveda ilirizma. Pri tem pa je treba biti pošten, saj pri veliki večini štajerskih Slovencev ne opažamo odpovedovanja slovenskemu jeziku, samostojnemu slovenskemu kulturnemu razvoju, ampak zgolj pripravljenost, da bi bil jezik znanosti in višje kulture ilirščina. Pod tem ne razumejo zgolj hrvaščine, ampak nekakšen nov jezik z znatnim delom slovenskega jezikovnega bogastva.

Tudi študenti, ki so se odločili za študij na Dunaju, niso bili ob neki normalni narodni občutljivosti pevssem prepuščeni samim sebi. Še več. Dunaj je bil bistveno bolj mednaroden, slovanski, kot je bil Gradec, kjer je bile nemško-slovensko nasprotje, vsaj na določenih ravneh, stalno prisotno. Na Dunaju je bilo za vseslovansko in s tem tudi slovensko osveščanje veliko več možnosti. Zlasti ob stikih s Čehi.

Pri raziskovanju narodne prebuje v širšem zaledju Ormoža moramo, vsaj po mojem mnenju, v večji meri kot doslej poudariti tudi lokalno samoupravo. O njej pravzaprav ne vemo veliko. Kot je znano, so jo v krajih, ki so jih leta 1809 zavzeli Francozi in ustanovili Ilirske province novi oblastniki v veliki meri zatrli. Ne zaradi nacionalnega vprašanja, ampak pogledov na upravo. Samouprava jim je bila vprašanje preteklosti, ne pa družbe, h kateri so stremeli. Tu na Štajerskem pa je ostala in igrala v družbi določeno družbeno vlogo. Posamezniki so bili pogosto ponosni na svojo vlogo v njej, prav tako pa se občine očitno niso bale govoriti v imenu svojih občanov. Vsekakor je treba to vprašanje še podrobneje raziskati.

Med vire narodne prebuje gre gotovo prišteti tudi razne krajevne praznike. V prvi vrsti mislimo farna žegnanja, primicije in odmevnejše poroke, ki so se tudi znale sprevreči v prava narodna slavja.

Kako je potekala narodna prebuja? Ljudje so ravno zaradi svoje družbene mobilnosti, ki jo je še posebno pospeševala vinska trgovina, kmalu uvideli nacionalne razlike, njihov pomen in dimenzije. Ne nazadnje je tudi uradovanje krajevnih gospod dalo mnogim misliti o jezikovnih razlikah in o različnih družbenih veljavah obeh deželnih jezikov. Verjetno pa so najpomembnejše delo opravili dijaki in študentje, ki so se v času počitnic

odpravili domov ali pa hodili na svoja dijaška potovanja od kraja do kraja, od ene imenitnejše hiše do druge. Bili so dragocen vir informacij za domačine, zlasti preprostejše, ki jim niso bili dostopni tuji časopisi, hkrati pa so med njimi širili svoja nova družbena spoznanja, tako glede socialnih vprašanj kot tudi nacionalne problematike.

Naši predniki so si bili pred letom 1848 v svesti, da je njihovo cesarstvo pred velikimi in nujnimi spremembami, niso pa pričakovali, da je ta trenutek tako blizu. Gotovo je bil osrednji problem naših kmečkih prednikov, pa tudi tržanov in meščanov, vprašanje odprave fevdalizma tako po obliki kot vsebini. Ker so bili na štajerskem državni uradniki na okrajni ravni tesno povezani z zemljiškimi gospodi in bili tako hkrati branilci stare fevdalne oblasti in družbe, hkrati pa so v njih videli tudi nosilce germanizacije, je na slovenskem Štajerskem, posebno pa še v Slovenskih goricah, še toliko lažje in spontaneje prišlo do povezave med socialnim in nacionalnim gibanjem, saj ni bila ta prepletenost nikjer na Slovenskem tako močna in izrazita kot ravno na Štajerskem. Pri tem ni nepomembno, da je bila tu pismenost, zlasti pa sposobnost branja, višja kot drugod na Slovenskem. Zdi se, da zlasti na ženski strani.

Kot prvo resnično politično manifestacijo na ormoškem koncu, takrat se slovenska politika še ni v polnosti vzpostavila, bi omenili volitve v Štajerski provizorični deželni zbor. Na Ptujju so izvolili Franca Rajspa, za kmečke občine pa Jakoba Krefta in Jurija Mastena, za namestnika pa Raiča in M. Sideriča.<sup>4</sup> Zlasti Krefta so šteli kot slovenskega pristaša, čeprav z njegovim delom v štajerskem deželnem zboru v graški Sloveniji niso bili vselej zadovoljni. O ravni slovenske narodne zavesti na slovenskem Štajerskem in njeni svojevrstni javni zmagi dovolj pove dejstvo, da so stenografski zapisniki tega deželnega zbora tiskani tudi v slovenskem jeziku,<sup>5</sup> kar je edini primer med deželami s slovenskim prebivalstvom.

Volitve v frankfurtski parlament v začetku maja 1848 so bile drugi primer politične manifestacije, kjer pa jih po izrazitem slovenskem političnem nastopu, že lahko označimo kot narodno prebudno manifestacijo. V tem boju je bila še kako aktivna graška Slovenija, ki je politični boj iz intelektualnih krogov prenesla tudi med volilce. Ormož je pri teh volitvah skupaj s kmečko okolico sodil v ptujski volilni okraj in so ga sestavljale okrajne gosposke: Velika Nedelja, Zavrč, Borl, Ptujski minoritski samostan, Ptujsko mesto, Ptujski grad, Turnišče, Muretinci,

---

<sup>4</sup> Josip Apih: Slovenci in 1848. leto. Ljubljana 1888, str. 167.

<sup>5</sup> V knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani jih je našla dr. Anja Dular. Prof. dr. Janez Cvirn ima o njih v tisku posebno študijo.

Dornava, Ormož, Vurberg, Ravno polje, Gornja Radgona, Šahenturn, Zgornji Cmurek, Lokavci, Branek, Negova. Štel je 99.593 prebivalcev.<sup>6</sup> Izvoliti bi morali 280 volilnih mož. Na volitve jih je prišlo 160.<sup>7</sup> Kot je znano, so odklonili izvolitev. Že takratni opisovalec razmer Franz Gatti, ki jih je opisoval na podlagi neposrednih poročil in spoznanj, je ta volilni izid označil kot izrazito nacionalno manifestacijo. S 100 glasovi proti 60 so zahtevali, » naj se ne pošlje noben poslanec v Frankfurt, pri čemer je še pripomniti, da sta dva okraja s 30 glasovi predala volilnemu odboru pismen protest proti izvolitvi poslanca, da so iz več okrajev samo nekatere občine določile volivne može in da je na za ptujskega poslanca predlaganega Franca Raispa, župana tega mesta, v celem odpadlo le 44 glasov.«<sup>8</sup> Glede na podobno dogajanje drugod, zlasti na nasprotja med podeželjem in mestom, smemo domnevati, da so k takemu izidu prispevali tudi dogodki na Ptuju, zlasti tamkajšnje nemške manifestacije. Tretja manifestacija narodne prebuje je bilo podpisovanje peticije za Združeno Slovenijo.<sup>9</sup> Ta je poleg volitev segla najširše. Upoštevali bomo ormoško in muretiško peticijo ter ono, ki so ju podpisali pri sv. Tomažu in sv. Lovrencu.

Ormoško, datirana je s 26. majem, je podpisalo 609 ljudi. Podpise so zbirali na področju ormoškega okraja ali komisije, ki so jo sestavljale fare Ormož, Središče, Svetinje, Miklavž in Volbenk na Kogu. Glede na nastanek, je razmeroma zgodna, predvsem pa zelo številna. Za njo so stali vrhunska organizacija oziroma izjemno požrtvovalni ljudje. Zanimivo je, da se v njej podpisniki ne navajajo po farah, ampak občinah: Libanja, Litmerk, Mihalovci, Brebrovnik, Kajžar, Kog, Lača ves, Vinski Vrh, Vuzmetinci, Vitan, Ivanjkovci, Žerovinci, Jastrebcji, Obrež, Godeninci, Središče, Grabe, Loperšice, Frankovci, Pavlovci, Hum, Pušenci, Ormož, Dobrava in Hardek. Podpise na peticiji je priznal kot avtentične, s tem je potrdil tudi delo nepismenih podpisovalcev ormoški okrajni komisar, se pravi predstavnik državne oblasti. S tem je bil zelo poudarjen njen pravno-politični značaj. Med organizatorje bi lahko šteli dr. Antona Magdiča, Matijo Seinkoviča in Oroslava Kainicha. Zanimivo je dejstvo, da je prvi podpisan neki Mathias Siederitch, ki bi lahko bil namestnik deželnega poslanca v začasnem deželnem štajerskem zboru.

<sup>6</sup> Vasilij Melik: Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. V: Zgodovinski časopis 2–3, 1948–1949, str.

<sup>7</sup> Josip Apih: Slovenci in 1848. leto. Ljubljana 1888, str. 109.

<sup>8</sup> Citiram po Vasilij Melik: Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. V: Zgodovinski časopis 2–3, 1948–1949, str. 108.

<sup>9</sup> Stane Granda: Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Ljubljana 1999. V monografiji so reproducirani tudi peticije in podpisi, ki so tudi transkribirani.

Navajanje občin in županskih funkcij nedvomno kaže na pomen lokalne samouprave.

Peticija iz Muretincev ima 128 podpisov. Ozemlje sta tvorili župniji sv. Marka in sv. Marjete. Datirana je s 17. junijem. Tudi ta ima potrdilo okrajnega urada.

Peticijo iz sv. Lovrenca v Slovenskih goricah, datirana je 2. junija, je podpisalo 208 mož. Tu so posebno omenjeni župani, med občinami pa Gerlinci, Dragovič. Uradno jo je potrdil tudi okrajni urad v Dornavi pri Ptujju.

Peticija iz sv. Tomaža pri Veliki Nedelji ima 26 podpisov. Datirana je s koncem junija. Med njimi so župnik, trije kaplani, še neki duhovnik, učitelj in okrajni zdravnik. Je nekakšen primerek vaškega elitizma.

Četrta taka manifestacija bi bile volitve v dunajski parlament. Kot je znano, je takrat ptujski volivni okraj izvolil Andreja Dominkuša, zavednega Slovenca, ki ga je predlagala graška Slovenija. Vemo, da sodi tudi on, tako kot Fran Miklošič, ki je bil izvoljen v Lenartu, in dr. Jožef Krajnc, ki je bil izvoljen v Slovenj Gradcu, med izrazite slovenske politične kandidate.

Iz vsega povedanega sledi, da je bila tu narodna zavest izjemno visoka. Podpis zdravnika dr. Antona Magdiča iz Ormoža na peticiji nam dovoljuje, da ga lahko štejemo med organizatorje podpisne akcije, graška Slovenija ga je celo predlagala za poslanca v dunajski parlament. To pa nas neposredno veže že na ormoški tabor in potrjuje osebno kontinuiteto med slovenskim nacionalnim gibanjem leta 1848 in slovenskimi tabori. Omenjeni krajevni veljak je kot »dr. Ivan Magdič, posestnik, okrajni zastopnik in zdravnik v Ormužu« podpisan tudi pod vabilom za tabor v Ormožu.<sup>10</sup>

### Ključne besede

*Narodna prebuja, narodna zavest, začetek druge polovice 18. stoletja, leto 1848, ormoško območje, peticija za Združeno Slovenijo, 26. maj 1848*

### Vir

- *Novice*, leto 1869.

---

<sup>10</sup> *Novice* 27, 1869, str. 240–241.

## Literatura

- Josip APIH: *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana 1888
- Biografija Antona Murka. *Slovenski biografski leksikon 2*, Nendeln 1976.
- Stane GRANDA: Graška Slovenija v letu 1848/49. *Zgodovinski časopis 28*, Ljubljana 1974.
- Stane GRANDA: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Ljubljana 1999.
- Fran ILEŠIČ: Korespondenca dr. Jos. Muršca. *Zbornik SM VI*, 1904.
- Vasilij MELIK: Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. *Zgodovinski časopis 2-3*, Ljubljana 1948–1949, str. 69–134.

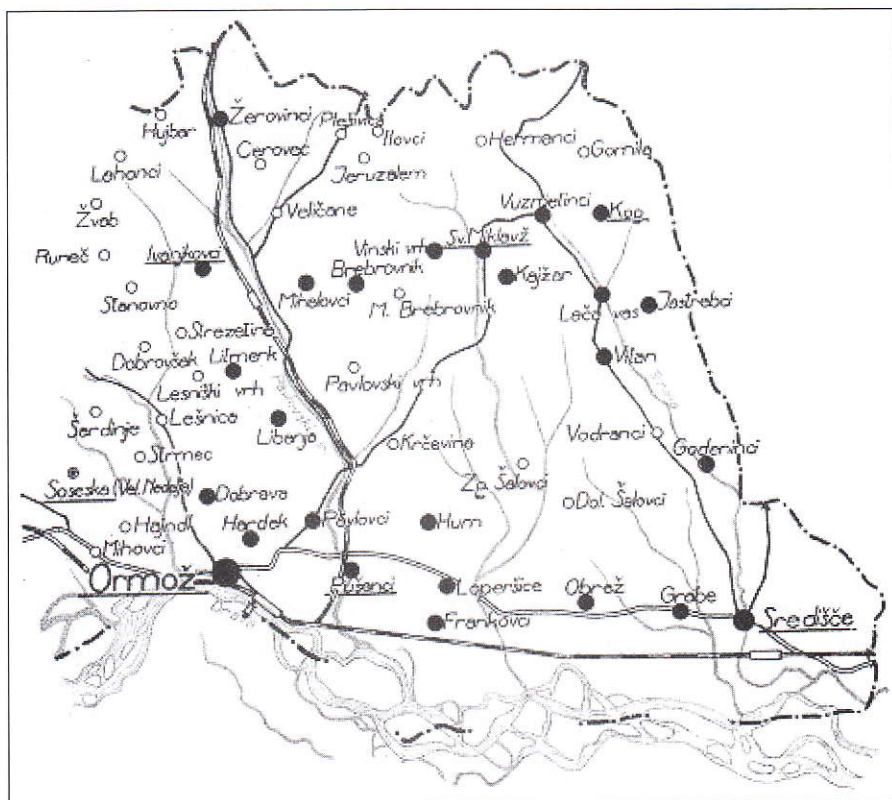
## Povzetek

Če hočemo iskati vire narodne prebuje, se moramo ustaviti najprej pri takratnih družinah. Pri tem ne mislimo toliko na njihovo narodno in ne nazadnje tudi socialno zavest kot ambicijo, da dajo sinove šolat. Izjemno pomemben je bil tudi izbor kraja srednjega šolanja. V tem pogledu je v tukajšnjem, slovenjegoriškem prostoru nadvse pomembno vlogo odigrala varaždinska gimnazija, ki je ogromno prispevala k narodni zavesti slovenskih Štajercev. Tudi izbor kraja študija je bil pomemben. Pred obnovitvijo graške univerze je bil pomemben že tamkajšnji licej, ki je postal pomemben kulturni center štajerskih Slovencev, še bolj pa potem univerza. Za slovensko narodno prebujo je bilo izjemno pomembno graško semenišče, kjer so imeli Slovenci pogosto večino. Pri raziskovanju narodne prebuje v širšem zaledju Ormoža moramo, vsaj po mojem mnenju, v večji meri kot doslej poudariti tudi lokalno samoupravo. Gotovo pa gre med vire narodne prebuje prišteti tudi razne krajevne praznike. V prvi vrsti mislimo farna žegnanja, primicije in odmevnejše poroke, ki so se tudi znale sprevreči v prava narodna slavlja.

Kako je potekala narodna prebuja? Ljudje so ravno zaradi svoje družbene mobilnosti, ki jo je še posebno pospeševala vinska trgovina, kmalu uvideli nacionalne razlike, njihov pomen in dimenzije. Verjetno pa so najpomembnejše delo opravili dijaki in študentje, ki so se v času počitnic odpravili domov ali pa hodili na svoja dijaška potovanja od kraja do kraja, od ene imenitnejše hiše do druge. Bili so dragocen vir informacij za domačine, zlasti preprostejše, ki jim niso bili dostopni tuji časopisi, hkrati pa so med njimi širili svoja nova družbena spoznanja, tako glede socialnih vprašanj kot tudi nacionalne problematike. Kot prvo resnično politično manifestacijo na ormoškem koncu, takrat se slovenska politika še ni v polnosti vzpostavila, bi omenili volitve v štajerski provizorični deželni zbor. Volitve v frankfurtski parlament v začetku maja 1848 so bile drugi



primer politične manifestacije, kjer pa jih po izrazitem slovenskem političnem nastopu že lahko označimo kot narodno prebudno manifestacijo. Tretja manifestacija narodne prebuje je bilo podpisovanje peticije za Združeno Slovenijo. Ta je poleg volitev segla najširše. Ormoško, datirana je s 26. majem, je podpisalo 609 ljudi. Četrta taka manifestacija pa bi bile volitve v dunajski parlament. Iz vsega povedanega sledi, da je bila tu narodna zavest izjemno visoka.



Slika 1: Mikrotopografija ormoške peticije za Zedinjeno Slovenijo – s polnimi krožci so označene občine, v katerih so podpisovali ormoško peticijo za Združeno Slovenijo.

Karto izdelal: Miha Seručnik.

Zdenka Kresnik

## TABOR V ORMOŽU, 8. AVGUST 1869

*Prispevek obravnava slovensko narodno prebujenje na ormoškem območju v šestdesetih letih 19. stoletja, ki je doseglo višek z organizacijo osmega slovenskega tabora v Ormožu, 8. avgusta 1869. Posebej poudari pomen govora Božidarja Raiča, sicer rojenega domačina z Žvaba, ki se je na ormoškem taboru ukvarjal z vprašanjem, »Kako bi se morala slovenska mladina vzgajati in podučevati, da bi bila v prihodnosti na večjo korist sebi, slovenskemu narodu in državi!«, ter z njim doživel svoj govorniški triumf.*

### »Predtaborsko« dogajanje v Ormožu in njegovi okolici

Okraj Ormož (leta 1857 priključen k Okrajnemu glavarstvu Ptuj) je v šestdesetih letih 19. stoletja sestavljalo 33 občin: Bratonečice, Brebrovnik, Cvetkovci, Frankovci, Hardek, Hermanci, Hum, Jastrebcji, Kog–Gomila, Koračice, Lahonci, Litmerk, Mihalovci, Mihovci, Sv. Miklavž, Obrež, Ormož, Podgorci, Pušenci, Runeč, Savci, Sodinci, Središče, Šalovci, Šardinje, Trgovišče, Trnovci, Veličane, Vičanci, Vitan, Vodranci, Zamušani, Žerovinci.<sup>1</sup> V njih je po popisu leta 1869 živel 16.730 prebivalcev, od teh jih je 3.053 prebivalo v Ormožu in njemu pripadajočih vaseh – Dobrava, Frankovci, Hardek, Hum, Lešnica, Lešniški Vrh, Litmerk, Loperšice, Pavlovci, Pušenci in Spodnji Ključarovci.<sup>2</sup> V njih je leta 1869 skupno živel 16.730 prebivalcev, od teh jih je 3.053 prebivalo v Ormožu in njemu pripadajočih vaseh Dobrava, Frankovci, Hardek, Hum, Lešnica, Lešniški vrh, Litmerk, Loperšice, Pavlovci, Pušenci in Spodnji Ključarovci.<sup>3</sup>

Ljudje so se tudi tukaj (tako kot v ostalih slovenskih deželah v okviru Habsburške monarhije, od leta 1867 Avstro–Ogrske) vedno bolj zavedali pomena slovenskega narodnega prebujenja, boja za narodno enakopravnost in uveljavitev slovenskega jezika v javnem življenju, saj *»duh naroda se vedno bolj in bolj vzbuja, od dne do dne se bolj svoje cene*

---

Zdenka Kresnik, profesorica zgodovine in sociologije, Koračice 38, 2258 Sveti Tomaž.

<sup>1</sup> Marija Hernja Masten: Občinske volitve na Ormoškem 1864. V: Zgodovinski zapisi III, Ormož 2006, str. 43.

<sup>2</sup> Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje. Ljubljana 1980, str. 331.

<sup>3</sup> Ibidem.

*zaveda*«. <sup>4</sup> Pri vsem omenjenem so bili prebivalcem ormoškega območja vzgled bližnji ljutomerski narodnjaki. Ker v Ormožu v začetku leta 1868 še ni bilo narodne čitalnice, ki bi skrbela za dvig izobrazbe domačega slovenskega ljudstva, so se nekateri zavedni posamezniki vključili v ljutomersko čitalnico, uradno odprto dobra tri leta za ptujsko, <sup>5</sup> 2. februarja 1868. Ob tej priložnosti je bil namreč zapisan vstop enega narodnjaka iz Tomaža, treh iz Velike Nedelje in štirih iz Ormoža. Na dan odprtja pa so se jim pridružili še številni drugi gostje iz Ormoža, medtem ko ni bilo nikogar iz narodnega Središča. <sup>6</sup> Po ljutomerskem vzgledu so nato še istega leta, 16. oktobra 1868, ustanovili čitalnico tudi v Ormožu v prostorih gospoda Stoegerja na Hardeku, od koder se je nato poleti naslednjega leta preselila v lepo poslopje pivovarne gospoda Encelbergerja ter tam imela na voljo dve sobi in kegljišče. <sup>7</sup> Posestnik Stoeger je namreč prevzel vlogo krajevnega buditelja in je že dalj časa razmišljal, kako bi prišli ormoški in okoliški kmetje do časnikov in dobrih knjig, pa pri tem ne bi občutili prevelikega stroška. Rešitev je videl v čitalnicah (župnijskih ali okrajnih), v katerih se naj kmetje izobražujejo v kmetijstvu, še posebej pa *»vincarji o vinoreji*«. <sup>8</sup> Vse to je obrodilo sadove, saj se je tudi pri kmetih *»vnel narodni dub; spoznali so, da jim ni le prosta volja, ampak dolžnost v narodnosti napredovati*«. <sup>9</sup>

Že omenjena ljutomerska čitalnica je bila v letu 1868 aktivna tudi na širšem ormoškem območju in je tako vplivala na dvig narodne zavesti ormoškega človeka. Tako je na primer 3. maja 1868 organizirala izlet k Veliki Nedelji, kjer so na vrtu krčmarja Petka priredili veliko narodno veselico. Ljutomerski čitalničarji so se pripeljali na treh vozih z velikansko narodno zastavo. Med zbranimi gosti je bilo mogoče videti

---

<sup>4</sup> Slovenski gospodar, št. 49, 2. december 1868, str. 3.

<sup>5</sup> Ptujaska čitalnica je bila slovesno odprta 5. septembra 1864. (Tednik, št. 40, 9. oktober 1964, str. 4.)

<sup>6</sup> Viktor Vrbnjak: Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. V: Svet med Dravo in Muro, Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968, Maribor 1968 (dalje: V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor), str. 438.

<sup>7</sup> Slovenski narod, št. 79, 8. julij 1869, str. 3.

<sup>8</sup> V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor, str. 441.

<sup>9</sup> Slovenski gospodar, št. 27, 2. julij 1868, str. 3.

deželnozborskega poslanca Mihaela Hermana,<sup>10</sup> prvega urednika Slovenskega naroda Antona Tomšiča,<sup>11</sup> župnika in okrajnega odbornika dr. Antona Klemenčiča<sup>12</sup> in dr. Valentina Zarnika,<sup>13</sup> »ki so vsi navdušeno zbrani množici govorili, naj se zdravi enkrat iz svojega spanja in naj se zave svojega slovenskega imena«.<sup>14</sup>

Velikonedeljska narodna veselica je vzpodbudila tudi prebivalce Središča in njegove okolice, za katere se je velikokrat poudarjalo, da njihov narodni duh spi in da trška duhovščina ni naklonjena narodnemu mišljenju. Zato so Srjanci 24. maja v gostilni pri kolodvoru pripravili narodno veselico, na katero so se Ljutomerčani pripeljali s štirimi vozovi,

<sup>10</sup> Mihael Herman (tudi Hermann) je bil leta 1861 izvoljen v štajerski deželni zbor v kmečkem volilnem okraju Ptuj–Rogatec–Ljutomer kot nemški kandidat, vendar se je v njem že od začetka odločno zavzemal za slovenske narodne zahteve. V deželnem zboru je, čeprav po rodu Nemec, dal več predlogov, s katerimi je zahteval enakopravnost slovenščine v šolah in uradih in po interpelaciji leta 1863, s katero je izpovedal znamenito obtožbo germanizacije, postal najpopularnejši slovenski poslanec. V državni zbor je bil izvoljen leta 1873, v njem pa se je ves čas zavzemal za federalizem, katoliški konservativizem, za pravice Cerkve in slovenske narodnostne zahteve. (Enciklopedija Slovenije 4, Hac–Kare. Ljubljana 1990, str. 16.)

<sup>11</sup> Anton Tomšič (1842–1871) je bil prvi slovenski poklicni časnikar, ki je postavil temelje mladoslonskemu časnikarstvu. Kot prvi urednik in kasneje solastnik *Slovenskega naroda* si je kljub gmotnim težavam časnika vedno prizadeval razširiti krog dopisnikov in sodelavcev. Posrečilo se mu je pritegniti k sodelovanju tedaj najpomembnejše slovenske pisatelje, politike in publiciste (Frana Levca, Frana Levstika, Valentina Zarnika, Josipa Vošnjaka, Frana Erjavca). Časnikarska radikalnost mu je nakopala številne tiskovne tožbe in ostro nasprotovanje tudi v mladoslonskem taboru. (Enciklopedija Slovenije 13, Š–T. Ljubljana 1999, str. 284.)

<sup>12</sup> Anton Klemenčič (1819–1873) je bil rodoljubni župnik v Ljutomeru, ki je od leta 1854 skrbel za poslovenitev takšnega nemštva, ki je bilo brez vsakršne narodnopolitične ideologije. Bil je trdno povezan z narodnoprebudnim delom na podeželju, organizator ljutomerskega tabora in govornik na kapelskem taboru. (Taborsko gibanje na Slovenskem. Ljubljana–Ljutomer 1981, str. 16.)

<sup>13</sup> Valentin Zarnik (1841–1888) je bil advokat, politik in publicist. Po študiju zgodovine in prava je služboval v Ljutomeru, Ljubljani, Brežicah in Mariboru. Povsod se je aktivno vključeval v kulturno, družabno in politično življenje. Kot govornik je nastopal na kulturnih in političnih prireditvah (čitalnicah, narodnih veselicah, taborih). Ker je bil govornik na kar devetih od osemnajstih taborov, je dobil oznako »oče slovenskih taborov«. Od leta 1869 do odstopa leta 1883 je bil kar petkrat izvoljen v kranjski deželni zbor, pri čemer je bil radikalen liberalec z velikim poslušom na socialna vprašanja. Njegova temeljna vodila političnega delovanja so bili položaj in vloga slovenskega jezika v šoli in uradih ter Zedinjena Slovenija. Ni bil sistematičen politični mislec, pač pa človek akcije in trenutka. Je osrednja politična osebnost slovenskega liberalnega tabora v drugi polovici 19. stoletja. (Enciklopedija Slovenije 15, Wi–Ž. Ljubljana 2001, str. 72.)

<sup>14</sup> V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor, str. 441.

z veliko narodno zastavo in odvetnikom dr. Jakobom Plojem<sup>15</sup> na čelu. Narodne trobojnice so goste pozdravile že pred vstopom na trg – pri prvi trški hiši je namreč stal slavalok z napisom »Živili ljutomerski rodoljubi!«. Tu se je zbralo veliko tržanov, ves občinski zbor z županom na čelu. Goste je nagovoril kasnejši središki župan Čulek, za bratovski sprejem pa se je zahvalil dr. Ploj, predsednik ljutomerske čitalnice. Navdušeno so bile sprejete zlasti besede dr. Zarnika, »da, kakor naši bratje Čebi, tudi mi tu pod milim nebom vsem neugodnim okoliščinam ukljub krepko izrekujemo: da smo in da tudi hočemo biti«. <sup>16</sup>

Sedaj je bilo na vrsti mesto Ormož, kjer so se narodnjaki 22. junija sestali pri gostilničarju Sovi in določili program za prvo narodno veselico, ki je bila nato organizirana 18. julija 1868 na vrtu posestnika Stoegerja na Hardeku. Prej omenjena narodna veselica na Hardeku je bila izvrstno pripravljena, čeprav so jo želeli nasprotniki preprečiti – zaradi neodziva oblasti so se morali prireditelji telegrafsko obrniti na graške oblasti, ki so jim izdale dovoljenje. Ta veselica »je bila prav živabna in gotovo je moralo vsakemu rodoljubu, ki ima srce in čut do svoje mile mu domovine, prav prijetno biti, videti zbranih toliko milih nam gostov, ki so došli iz Ljutomera, Varaždina, Ptuja, Središča, Velike Nedelje...«<sup>17</sup> Zbralo se je preko tisoč ljudi, ki so se zabavali z glasbo pod vodstvom gospoda Prohaske iz Varaždina in s poslušanjem pevskega društva ljutomerske čitalnice. Veliko pozornosti so si prislužili govorniki: Božidar Raič<sup>18</sup> (zbrano množico je tako navdušil, da je z burnim ploskanjem in »živio« klici sprejela misli o naši politiki), Valentin Zarnik (dokazoval je, da so Ormožani »čisti, pošteni Slovenčeki le, da niso še narodno prebujeni; še se sliši narodno smršanje, čeprav je v Ormožu samo sedem pravih rojenih Nemcev«),<sup>19</sup> dr. Jakob Ploj (izrekel je zdravico

<sup>15</sup> Jakob Ploj (1830–1899) je bil odvetnik v Ljutomeru in na Ptuju, aktiven delavec na narodnem področju, eden pobudnikov ljutomerskega tabora. Bil je dejaven pri čitalnicah in posojilnicah ter na gospodarskem področju, kjer se je trudil zlasti za razvoj konjereje. (Josip Vošnjak: Spomini. Ljubljana 1982 / dalje: J. Vošnjak, Spomini /, str. 276.)

<sup>16</sup> V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor, str. 441 in 442.

<sup>17</sup> Slovenski gospodar, št. 30, 23. julij 1868, str. 3.

<sup>18</sup> Božidar Raič – pravo ime Matija Reich – (1827–1886) je bil teolog, politik in jezikoslovec ter pobudnik taborov. Na treh je govoril o nujnosti zedinjenja Slovencev v eno politično skupino, o enakopravnosti slovenskega naroda z drugimi v državi, o za Slovence pomembnih gospodarskih zadevah in šolah. Šole s slovenskih učnim jezikom je zahteval kot osnovno narodovo pravico in edino učinkovito sredstvo za izobrazbo ljudstva. Opazno je bilo njegovo javno zavzemanje za Zedinjeno Slovenijo, zahteval je dosledno rabo slovenščine pri državnem in cerkvenem uradovanju. Tudi kot poslanec v državnem zboru (1884–1886) je bil neizprosno glede narodnih in političnih pravic. (Enciklopedija Slovencev 10, Pt–Savn. Ljubljana 1996, str. 68.)

<sup>19</sup> Slovenski narod, št. 49, 28. julij 1868, str. 3.

Sloveniji v vsej njeni edinosti), Ivan Kukovec (v govoru je živahno opisal kmečkega nemškutarja in se ponorčeval iz njega), gospoda Jesih in Vladič iz Varaždina. Govorniki so narodno veselico sklenili s povabilom na avgustovski tabor v Ljutomeru, zadnji gostje pa so se zadržali vse do belega dne naslednjega jutra.<sup>20</sup> Sicer so na veselici kot govornika pričakovali tudi deželnozborskega poslanca dr. Matija Preloga,<sup>21</sup> ki pa ga ni bilo. Poleg tega so organizatorji tudi njegovo pismo verjetno zaradi nemškutarskega uradništva v Ormožu dobili šele dan po prireditvi. V njem je zapisal: »*Predragi bratje, ne zamerite mi, če moram reči, da smo v gospodarstvu proti drugim narodom zelo zaostali, posebno za Belgijani, Angleži, Francozi in Nemci. Če bi naša zemljišča tako dobro obdelovali, kakor imenovani narodi, gotovo bi si desetkrat več pridelali, kakor si pridelamo zdaj.*«<sup>22</sup> Da bi se gospodarstvo resnično dvignilo, so potrebne dobre kmetijske šole, dobre kmetijske knjige in časniki. Zato je priporočal nepopustljivo zahtevo po dobri slovenski kmetijski šoli.

Prej omenjeno povabilo na prvi slovenski tabor v Ljutomeru, 9. avgusta 1868, označenem kot »*največji korak k boljši naši bodočnosti*«,<sup>23</sup> je med Ormožani in okoličani vsekakor naletelo na plodna tla. Med drugim sta se okoli treh popoldne v Ljutomer pripeljali »*dve dolgi rajdi kmetijskih vozov iz Središča in od Svetega Tomaža; skorej na vsakem vozu, ki so vsi bili z vejami in traki okinčani, je bila gledati slovenska zastava*«. <sup>24</sup>

Narodno prebujenje se je po ljutomerskem taboru še stopnjevalo, o čemer priča tudi zapis v Slovenskem gospodarju, v katerem se je oglašil bralec iz Ključarovcev pri Veliki Nedelji, in zapisal: »*Mi kmetje se zmirom bolj in bolj zavedamo ter hočemo in tirjamo, da se vpelje v naše uradnike naš domači jezik, da*

<sup>20</sup> Ibidem.

<sup>21</sup> Matija Prelog je bil zdravnik in narodnopolitični delavec. Po končanem študiju medicine je bil krajši čas zaposlen na Dunaju, leta 1842 pa je postal zdravnik v Ljutomeru, od koder se je zaradi fizičnega nasilja tamkajšnjih nemškutarjev leta 1848 umaknil v Veržej ter leto kasneje v Maribor, kjer je ostal do smrti. Zbiral je dokumente ljudske kulture, nastopal na različnih gledaliških in priložnostnih prireditvah, zlasti v mariborski čitalnici. Bil je njen soustanovitelj, odbornik in dva mandata tudi njen predsednik. Kot politik je bil zmernejši realist, ki se je uveljavil zlasti v taborskem gibanju. Posebno pozornost je posvečal gospodarskim vprašanjem, zavzemal se je za posojilnice, bil ustanovitelj in urednik *Slovenskega gospodarja* ter med ustanovitelji Katoliškega tiskovnega društva. O gospodarskih vprašanjih je govoril na taborih v Ljutomeru in pri Novi Slatini (danes Radenci) pod Kapelo. V letih 1867–1870 je bil poslanec ormoško–ljutomersko–gornjeradgonskega volilnega okraja v štajerskem deželnem zboru. Veliko se je ukvarjal tudi s šolskimi in z jezikovnimi vprašanji. (Enciklopedija Slovenije 9, Plo–Ps. Ljubljana 1995, str. 287.)

<sup>22</sup> V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor, str. 442.

<sup>23</sup> Slovenski gospodar, št. 33, 13. avgust 1868, str. 1.

<sup>24</sup> Ibidem.

*bodo naše šole narodne; z eno besedo: mi nočemo biti več podlaga tujčevi peti, ampak pokazati, da nam je mar za narodnost in tudi tirjamo, da se naše tirjatve nam do pičice spolnijo.*«<sup>25</sup>

Zato tudi Ormožani niso želeli zaostajati za svojimi narodnozavednimi rojaki iz Ljutomera, Žalca, Šempasa in Biljane na Goriškem, Sevnice, Kalca na Notranjskem in Vižmarij pri Ljubljani, ki so že organizirali ljudska zborovanja na prostem in s tem izražali svoje narodnostne zahteve, katerih temeljna misel je bila Zedinjena Slovenija.<sup>26</sup> In tako so Ormožani začeli slabo leto po taboru v Ljutomeru s konkretnimi pripravami na svoje zborovanje pod milim nebom. 29. junija 1869<sup>27</sup> so namreč izvolili v gostilni Sova na številki 75 v Ormožu pripravjalni odbor iz sedmih mož za veliki ljudski tabor, ki so ga sklenili prirediti 8. avgusta 1869 (dan pred prvo obletnico ljutomerskega tabora). Posvetovanja se je udeležilo 20 uglednih in vplivnih mož iz Ormoža in Ljutomera (med drugimi so bili prisotni: Ferdinand Kada – kasnejši ormoški župan, dr. Anton Klemenčič – župnik, okrajni odbornik in šolski svetovalec, dr. Valentin Zarnik – odvetniški kandidat in deželni poslanec, Vatroslav Mohorič – posestnik, župan, okrajni zastopnik in šolski svetovalec). Za načelnika pripravjalnega odbora je bil izvoljen odvetnik dr. Ivan Petovar iz Ormoža, za tajnika pa Blaž Gruškovnjak, beležniški koncipient, prav tako iz Ormoža.

Sklenili so, da bi naj dnevni red obsegal naslednje točke:

1. Kako bi se dal najlažje vpeljati v prakso 19. člen<sup>28</sup> državnega temeljnega zakona iz leta 1867, kar bi se po najkrajši poti doseglo z Zedinjeno Slovenijo in z uvedbo našega jezika v vse šole in urade.
2. Kako bi se morala slovenska mladina vzgajati in poučevati, da bi bila v prihodnje v največjo korist sebi, narodu in državi.
3. Da se ustanovi v Ormožu hranilnica.
4. Da se napravi iz Ormoža most čez Dravo na Hrvaško.

---

<sup>25</sup> Slovenski gospodar, št. 16, 22. april 1869, str. 3.

<sup>26</sup> Program Zedinjene Slovenije, ki mu je oblikoval osnove Matija Majar 29. marca 1848 in je zahteval združitev Slovencev v preurejeni Avstriji, je bil povezan tudi z zahtevami po pravicah slovenskega jezika v uradih, na sodiščih in v šolah, z zahtevo po slovenski univerzi in po tesnejši povezavi s Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo. Postal je podlaga boja za narodnostne pravice Slovencev. (Op. avtorice.)

<sup>27</sup> ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 18.

<sup>28</sup> 19. člen avstrijske ustave z dne 21. decembra 1867 je določal: »Vsi narodi države so enakopravni in vsak narod ima nedotakljivo pravico ščititi in gojiti svojo narodnost in jezik. Enakopravnost vseh v deželi običajnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju priznava država.«

Proglas, s katerim so pozvali vse ljudi iz ormoškega, ljutomerskega in ptujskega okraja, da se udeležijo tabora v čim večjem številu, so podpisali številni posamezniki iz ormoškega in ljutomerskega okraja, med njimi je tudi nekaj pomembnih imen tedanjega časa:<sup>29</sup>

- iz Ormoža: dr. Ivan Petovar, Blaž Gruškovnjak, Gašpar Majhenič (župnik), Janez Simonič (kaplan), dr. Anton Magdič (zdravnik), dr. Jožef Seyfried (zdravnik), Blaž Sova (gostilničar), Ivan Stoeger (zdravnik, posestnik), Ivan Kosi (učitelj), Matjaž Horvat (krojač);
- s Hardeka: Davorin Stanič (posestnik), Andrej Zidarič (posestnik), Davorin Grivec (krojač), Andrej Habjanič (posestnik), Jožef Hanželič (posestnik);
- iz Obreža: Ivan Bedjanič (župan in posestnik);
- iz Pušincev: Jožef Lesjak (župan), Jurij Masten (posestnik), Jožef Munda (posestnik), Blaž Štiberc (posestnik), Ivan Kardinal (posestnik);
- iz Hermancev: Jožef Mohorič (župan, veliki posestnik, okrajni zastopnik);
- s Huma: Jakob Zidarič (župan in posestnik);
- iz Sv. Miklavža: Matjaž Fric (župnik, okrajni zastopnik);
- iz Pavlovcev: Ivan Košajnc (posestnik);
- iz Središča: Franc Jakl;
- iz Velike Nedelje: Ferdo Goričan (usnjar, posestnik), Davorin Petek (trgovec);
- iz Ljutomera: dr. Antōn Klemenčič (župnik, okrajni odbornik, šolski svetovalec), Ivan Kukovec (posestnik, okrajni zastopnik, šolski svetovalec), dr. Valentin Zarnik (odvetniški kandidat, deželni poslanec), Vekoslav Hercog (zdravnik), dr. Jakob Ploj (odvetnik, veliki posestnik, načelnik okrajnega okrajnega zastopstva), Matija Zemljič (posestnik, trgovec), Ivan Vučina (posestnik, sodar, občinski odbornik);
- iz Podgradja: Vatroslav Mohorič (posestnik, župan, okrajni zastopnik, šolski svetovalec);
- iz Iljaševcev: Ivan Farkaš (posestnik, župan, okrajni odbornik);
- iz Pristave: Andrej Rajh (posestnik, župan);
- s Cvena: Andrej Filipič (župan, posestnik), Ivan Rajh (posestnik);

<sup>29</sup> ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 18. Glej tudi: Slovenski narod, št. 87, 27. julij 1869, str. 1.



- iz Cezanjevcev: Anton Rotar (posestnik, župan);
- iz Vogričevcev: Ivan Novak (posestnik, župan);
- s Presike: Andrej Polanič (posestnik, župan);
- iz Noršincev: Jurij Gšela (posestnik, župan);
- iz Krištancev: Anton Bežan (posestnik, župan, okrajni zastopnik);
- iz Radoslavcev: Anton Božič (župan, okrajni šolski svetovalec, posestnik);
- iz Veržeja: Franc Jurinec (župan, posestnik, okrajni šolski svetovalec), Vekoslav Šonaja (posestnik, okrajni odbornik).

Načelnik pripravljalnega odbora dr. Ivan Petovar je takoj naslednji dan očitno zaprosil oblasti za izdajo dovoljenja za organizacijo tabora v Ormožu in nato 3. julija 1869 zaproseno tudi dobil od c. kr. poglavarstva na Ptuju z naslednjimi besedami: *»Vsled prošnje 30. rožnika t. l. se dovoljuje, da se sme 8. velik. serpana t. l. ob četerti uri popoldan pri mestu Ormuži tabor sklicati in na tem taboru oziranje se na zakon od 15. listopada 1867 št. 135 pogovarjati in skleniti v semkaj naznanjenih zadevah«.*<sup>30</sup>

Priprave so stekle, propaganda je oživela, objavili so vabila, natisnili so plakate in jih nalepili na stene hiš, gospodarskih poslopij... Veliko zborovanje pod milim nebom seveda ni bilo po volji nasprotnikom tabora, zato so le-ti vabila strgali s sten. Ker pa so bila pritrjena zelo visoko, so odtrgali samo spodnji del tako, da je bil zgoraj še vedno viden napis: *»V nedeljo 8. avgusta ob 4. uri popoldan tabor v Ormuž-u«.*<sup>31</sup> Tudi Slovenski narod in Slovenski gospodar sta objavila vabilo na *»tabor v Ormuži 8. avgusta«* v Kečkovem logu (gaju). Preko njega so podpisniki pozivali vse Slovence, da se tabora udeležijo v čim večjem številu, da *»ves slovenski narod kakor en mož na noge stopi in soglasno zabteva pravice, ktere mu gredo po Bogu in pravici«*, vsak tabor pa je *»tako imeniten shod, da ne bi ga smel zamuditi nihče, kdor koli more z doma! Samo ako bomo na jezera zbrani Slovenci povsod po besedah sv. evangelija na tiste dveri trkali, skozi ktere se gre k našim narodnim pravicam, bodo se nam gotovo enkrat odprle!«*<sup>32</sup>

Organizatorji so tudi zaradi bližine železnice in železniške postaje (vlak je v Ormož prvič pripeljal slabo desetletje nazaj – leta 1860) računali na veliko število udeležencev tabora – *»vsaj kakih deset jezer obiskovalcev, kajti sam naš okraj šteje čez 22.000 duš«.*<sup>33</sup> Čim večjo udeležbo pa je nato podprlo

---

<sup>30</sup> Slovenski gospodar, št. 28, 15. julij 1869, str. 3.

<sup>31</sup> Slovenski gospodar, št. 30, 29. julij 1869, str. 3.

<sup>32</sup> Slovenski gospodar, št. 31, 5. avgust 1869, str. 1.

<sup>33</sup> Slovenski narod, št. 79, 8. julij 1869, str. 3.

tudi ravnateljstvo južnih železnic, ki je na progi med Celovcem, Ljubljano, Zagrebom, Kanižo in Ormožem, 6., 7., 8., 9. in 10. avgusta, znižalo ceno vozovnic za polovico – treba je bilo pokazati samo izkaznico, ki so jo udeleženci dobili v čitalnicah ali pri taborskem odboru.<sup>34</sup>

## 8. avgust 1869 – Ormoški tabor

Tabor v Ormožu,<sup>35</sup> ko je »*mati Slovenija spet doživela srečen dan*«,<sup>36</sup> je kljub slabemu deževnemu vremenu obiskalo čez 9.000 ljudi iz različnih slovenskih in hrvaških krajev (slednjih je bilo okrog 400, predvsem iz Varaždina in njegove okolice). Za primerjavo: največ ljudi so ugotovili na taboru v Vižmarjah pri Ljubljani (25.000, po nekaterih podatkih celo 30.000), ki je potekal 17. maja 1869, najmanj (1.400 do 1.500) pa na taborih v Žalcu in pri Šenpasu. Večino udeležencev v Ormožu, ki so se pripeljali z vlakom s Pragerskega, je že pri Veliki Nedelji pozdravljalo ob železnici stoječe ljudstvo in že tam so vihrale na visokih drevesih lepe zastave. Na ormoški železniški postaji so nato goste pozdravili taborski odbor in ostali že navzoči gostje z glasbo. S kolodvora so se skupaj napotili v ormoško čitalnico, ki »*je bila prav krasno okinčana z venci in narodnimi zastavami*«,<sup>37</sup> na sredini mestnega trga in pri čitalnici pa sta bila postavljena lepa slavoloka s slovenskimi napisi. Gostje so se okrepčali na vrtu čitalnice ob veseli godbi in prepevanju narodnih pesmi. Ob treh popoldan se je skoraj vsa družba ponovno podala na železniško postajo, da so pozdravili Hrvate, ki so se prav tako z vlakom pripeljali na ormoški tabor. Kot smo že omenili, jih je bilo okoli 400, s sabo so pripeljali godbo in lepo zastavo, ki so jo izdelale varaždinske gospe in jo darovale ormoški čitalnici. »*Bil je vzvišen pogled videti, kako so se čez motne valove veselo prijateljsko pozdravljale hrvaška in slovenska zastava in marsikdo je pri tej priliki že v duhu gledal milejšo prihodnost, ko bomo Hrvatje in Slovenci kot združeni bratje slovanski pod isto zastavo težili po istem cilji, proti istim dušmanom.*«<sup>38</sup> Vsi skupaj so se ponovno podali v čitalnico, kjer je bilo zbirališče taboritov, saj so še vedno prihajale množice kmetov peš ali na lepo okrašenih vozovih in z narodnimi zastavami. Ob četrti uri, ko so se

<sup>34</sup> Slovenski narod, št. 88, 29. julij 1869, str. 3.

<sup>35</sup> Slovenski gospodar, št. 32, 12. avgust 1869, str. 1; št. 33, 19. avgust 1869, str. 1 in 2; št. 34, 20. avgust 1869, str. 1. Glej tudi: Slovenski narod, št. 95, 14. avgust 1869, str. 1 in 2, ter Novice, št. 32, 11. avgust 1869, str. 258.

<sup>36</sup> Novice, št. 32, 11. avgust 1869, str. 258.

<sup>37</sup> Slovenski gospodar, št. 32, 12. avgust 1869, str. 1.

<sup>38</sup> Vincenc Rajšp: Duhovnika Jožef Rogač in Božidar Raič v slovenskem narodnopolitičnem gibanju v šestdesetih letih 19. stoletja. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 2008, str. 42.

ravno nameravali odpraviti na prizorišče tabora, so prišli zastavonoše iz Ljutomera in za njimi dvajset lepo okrašenih vozov, na katerih se je pripeljalo veliko rodoljubov iz Ljutomera in njegove okolice. Vsi so nato ob spremljavi godbe nadaljevali pot do mesta tabora – slabe pol ure hoda od Ormoža proti Središču, ki »je bilo na tako ugodnem mestu, da se boljše železi ne more za ta namen; bilo je na velikem pašniku, ki je celo obdan z velikimi drevesi, ki so davala zadosti ugodne sence zbrani množici; oder je bil prostran in lepo okinčen«. <sup>39</sup>

Zborovanje se je začelo ob pol petih. Navzoče je najprej pozdravil dr. Ivan Petovar kot predsednik taborovega odbora, ki je predlagal izvolitev dr. Radoslava Razlaga, <sup>40</sup> odvetnika v Brežicah, za predsednika tabora. Predlog je bil soglasno sprejet in dr. Razlag je v kratkem in krepkem govoru razložil ljudem, da se imajo pravico javno zbirati in posvetovati. Opozoril jih je, da naj vsi mirno poslušajo govornike in potem glasujejo po svojem prepričanju. Navzočim se je zahvalil za udeležbo v tako velikem številu, pri čemer je še posebej poudaril Hrvate. Predlagal je tudi, naj za podpredsednika izvolijo dr. Zarnika, ki bo predsedoval taboru, ko bo sam govoril, ter gospoda Tomšiča in dr. Rapoca za »perovodji« (zapisnikarja). Vsi predlogi so bili soglasno sprejeti in zborovanje se je začelo. V skladu s programom tabora so govorniki spregovorili o zedinjenju vseh Slovencev v eno tvorbo, nujnosti uvedbe slovenskega jezika v urade in šole, vzgoji mladine, ustanovitvi ormoške hranilnice in izgradnji mostu čez reko Dravo v Ormožu. Nastopilo je pet govornikov, izmed katerih je največ navdušenja udeležencev tabora požel Božidar Raič, sicer domačin z Žvaba v Župniji Sveti Tomaž, o čemer bomo nekaj več spregovorili v nadaljevanju.

Kot prvi je na ormoškem taboru nastopil dr. Valentin Zarnik, ki je (za razliko od ljutomerskega tabora, kjer je zahteval slovenščino tudi za škofijski urad in mariborsko bogoslovnico) <sup>41</sup> tokrat navdušeno govoril o zedinjenju vseh Slovencev v eno kronovino – Slovenijo. Med drugim je

<sup>39</sup> Slovenski gospodar, št. 32, 12. avgust 1869, str. 1.

<sup>40</sup> Radoslav Razlag (1826–1880) je bil politik in pravnik, ki je služboval v Gradcu, Brežicah in Ljubljani. Bil je ena osrednjih slovenskih političnih osebnosti druge polovice 19. stoletja. Na deželnozborskih volitvah leta 1865 je bil izvoljen v kmečki kuriji celjskega volilnega okraja v štajerski deželni zbor. Kot govornik je nastopal na taborih v Ljutomeru, Žalcu, Sevnici, Vižmarjah in Ormožu. Leta 1869, 1870 in 1871 je bil v kmečki kuriji kranjskega volilnega okraja izvoljen v kranjski deželni zbor, leta 1871 je bil imenovan za kranjskega deželnega glavarja. Ves čas je podpiral jezikovne zahteve Slovencev in si prizadeval za izboljšanje njihovega gospodarskega položaja. (Enciklopedija Slovenije 10, Pt–Savn. Ljubljana 1996, str. 110.)

<sup>41</sup> Miroslav Gorše: Dr. Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik. Ljubljana 1940, str. 88.

poudaril, da »štibre zato ne bodo vekše, kakor naši nasprotniki zmirom trobijo, temoč še prej mejše, ker ne bo potrebno toliko uradnikov«. <sup>42</sup> Ne bo več niti Štajercev, niti Kranjcev, niti Korošcev, temveč bomo vsi skupaj Slovenci. Zavrnil je vtikanje tujcev v naše domače gospodarstvo, češ bomo mi že sami dobro gospodarili brez njih. Govor pa je sklenil z besedami: »Zanašajte se na nas, ker bočemo vse dobro za Vas in posebno bočemo jednake pravice z drugimi«. <sup>43</sup> O isti temi je govoril tudi dr. Josip Vošnjak, ki je navzoče s številkami prepričal, da nam bo zedinjenje prineslo same koristi in da bomo lažje dobili srednje in višje slovenske šole, ki jih takrat še ni bilo.

Anton Tomšič je spregovoril o uvedbi slovenskega jezika v urade, pri čemer je prikazal škodljive posledice nemškega uradovanja in na koncu priporočil, da naj ljudje sami zahtevajo slovenske uradne spise in naj se nikakor ne pustijo prestrašiti uradnikom, saj sta tako zakon kot cesar to pravico zagotovila. Podobni temi – uvajanju slovenskega jezika v šole – je bil namenjen govor dr. Razlaga. Prikazal je pomanjkljivost naših ljudskih šol, ki veliko časa zapravijo z vsiljevanjem nemščine revnim slovenskim otrokom, in poudaril potrebo učenja slovenskega jezika v teh šolah.

Takrat je bil na vrsti Božidar Raič, <sup>44</sup> kaplan pri Sv. Barbari v Halozah, mož krepke, visoke postave, širokih prsi in pleč, glave okrogle, lica okroglastega, čela visokega, na temenu redkih las, nosu debelkastega, okroglega podbradka, ustnic bolj debelih, z naočniki na sivih očeh. <sup>45</sup> Bil je pravi ljudski govornik, ki je znal s svojim krepkim glasom in z ognjeno besedo segati vsem v srca in je s svojim govorom na ormoškem taboru (kot smo že omenili) doživel svoj govorniški triumf, zato mu bomo na tem mestu tudi namenili večjo pozornost. Za razliko od ljutomerskega tabora, kjer je spregovoril o izkoriščanju spodnještajerskih Slovencev, o vlogi šolstva na splošno prosvetno in socialno raven naroda, o zedinjenju vseh Slovencev v eno kronovino, je prepričeval ljudi o potrebi narodnega šolstva (*»Tirjamo svoj jezik tudi v naše šole in sicer v domače ljudske šole in v višje, ki se jim pravi realke in gimnazije. Da se človek uči misliti in razumeti to, kar ga obdaja, da si zna svoje potrebe vse sam zapisovati, da zna dobro knjigo prebrati, da časopise, to kar se po svetu dela in godi, razume, za to so ljudske*

<sup>42</sup> Slovenski gospodar, št. 33, 19. avgust 1869, str. 1.

<sup>43</sup> Ibidem.

<sup>44</sup> Raičev govor je v celoti objavil Slovenski narod, št. 95, 14. avgust 1869, str. 1 in 2, in o njem zelo obširno poročal Slovenski gospodar, št. 33, 19. avgust 1869, str. 1 in 2. Raičev govor na ormoškem taboru in njegovo narečno izrazoslovje sta temeljito analizirana v prispevku: Melita Zemljak Jontes: Narečne značilnosti v izbranih besedilih Božidarja Raiča. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 2008, str. 179–205.

<sup>45</sup> J. Vošnjak, Spomini, str. 142.

šole.«<sup>46</sup> ali tabora v Žalcu, kjer je spet govoril o vlogi šolstva v osebnem in družbenem življenju posameznika,<sup>47</sup> se je na ormoškem taboru ukvarjal z vprašanjem: »Kako bi se morala slovenska mladina vzgajati in podučevati, da bi bila v prihodnosti na več korist sebi, slovenskemu narodu in državi!«<sup>48</sup> Navzoče je na začetku prepričal, da so od mladine odvisni blaginja in boljši dnevi slovenskega naroda, zato jo je treba vzgojiti v skladu z napredkom tedanjega časa in grenkih okoliščin našega naroda; naj bo pravična, poštena in naj nasprotuje tlačenju, sužnosti, krivicam svojega naroda; vzgojiti bi jo bilo treba tako, da dobi blago srce, prebrisan in razvit um ter zdravo in krepko telo, ker to dela človeka srečnega in koristnega sebi in družbi. Najprej je treba poskrbeti za zdravo in krepko telo, kakor so to počeli stari Grki, potem za dobre šole in poučevanje mladine v vseh potrebnih znanostih – vsakdo mora najmanj znati dobro brati, pisati in računati; treba je mladino poučevati v gospodarstvu, da bo kasneje znala več pridelati kot njeni predniki, ljudje bodo postali premožnejši, zadovoljnejši, lažje bodo plačevali davke in ne bodo tako zlahka prišli »na boben«. Ustanoviti je treba gospodarske učilnice za fante in gospodinjske za dekleta, kjer se bodo le-te naučile gospodinji potrebnega znanja (kuhanja, šivanja, čiščenja, reda pri hiši, lepega govorjenja, primerne dela), saj matere doma hčeram ne morejo nuditi potrebnega znanja, ker ga same niso bile dovolj deležne. Poleg tega je treba mladini na Slovenskem razkriti žalostne zgodbe slovenskih prednikov in krivice, ki smo jih trpeli od naših sosednjih narodov več stoletij. Treba jo je podučiti, da nas ni samo 1,5 milijona, ampak imamo preko 85 milijonov bratov, s katerimi moramo delati skupaj – sloga, delavnost, vzajemnost naj bo naše geslo. V nadaljevanju je Raič dokazoval nujnost poznavanja političnih razmer, da posameznika tako ne more vsakdo naplahtati; da zve, kam gre težko zaslužen denar, zakaj morajo naši vrli sinovi k vojakom, ter da le-ti vedo, zakaj se bojujejo; da vé, da ni ljudstvo tukaj zaradi uradnikov, pač pa oni zaradi ljudi; da naj bi vsakdo izvedel, da nas 1,5 milijona Slovencev nima nobene slovenske gimnazije, nobene realke, čeprav imamo okrog 2.000 slovenskih dijakov. Poleg omenjenega je treba razlagati, da je avstrijska država razklana na dvoje in da v tej razklani državi samo dva naroda (Nemci in Madžari) uživata vse pravice, da nam ničesar ne dajo, čeprav nam ustava na papirju zagotavlja enake pravice. Konec Raičevega govora je bil še posebej čustveno obarvan, saj se je z njim obrnil neposredno na udeleženo

---

<sup>46</sup> Slovenski gospodar, št. 34, 20. avgust 1869, str. 1.

<sup>47</sup> Robert Belec: Božidar Raič. V: Ormož skozi stoletja V/2, Ormož 2005, str. 731.

<sup>48</sup> Slovenski gospodar, št. 33, 19. avgust 1869, str. 2.

mladino, ki mu je vsa navdušena pritrdila in izrekla narodoljubno prisego. Zaradi prikaza duha tedanjega časa, ki ga izžareva, in zaradi moči Raičeve retorične spretnosti ter rodoljubja, ki vejeta iz njega, ga objavljamo v celoti. »Mladezen! Narod te postavlja za vernega stražnika svojih pravic, grobov svojih milih očev in praočev, da jih ne bode tlačila tujčeva peta, gazila sovražniška noga; zročil ti je najdragšo dedino, namreč jezik in narodnost, da oboje zvesto in neoskrunjeno obraniš; mladezen! uteri in obriši solze materi Sloveniji vzrokovane od nevednih in izneverjenih sinov. Mladezen! Prosim te v imeni vaših slovenskih sprednikov, katerim že je bela žena davno postlala pod težkoj grudo, v imeni vaših roditeljev, kateri vas presvrčno ljubijo želeči vam ugodno bodočnost, v imeni vašega zatiranega slovenskega naroda, kateri se od tebe pomoči nadeja, v imeni matere Slave, da jo razveselite, v imeni vašeg poštenja in časti, v imeni vaše boljše bodočnosti, v imeni vsega slovenskega naroda, bodi stalno naša, bodi narodna, bodi značajna, nikoli ne popusti od slovenske zastave. Vem in vidim, da si navdušena za vse, kar je blago, kar je narodno, toda navdušenost se lahko skadi kakor dim, mine kakor rosa s trave, zato tirjam od tebe, slovenska mladezen, da prisegoj potrdiš svoje dobre nakane, ter te prašam, hočeš li marljiva in delovna biti na korist svojemu narodu? reci: prisezam (soglasni odgovor: prisezam); hočeš li pravična, poštena in nramnega ponašanja biti? reci: prisezam (sog. odgovor: prisezam); hočeš li po vzgledu častnih mož braniti pravo, istino in svobodo svojega naroda do poslednjega zdiblaja? reci: prisezam (navdušeni sog. odgovor: prisezam); hočeš li se vselej upirati tujemu in krivičnemu gospodstvu nad slovenskim narodom? reci: prisezam (navdušen sogl. odgovor: prisezam); hočeš li iskreno in brez strahu ljubiti dom in rod do črnega groba? reci: prisezam (navdušen odgovor: prisezam). Tako si mila mi mladezen slovenska učinila slovesno prisego pred obilno zbranim narodom slovenskim pod milim in vedrim nebom, katero je prestol pravičnega in vsevedočega božanstva. Sveto jo drži: Živela zlata upazen bodoče sreče slovenskega naroda! Živela!«<sup>49</sup> Kdor je slišal navdušene klice: »Prisegamo«, se je vrnil z novim pogumom v boj vsakdanjega narodovega življenja. Josip Vošnjak je ob tej priložnosti zapisal v svojih Spominih: »Bil sem na mnogih taborih in shodih, pa tacega splošnega navdušenja, kakor pri tem govoru, nisem doživel. Po govoru smo ga drug za drugim objemali in solze so nam silile v oči.«<sup>50</sup> Kako pomemben in široko razsežen je bil Raičev govor »O izreji naše mladine« na ormoškem taboru, nam pove tudi dejstvo, da ga je novinar, publicist in prevajalec Igor Antič uvrstil v svojo knjigo *Znameniti govori*.<sup>51</sup> V njej je zbranih 140 pomembnih govorov od Mojzesovega »Drugi govor o desetih božjih

<sup>49</sup> Slovenski narod, št. 95, 14. avgust 1869.

<sup>50</sup> J. Vošnjak, Spomini, str. 290.

<sup>51</sup> Igor Antič: *Znameniti Govori*. Ljubljana 2009.

zapovedih« iz 13. stoletja pr. n. št. do govora Baracka Obame »Govor po zmagi na predsedniških volitvah«, 4. novembra 2008. Božidar Raič se je tako poleg dveh že omenjenih mojstrov govorjene besede znašel v družbi Bude, Sokrata, Demostena, Marka Tulija Cicerona, Jezusa, Mohameda, Ivane Orleanske, Martina Luthra, Primoža Trubarja, Voltaira, Napoleona I., Abrahama Lincolna, Ivana Tavčarja, Antona Korošca, Woodrowa Wilsona, Ivana Cankarja, Winstona Churchilla, Rudolfa Maistra, Alberta Einsteina, Edvarda Kocbeka, Josipa Broza Tita, Johna Fitzgeralda Kennedyja, Martina Luthra Kinga ml., Toneta Pavčka, Willyja Brandta, Milana Kučana, Franceta Bučarja, Janeza Pavla II., Williama Jeffersona Clintona, Janeza Drnovška in drugih.

Božidar Raič je bil na ormoškem taboru tako zamaknjen v svoj govor, da še telesnih bolečin ni čutil. Vošnjak je namreč v svojih spominih zapisal: *»Med njegovim govorom sem nenadoma opazil, da mu kri kaplja od desne roke. Tesar, ki je zbijal oder, zabil je en žebelj tako nerodno, da je ostri konec molel iz deske. Ko je Raič v svoji navdušenosti udaril po deski, mu je žebelj predril kožo na roki, a on tega ni čutil. Šalili smo se potem, da je dejansko pokazal, da je res pripravljen tudi svojo kri prelivati za svoj narod.«*<sup>52</sup>

Za Raičem je kot govornik nastopil dr. Ivan Petovar, ki je opozoril na potrebo hranilnice v Ormožu, ki naj bi se ustanovila za ormoški okraj. Dr. Zarnik pa je tokrat spregovoril o potrebi mostu čez reko Dravo v Ormožu na štajerske in hrvaške deželne stroške ter pri tem omenil tudi duhovni most, ki naj ponovno poveže Slovence s hrvaškimi brati. Za konec je dr. Zarnik navzoče obvestil še o nemškutarskem zboru v Celju,<sup>53</sup> kjer želijo vse sprejeto od slovenskega naroda zatreti – *»prav očitno se je pokazalo, da je program tak, ki nasprotuje resolucijam, ki jih je velikanska večina slovenskega naroda na taborih naših sklenila, nima prostora na zemlji slovenski, milo nebó nima strebe za take sklepe, ki izvirajo od stranke, ki nima srca za potrebe slovenskega naroda in nima čutja za pravice njegove.«*<sup>54</sup> Zato je Zarnik svetoval taboritom, naj protestirajo proti vsem sklepom, ki bi

<sup>52</sup> J. Vošnjak, Spomini, str. 143 in 144.

<sup>53</sup> Celjsko Ustavno društvo (Verfassungsverein), ustanovljeno leta 1868, je 8. avgusta 1869 pripravilo v Celju veliko zborovanje spodnještajerskih in kranjskih liberalcev. Zaradi napovedanega slovenskega »protitabora« so ga organizirali v »velikem kloštrskem vrtu sredi mesta«. Na njem je prišla do polnega izraza enakost stališč med celjskimi, ljubljanskimi, mariborskimi in graškimi ustavoverci, saj so se izvajanja glavnega govornika Dragotina Dežmana in predstavnika celjskega Ustavnega društva dr. Josefa Neckermanna skoraj v celoti ujemale. (Janez Cvirn: Nemci v Celju /1861–1914/. Ljubljana 1990, str. 6.)

<sup>54</sup> Novice, št. 32, 11. avgust 1869, str. 258.

nasprotovali tistim na ormoškem taboru in tako željam slovenskega ljudstva. Njegov nasvet so taboriti tudi soglasno sprejeli.

Ker se je zborovanje tako počasi bližalo koncu, je sledil še pozdrav Hrvatom in njihov odzdrav. Slovenski in hrvaški dijaki so nato z zastavami stopili na oder in prepevali slovanske pesmi, godbe so igrale, udeleženci tabora pa so se veselo in zadovoljno pogovarjali o taborskem dogajanju. Zvečer so se ob spremljavi godbe ponovno podali v čitalnico in se tam zadržali do pozne noči. V spomin na ormoško zborovanje pod milim nebom pa so udeleženci prejeli tudi spominsko značko s krožnim napisom »*Složimo se! Zedinimo se! Ne vdajmo se!*« in parolo »*Živela Slovenija!*« v sredini na eni strani ter »*Tabor v Ormužu, 8. avgusta 1869*« na drugi strani.

Dogajanje na taboru pa je še dolgo odmevalo med Ormožani in okoličani, ki so podpirali svoje narodne voditelje in vse rodoljube ter jih vzpodbujali z besedami: »*Na delo! Na rodovitnem polji slovenskem še je obilo žetve, delajmo nevtrudeno, da se zbudi naš slovenski narod popolnoma iz svojega spanja. Lepših dnevov kot je juterna zarja se nam obeta, ker dub naroda se vedno bolj vzbuja, se zmirom bolj svoje cene zaveda.*«<sup>55</sup> Ormoški tabor pa je skupaj z ostalimi slovenskimi zborovanji pod milom nebom ostal zapisan v zgodovini kot eno najbolj svetlih obdobij slovenskega narodnega gibanja, saj so (za razliko od čitalnic, v katerih se je zbiral precej ozek krog ljudi, večinoma gospode) tabori zajeli množice ter navdušili kmečko prebivalstvo, ki je tedaj predstavljalo večino slovenskega naroda. »*Tu je stala na odrih prosvetna in duhovna inteligenca v nerušeni edinosti, združena v bratovski ljubezni, pred odrom pa na tisoče in tisoče mož in tudi žena, ki so vsi napeto poslušali govornike in jim pritrjevali z glasnimi klici. In ideje, tu izrečene, so se širile od biše do biše in dotedaj nezavedno ljudstvo je začelo samo sebe spoznavati in čutiti krivice, ki se mu gode.*«<sup>56</sup>

## Sklepne misli s poudarkom na pomenu ormoškega tabora

V 60. letih 19. stoletja se je prebivalstvo ormoškega območja vedno bolj zavedalo pomena boja za pravice slovenskega naroda, pri čemer so mu bili vzgled ljutomerski narodnjaki, ki so bili preko narodne čitalnice aktivni tudi na širšem ormoškem območju in so tako vplivali na dvig narodne zavesti ormoškega človeka. Bistvena pa je bila organizacija prvega slovenskega tabora v Ljutomeru, ki so se ga množično udeležili tudi prebivalci Ormoža, Središča, Tomaža in drugih krajev ter tako

<sup>55</sup> Slovenski narod, št. 96, 17. avgust 1869, str. 2.

<sup>56</sup> J. Vošnjak, Spomini, str. 241.



izrazili podporo ljutomerskemu zborovanju pod milim nebom. Vendar Ormožani niso želeli zaostajati za svojimi sosedi, saj so že čez leto in dan pripravili tabor v Ormožu, ki ga je (poleg domače) zaznamovala številčna udeležba Hrvatov iz sosednjega Varaždina in njegove okolice. Poleg krepitve in izražanja slovenske narodne zavesti je ormoški tabor pomembno prispeval k nastanku Ormoške posojilnice, 2. januarja 1876, katere prvi načelnik je bil dr. Ivan Geršak, ter h gradnji mostu čez reko Dravo v Ormožu, ki so ga slovesno odprli 16. januarja 1889<sup>57</sup> in je svojemu namenu služil do aprila 1941, ko ga je razstrelila kraljeva jugoslovanska vojska za svojim umikom na hrvaško stran. Naši dedje so tako tudi v Ormožu dokazali, da se zavedajo svojih korenin in so se za pravice slovenskega naroda pripravljene boriti, saj nočejo »biti več podlaga tujčevi peti«.

### Ključne besede

*Slovenski tabori, narodno prebujenje, Ormož, 8. avgust 1869, Božidar Raič, Valentin Zarnik, Josip Vošnjak, Radoslav Razlag, Ivan Petovar*

### Pisni viri

- *Ormoški tabor leta 1869*, Naloga za srečanje mladih raziskovalcev, Ormož, 23. 3. 1996.
- *Slovenski gospodar*, leto 1868 in 1969.
- *Slovenski narod*, leto 1868 in 1869.
- *Novice, gospodarske, obrtniške in narodne*, leto 1869.
- *Tednik*, št. 40, 9. oktober 1964.
- Zgodovinski arhiv na Ptujju (ZAP), Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža.

### Spletni vir

- *Slovenski tabori*, Društvo Hervadi [<http://hervadi.com>]. Uporabljeno: 25. maj 2009.

### Literatura

- Igor Antič: *Znameniti govori*. Ljubljana 2009.
- Robert Belec: Božidar Raič. *Ormož skozi stoletja V/2*, Ormož 2005, str. 716–739.
- Janez Cvirn: *Nemci v Celju (1861–1914)*. Doktorska disertacija, Ljubljana 1990.

---

<sup>57</sup> ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 20.

- Ivan GERŠAK: *Ormoški spomini*. Ljubljana 1902.
- Miroslav Gorše: *Dr. Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik*. Ljubljana 1940.
- Marija Hernja Masten: *Občinske volitve na Ormoškem 1864. Zgodovinski zapisi III*, Ormož 2006, str. 39–51.
- *Enciklopedija Slovenije 4, Hac–Kare*. Ljubljana 1990.
- *Enciklopedija Slovenije 9, Plo–Ps*. Ljubljana 1995.
- *Enciklopedija Slovenije 10, Pt–Savn*. Ljubljana 1996.
- *Enciklopedija Slovenije 13, Š–T*. Ljubljana 1999.
- *Enciklopedija Slovenije 15, Wi–Ž*. Ljubljana 2001.
- *Ilustrirana enciklopedija Slovencev*. Ljubljana 1999.
- Zdenka Kresnik: *Odras slovenskega narodnega prebujanja na ormoškem območju. Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor 2008, str. 118–131.
- *Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje*. Ljubljana 1980.
- Fran Kovačič: *Trg Središče, krajepis in zgodovina*. Maribor 1910.
- Vasilij Melik: *Slovenski tabori. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, Ljubljana 1968, str. 65–76..
- Vincenc Rajšp: *Duhovnika Jožef Rogač in Božidar Raič v slovenskem narodnopolitičnem gibanju v šestdesetih letih 19. stoletja. Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor 2008, str. 37–44.
- *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana–Ljutomer 1981.
- Dr. Jože Vošnjak: *Slovenski tabori za prosto slovensko ljudstvo*. Maribor 1869.
- Josip Vošnjak: *Spomini*. Ljubljana 1982.
- Viktor Vrbnjak: *Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. Svet med Dravo in Muro, Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968*, Maribor 1968, str. 382–473.
- Melita Zemljak Jontes: *Narečne značilnosti v izbranih besedilih Božidarja Raiča. Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor 2008, str. 179–205.

## Povzetek

Tudi na Ormoškem se je v 60. letih 19. stoletja prebivalstvo vedno bolj zavedalo pomena slovenskega narodnega prebujenja, boja za narodno enakopravnost in uveljavitev slovenskega jezika v javnem življenju. Pri tem so jim bili vzgled ljutomerski narodnjaki, ki so 2. februarja 1868 ustanovili narodno čitalnico, v katero so se vključili tudi nekateri zavedni posamezniki ormoškega območja, saj je bila ormoška čitalnica

ustanovljena šele 16. oktobra 1868. Vplivali so tudi na organizacijo narodnih veselic, ki so bile organizirane maja 1868 pri Veliki Nedelji in v Središču ter julija istega leta v Ormožu. Povezava Ormožancev z Ljutomerčani je prišla do izraza tudi na ljutomerskem taboru, 8. avgusta 1868, ki so se ga prebivalci ormoškega območja množično udeležili. Kar so tam slišali, je naletelo na odprta ušesa in plodna tla, saj so se tudi kmetje vedno bolj zavedali narodnostnih zahtev in zahtevali, da se v urade vpelje slovenski jezik, da bodo šole narodne, skratka – niso hoteli »biti več podlaga tujčevi peti«. Ljutomerski tabor pa je vplival tudi na organizacijo ormoškega, na katerega so se začeli pripravljati julija 1869, in ga tudi izpeljali 9. avgusta istega leta. Izmed govornikov, ki so spregovorili o Zedinjeni Sloveniji, nujnosti uvedbe slovenskega jezika v urade in šole, vzgoji mladine, je dal največji pečat taboru v Ormožu Božidar Raič, sicer domačin z Žvaba pri Svetem Tomažu. V svojem govorniškem triumfu se je obrnil neposredno na udeleženo mladino, ki mu je navdušeno izrekla narodoljubno prisego. Poleg krepitve in izražanja slovenske narodne zavesti pa je ormoški tabor pomembno prispeval tudi k nastanku Ormoške posojilnice, 2. januarja 1876, ter h gradnji mostu čez reko Dravo v Ormožu, ki so ga slovesno odprli 16. januarja 1889.



Slika 2: Božidar Raič (1827–1886), teolog, narodni buditelj, državni in deželni poslanec.

Dr. Ivan Geršak: Ormoški spomini, Ljubljana 1902.



Slika 3: Hiša ormoške posojilnice, ustanovljene leta 1876 na pobudo taboritov v Ormožu.  
Dr. Ivan Geršak: Ormoški spomini. Ljubljana 1902.



Slika 4: Most čez reko Dravo v Ormožu, zgrajen leta 1889 na pobudo taboritov v Ormožu.  
Hrani:SI ZAP.

Anton Ratiznojnik

## LJUTOMERSKI TABOR, PODOBNOSTI IN RAZLIKE

*Tabor v Ljutomeru, kot prvo množično narodnopolitično zborovanje je politično predramil Slovence in nakazal pot k reševanju temeljnih narodovih pravic. Tabor v Ormožu je povezan z ljutomerskim taborom. Sodelovanje ormoških in ljutomerskih rodoljubov je vodilo do skupne organizacije tabora, izbora govornikov in sprejetih programskih točk tabora, med katerimi je bila ena od najpomembnejših političnih zahtev zedinjena Slovenija. Velik pomen za prebujo in utrjevanje narodne zavesti v vzhodnoslovenski Štajerski imata dva pomembna ormoška rodoljuba – Ivan Kukovec, ustanovitelj čitalnice v Ljutomeru in taborski govornik, in Božidar Raič, eden najpomembnejših slovenskih štajerskih rodoljubov, taborskih govornikov, vnet zagovornik zedinjene Slovenije.*

Preteklo leto smo v Ljutomeru proslavili 140-letnico 1. slovenskega tabora. Pomembni mejnik iz narodove zgodovine je bil združen s proslavo državnega pomena, z znanstvenim simpozijem in z odkritjem spomenika ljutomerskemu rojaku dr. Radoslavu Razlagu, velikemu slovenskemu rodoljubu, pravniku in politiku, predsedniku tabora v Ljutomeru, enemu najpomembnejših predstavnikov taborskega gibanja.

Narodno gibanje za temeljne pravice Slovencev je doseglo višek v zavesti množic na narodnopolitičnih zborovanjih. Tabori so postavili slovenski narodni program, združili Slovence in odprli novo dobo v zgodovini slovenskega naroda. Bili so neke vrste plebiscit za zedinjeno Slovenijo. Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, 9. avgusta 1868, je nakazal pot reševanja slovenskega narodnega vprašanja.

Tabor v Ormožu, katerega 140-letnico praznujemo v letu 2009, je kot osmi slovenski tabor in drugi v pokrajini med Muro in Dravo glede organizacije, programskih zahtev, časovnega okvira in izbora govornikov, ki so usklajevali in določali taborski program, neposredno povezan z ljutomerskim taborom.

Velik delež pri utrjevanju narodne zavesti v pokrajini med Muro in Dravo, v Ljutomeru in v okolici, predvsem pri nastanku čitalnice in organizacije tabora v Ljutomeru, imata tudi dva pomembna ormoška rodoljuba.

Ivan Kukovec, doma iz vasi Pušenci pri Ormožu, je po prihodu v Ljutomer, v začetku 70. let postal pripravnik v odvetniški pisarni Jakoba Ploja in se z kmalu za tem pridružil redkim ljutomerskim izobražencem. Bil je eden najbolj nadarjenih dijakov na varaždinski gimnaziji. Zdravje mu je preprečilo namero, da bi v Gradcu dokončal študij prava, zato se je kasneje kot ljutomerski posestnik posvečal predvsem narodnemu življenju trga in okolice. Postal je pomemben gospodarstvenik, lokalni politik in deželni poslanec.<sup>1</sup>

Božidar Raič, jezikoslovec, politik in publicist, doma z Žvaba, vasi pri Sv. Tomažu nad Ormožem, se je, potem ko se je odpovedal profesuri slovenskega jezika na mariborski gimnaziji, v 70-ih letih kot duhovnik na župniji Sv. Barbara v Halozah z vso vnemo posvetil narodnobuditeljskemu in političnemu delu v ožji in širši okolici. Postal je eden najpomembnejših slovenskih štajerskih rodoljubov, soustvarjalec taborskega programa, pobudnik in vztrajen zagovornik zedinjene Slovenije.<sup>2</sup>

Raič je z ljubeznivo besedo vzpodbujal ljutomerske rodoljube k organiziranemu narodnemu delu – snovanju čitalnice, da Ljutomer, kot je zapisal »*rodišče slavnega Miklošiča*«, ne bi zaostal za drugimi manjšimi kraji na Slovenskem.<sup>3</sup> Ljutomer naj bi postal središče narodne zavesti, kulturnega razvoja in srednješolskega izobraževanja za vzhodnoslovensko Štajersko, Slovence v Medmurju in Prekmurju, da bi se oblikoval enoten kulturni prostor.<sup>4</sup>

Posebno je Raič cenil narodni pogum Ljutomerčanov na narodni besedi – tisočletnici Cirila in Metoda, ki so jo pripravili v Ljutomeru leta 1863, prav tako podporo pri organizaciji velike narodne besede pri Mali Nedelji, leta 1867, v spomin na malonedeljskega duhovnika, pisatelja, velikega rodoljuba Antona Krempla, katero je Raič organiziral z ljutomerskim rodoljubom, duhovnikom Antonom Klemenčičem.<sup>5</sup> Množična kulturna prireditve je pritegnila številne domačine, goste iz oddaljenih krajev in slovensko štajersko inteligenco. Bila je prva prava preizkušnja na poti do politične zrelosti, ki je vodila ljutomerske rodoljube do prvega narodnopolitičnega zborovanja – tabora.

Velike narodne prireditve so utirale pot k čitalnici, za katero si je skupaj z ljutomerskimi rodoljubi najbolj prizadeval Raič.

---

<sup>1</sup> Slovenski biografski leksikon I., 1. knjiga. Ljubljana 1925–1932, str. 581.

<sup>2</sup> Slovenski biografski leksikon III., 9. zvezek. Ljubljana 1960, str. 9.

<sup>3</sup> Slovenec, št. 92, 29. 11. 1865.

<sup>4</sup> Slovenec, št. 81, 10. 10. 1866.

<sup>5</sup> Novice, št. 24, 12. 6. 1867.

Raiču je bil ob Antonu Klemenčiču in nekaterih drugih vidnih ljutomerskih rodoljubih v veliko oporo Ivan Kukovec, ki je največ pripomogel k nastanku pevskega zbora in čitalnice. Bil je njun duhovni oče. Z nastankom čitalnice februarja 1868 se je njeno delovanje postopoma širilo na širše ljutomersko območje, v pokrajino med Muro in Dravo, posebno v ormoški okraj, da bi se dvignila narodna zavest. Čitalnica ni zamudila nobene priložnosti povabila tamkajšnjih rodoljubov, ki so se zavedali pomena poslanstva in so globoko cenili njeno narodnoprebudno vlogo. Člani čitalnice so ob njenem nastanku postali tudi nekateri rodoljubi iz mesta Ormoža in okoliških vasi, v času, ko je bila v Ormožu *»peščica narodnjakov, v mestu je cvetela nemškutarija, slovenska narodnost pa se je morala skrivati«*.<sup>6</sup>

Tako kot je Ljutomerčane vodila pot do tabora preko množičnih kulturnih prireditev z razgibanim delovanjem čitalnice v Pomurju in Podravju, je ormoške in okoliške rodoljube vodila pot do tabora preko velikih narodnih veselici (Velika Nedelja, Središče, Ormož), ki so jih organizirali tamkajšnji rodoljubi in si jih ni bilo mogoče zamišljati brez ljutomerske čitalnice in drugih slovenskih štajerskih rodoljubov. Vodilni člani in pevci ljutomerske čitalnice so z domoljubnimi govori in napitnicami dramili narodno zavest (Klemenčič, Zarnik, Ploj, Kukovec...), družno z ormoškimi in okoliškimi rodoljubi. Te velike narodne kulturne prireditve na prostem, s političnim pridihom, so bile predhodnica narodnopolitičnemu zborovanju – taboru v Ormožu.<sup>7</sup>

Na zadnji veselici, julija 1868 v Ormožu, v gostilni pri Stögru, ki pomeni enega od viškov narodnih kulturnih slavnosti pred taborom v Ljutomeru, so Ljutomerčani povabili ormoške rodoljube na ljutomerski tabor, ki so se ga ti tudi v velikem številu udeležili, skupaj s prekmurskimi Slovenci.<sup>8</sup>

Misel na tabore, *»ko naj bi naš narod stopil iz čitalniškega uradovanja na samostojno politično polje in začel politične moči iskati, kjer jo imamo, namreč v narodu, po katerem nam je ljudstvo pripeljati do večje politične zrelosti in živega udeleževanja pri splošnih, celovito zadevajočih rečeh«*, je padla na plodna tla. Taborska ideja je v tem času dozorela med Slovenci. Za njegovo realizacijo – odgovorno in tvegano odločitev – je bila pripravljena ljutomerska čitalnica v okolju, ki je bilo že dolgo narodno prebujeno. Te in druge prej omenjene okoliščine, odločnost ljutomerskih rodoljubov in

<sup>6</sup> Viktor Vrbnjak: Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. V: Svet med Dravo in Muro, Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968, Maribor 1968 (dalje: V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor), str. 54–65.

<sup>7</sup> Ibidem.

<sup>8</sup> Slovenski narod, št. 49, 28. 7. 1868.

tesni stiki z vodilnimi slovenskimi štajerskimi rodoljubi so dobili podlago za oblikovanje slovenskega narodnega taborskega programa.<sup>9</sup>

V obširnem vabilu na tabor, ki ga je sestavil ljutomerski taborski odbor čitalnice vsem domoljubnim Slovincem, posebno pa rojakom iz ljutomerskega, ormoškega in radgonskega območja, so organizatorji tabora v uvodnem delu besedila označili tabor za zgodovinsko prelomnico v zavesti slovenskega naroda, da se odločno postavijo v bran narodnih pravic, in sicer po ustavni poti. Da ne zamudijo ponujene priložnosti in izpolnijo odgovornost pred prihodnjimi rodovi. Da se, ne glede na stanovske razlike tabora, udeležijo v največjem številu, »*kdor koli od doma more, bodisi kmet, želar, nagornjak ali vincar*«, da bi bili prepričljivi njihovi sklepi. Vabilo je bilo dramatičen klic Slovincem k obrambi temeljnih pravic, večkrat poudarjena nujnost k množični udeležbi. Avtorja vsebine besedila Jakob Ploj, predsednik, in Valentin Zarnik, tajnik čitalnice, sta pisala z globokim, čustveno domoljubnim tonom, ki je segal do srca, saj naj bi bila množična udeležba na taboru tudi preizkus zrelosti Slovencev. Kljub veliki narodni zavesti, ki so jo Ljutomerčani izkazovali že v preteklosti, je bilo glede taborskega shoda kot prvega narodnopolitičnega zborovanja tudi nekaj dvomov, koliko ljudi se bo odzvalo vabilu na tabor.<sup>10</sup>

Podpisniki vabila so bili pripadniki vseh stanov: tržani, intelektualci, obrtniki, trgovci, kmetje in posestniki iz Ljutomera in okolice. Vseh podpisnikov je bilo 20. Prvi podpisani je bil Ivan Kukovec, duhovni oče čitalnice. Sledijo podpisi, ne glede na stanovsko pripadnost, iz česar lahko sklepamo na enakovredno obravnavo kmečkega in intelektualnega stanu in s tem na vseljudski pomen tabora. Zadnji podpisnik je bil Valentin Zarnik. Podrobnega imena članov pripravljalnega odbora tabora v Ljutomeru ne poznamo, gotovo pa so ga sestavljali najvidnejši rodoljubi – člani čitalnice (Ploj, Zarnik, Klemenčič, Kukovec, Zemljič), morda pa kar celoten odbor čitalnice.<sup>11</sup>

Zarnik je kot eden najpomembnejših članov odbora v času taborskega gibanja stopil v ospredje slovenskega političnega življenja. Po izjavi Janeza Bleiweisa naj bi bil med pobudniku slovenskih taborov, »*oče slovenskih taborov*«. Leta 1867, ko je Zarnik prišel v Ljutomer, se je kot odvetniški pripravnik zaposlil pri znanem prleškem rodoljubu, odvetniku Jakobu Ploju, doma iz Sv. Jurija. Zarnik naj bi kot prodoren rodoljub z

<sup>9</sup> V. Vrbnjak, Prvi slovenski tabor, str. 86.

<sup>10</sup> Slovenski narod, št. 50, l. 8. 1868.

<sup>11</sup> Ibidem.



ljutomerskim župnikom Antonom Klemenčičem »tako je poživil delovanje čitalnice ter kmalu močno dvignil zavest v celem okraju«. <sup>12</sup>

Tabor v Ljutomeru, kot prvo narodnopolitično zborovanje Slovencev, s sedem tisoč udeleženci, sprejetih taborskih resolucijah, prepoznavnosti govornikov in zbrane slovenske štajerske inteligence spada med najimenitnejše dogodke slovenske zgodovine do konca monarhije.

»Ker so bili prvi uspešni, so drugi z navdušenjem nadaljevali, zato je pomen ljutomerskega tabora, ki je v programu in resoluciji občutil začetne težave, za vse Slovence v tem, da je prvi pokazal, da je slovensko ljudstvo sposobno za množično sboje.« Predstavljen in sprejet z resolucijo je bil slovenski narodni program, katerega vsebinski okvir mu je bil mariborski program taborskega odbora, katerega glavni ideolog je bil veliki prleški rodoljub, zdravnik Matija Prelog, urednik časnika *Slovenski gospodar*. <sup>13</sup>

Anton Klemenčiču, predsedniku pripravljalnega odbora tabora, starosti ljutomerskih rodoljubov, izkušenemu organizatorju narodnih prireditev in enemu od organizatorjev tabora, je pripadla čast odpreti tabor. Predsedovanje tabora so Ljutomerčani zaupali izkušenemu politiku, deželnemu poslancu, rojaku Radoslavu Razlagu, pravniku, odvetniku v Brežicah, enemu najbolj cenjenih slovenskih rodoljubov. Na osnovi sprejetih programskih točk tabora so si sledili govorniki, ki so zagovarjali vpeljavo slovenskega jezika na vsa področja javnega življenja: Ivan Kukovec (uradi), Valentin Zarnik (cerkev), Božidar Raič (šole). V drugem delu taborskega programa so se načenjale gospodarske in politične teme, o katerih so govorili: Prelog (gospodarstvo), Raič (zedinjena Slovenija), Vošnjak (19. člen ustave). <sup>14</sup>

Ivan Kukovec je zagovarjal rabo slovenščine v državnih uradih z zahtevo uradnikom, da se nauče jezika, v okolju katerega uradujejo. V govoru je poudaril vodilno taborsko idejo, da je narodni jezik ena od temeljnih pravic vsakega naroda, tudi kot pomembna osnova slovenstva. Valentin Zarnik je opozoril na slovansko panonsko bogoslužje Cirila in Metoda, ki sta širila evangelij v razumljivem jeziku, in zahteval, da se take jezikovne prakse drži tudi cerkvena uprava na Slovenskem. Raič je govoril o vlogi šolstva na splošno, o prosvetni in socialni ravni naroda in obtožil oblasti načrtnega ponemčevanja slovenskih vasi in far. Prepričan je bil, da se

<sup>12</sup> Slovenski biografski leksikon, 14. zvezek. Ljubljana 1986, str. 767.

<sup>13</sup> V. Vrtnjak, Prvi slovenski tabor, str. 68.

<sup>14</sup> Slovenski narod, št. 55, 11. 8. 1868.

razmere lahko izboljšajo le, če se uvede slovenščina kot učni jezik v vse šole na Slovenskem in v vse urade.<sup>15</sup>

Prelogova razprava o gospodarstvu, priljubljena tema taborov, sprejeta v 4. točki taborske resolucije, se je dotaknila problema gospodarskega razvoja, izkoriščanja Slovencev na Spodnjem Štajerskem, davkov, ki bremenijo slovenskega kmeta. Zahteval je sorazmerno plačevanje davkov s koristmi, ki naj bi jih imeli Slovenci z vlaganjem v slovenske ustanove, predvsem šole. Peto točko je zagovarjal Božidar Raič, ki je nakazal potrebo po zedinjeni Sloveniji (*»slovenski skupini«*) v sklopu vprašanja o povezanosti slovenskih dežel. 6. točko taborskega programa je predstavil Josip Vošnjak, ki je govoril o 19. členu ustave, proti zvezi Avstrije z Nemčijo in o dualizmu.<sup>16</sup>

Ena od temeljnih zahtev – združitev Slovencev v eno upravo – zedinjena Slovenija, ki je bila na pobudo Raiča sprejeta v programske točke mariborskega narodnega programa za pripravo tabora, zaradi političnih ovir vladnih organov ni bila prva zahteva na dnevnem redu zborovanja, temveč sprejeta oziroma skrita šele v 5. točki taborske resolucije. Da mora biti ljutomerski tabor legitimen, v mejah sprejemljivega, se je zavedal tudi razširjeni taborski odbor v Mariboru pri spremembi programskih točk tabora, potem ko je prvi predlagani program Matije Preloga vlada zavrnila. Misliti je bilo treba na to, da se s kršitvami ustavnih načel ne bi zapirala pot nadaljnemu taborskemu gibanju. Raič je tako na ljutomerskem taboru zagovarjal najobčutljivejšo točko taborskega programa, zedinjeno Slovenijo, v mejah sprejemljivega, vendar dovolj razumljivo pokazal na potrebo po združitvi Slovencev v eno celoto. Tudi na drugem, žalskem taboru, zedinjena Slovenija ni bila prva zahteva, temveč šele na petem mestu, čeprav prvikrat odkrito predstavljena. Zanj ni govoril romantično navdušeni Raič, ampak praktično in trezno misleči Josip Vošnjak, ki mu je bila zedinjena Slovenija le ideal. Zedinjena Slovenija je dobila prvo mesto šele na tretjem, šempaškem taboru, ki je pokazal, *»da je le v zedinjenju vseh Slovencev, v Sloveniji z enim deželnim zborom zagotovilo za naš obstanek«*.<sup>17</sup>

Nastanek čitalnice v Ormožu,<sup>18</sup> dne 16. oktobra 1868, je odprl pot k taboru, v času, ko je postalo taborsko gibanje že splošno vseslovensko narodnopolitično gibanje (Ljutomer, Žalec, Šempas). Izkušnje in odmevnost prvega velikega množičnega narodnopolitičnega zborovanja

<sup>15</sup> Ibidem.

<sup>16</sup> Slovenski narod, št. 56, 13. 8. 1868.

<sup>17</sup> V. Vrtnjak, Prvi slovenski tabor, str. 80.

<sup>18</sup> Slovenski narod, št. 79, 8. 7. 1869.

so vodile ormoške in ljutomerske rodoljube v skupne priprave organizacije tabora, na prvo obletnico ljutomerskega tabora.

Kdaj se je porodila zamisel za tabor v Ormožu, ni mogoče natančno ugotoviti, verjetno pa je bila odločitev sprejeta kmalu po nastanku čitalnice v Ormožu, in sicer v dogovoru z ljutomerskimi rodoljubi. Med pobudniki tabora bi lahko bil tudi Božidar Raič, ki je bil med najbolj zavzetimi rodoljubi pri snovanju taborskega programa in posredno tabora v Ljutomeru, eden najdejavnějšíh rodoljubov pri razvoju in utrjevanju narodne zavesti na slovenskem Štajerskem.

Čeprav ni obstajal vseslovenski taborski odbor za pripravo in izvedbo taborov, ki so razen Prekmurja zajeli vse slovenske dežele, so bili tabori načelno časovno usklajeni, organizirani v okolju, kjer so ljudje čutili velik narodni zanos. Posebej velja to za vzhodnoštajerske tabore Ljutomer, Ormož, Kapela (Radenci), ki so potekali z enoletnim zamikom, od avgusta 1868 do konca junija 1870, v povezavi z ljutomersko čitalnico.

V časniku *Slovenski gospodar* je bila 1. aprila 1869. leta objavljena kratka novica z imeni krajev in določenimi datumi poteka taborov na pomlad in v poletju leta 1869. Za tabor v Ormožu je bilo omenjeno, da bo »v zdaj še nedoločnem času«. Iz tega sklepamo, da so rodoljubi v Ormožu sprejeli odločitev za organizacijo tabora vsaj že meseca marca 1869, tri mesece pred nastankom pripravljalnega odbora (29. junij 1869).<sup>19</sup> V pripravljalnem odboru so bili ormoški rodoljubi, načelnik je bil ormoški odvetnik Ivan Petovar, člani ljutomerske čitalnice; Valentin Zarnik, odvetniški pripravnik, Anton Klemenčič, župnik in starosta ljutomerskih rodoljubov, Vatroslav Mohorič, župan iz Podgradja, eden od ustanovnih članov ljutomerske čitalnice.<sup>20</sup>

Valentin Zarnik, eden glavnih ideologov, pobudnikov taborov in organizatorjev tabora v Ljutomeru, je bil tudi med najbolj priljubljenimi govorniki na taborih. Kot eden pozneje najradikalnejših slovenskih politikov je že v času množičnega taborskega gibanja, pred taborom v Ormožu, v deželnem zboru s poslancem Josipom Vošnjakom odločno zagovarjal slovenske narodne interese, vključno z zahtevo po združitvi Slovencev v eno narodno-politično administrativno enoto.<sup>21</sup> Predsednik tabora v Ormožu Radoslav Razlag je kot vodilni predstavnik taborskega gibanja dobil ob Zarniku, kot podpredsedniku tabora, Božidarju Raiču in

---

<sup>19</sup> Slovenski gospodar, št. 13, 1. 4. 1869.

<sup>20</sup> Slovenski narod, št. 87, 27. 7. 1869.

<sup>21</sup> Slovenski biografski leksikon, 14. zvezek. Ljubljana 1986, str. 768.

Josipu Vošnjaku odlične sodelavce, govornike, ki so taboru v Ormožu dali pomembno mesto v slovenskem narodnem gibanju.

Vabilo na tabor v Ormožu povzema dosedanja taborska zborovanja, posebej se sklicuje na ljutomerski tabor, ki so ga priredili »v čast prijateljstvu in spoštovanju do Ljutomerčanov«, na druge slovenske tabore, ki so pritegnili na desettisoče ljudi, in vabi ljudstvo k nujnemu nadaljevanju organiziranja taborov za dosego pravic. Naslovljeno je bilo na vse Slovence, posebej pa na rojake iz ljutomerskega, ormoškega in radgonskega okraja, da se tabora udeležijo v polnem številu. V nadaljevanju vsebine vabilo povzema besedilo iz vabila na 1. slovenski tabor v Ljutomeru.

Skupno vabilo na tabor je sestavil taborski odbor (Ljutomerčani in Ormožani) s preko 40 podpisniki, člani obeh čitalnic, iz ormoškega in ljutomerskega okraja: kmetje, tržani, posestniki, obrtniki in intelektualci. Večina podpisnikov vabila tabora v Ormožu iz ljutomerskega okraja je bila podpisana tudi na vabilu za ljutomerski tabor. Na obeh vabilih, za tabor v Ljutomeru in Ormožu, je zadnji podpisnik Valentin Zarnik. Zarnikov vpliv in duhovno vodstvo se čutita tudi na ormoškem taboru.<sup>22</sup>

Na taboru v Ormožu, ki je bil 8. avgusta 1869,<sup>23</sup> dan pred obletnico ljutomerskega tabora (8. slovenski tabor) se je kljub slabemu vremenu zbralo devet tisoč ljudi, kar ga po številu udeležencev uvršča med večje slovenske tabore in v največji vzhodnoštajerski tabor. K temu sta pripomogli tudi odlična organizacija in prepoznavnost govornikov. Organizatorji so bili prepričani, da se bo tabora udeležilo vsaj deset tisoč ljudi. K temu so jih vzpodbujali prepoznavnost govornikov, narodna zavest v širšem okolju, uspeh ljutomerskega tabora, ugodna prometna poveza (železnica), pričakovanje velike udeležbe Hrvatov in končno tudi uspehi vseh dosedanjih taborov, ki so pritegnili množice. Ormoški tabor se je odvijal po taboru v Vižmarjih pri Ljubljani meseca maja, ki je po številu udeležencev presegel vsa taborska zborovanja.

Eni od temeljnih zahtev v sprejetih resolucijah na taborih sta bili zedinjena Slovenija in uradno priznanje slovenskega jezika na vseh področjih javnega življenja. Zedinjena Slovenija je postala politična zahteva slovenskih poslancev v deželnem zboru, na taboru v Ormožu pa ena najpomembnejših resolucij iz taborskega programa. Na ljutomerskem taboru so bile najbolj v ospredju zahteve po uradni rabi materinščine (šole, uradi, cerkev), sprejete v treh samostojnih resolucijah.

---

<sup>22</sup> Ibidem.

<sup>23</sup> Slovenski narod, št. 87, 27. 7. 1869.

Med govorniki z ljutomerskega tabora so na taboru v Ormožu sodelovali: Valentin Zarnik, Josip Vošnjak in Božidar Raič. Raič si je že na ljutomerskem taboru (slovenski jezik v šolah, povezanost slovenskih dežel) s prepričljivim govorom pridobil največ uspeha in spoštovanja. Postal je eden najprepoznavnejših, najprepričljivejših in najbolj cenjenih rodoljubov na slovenskem Štajerskem.

Tabor v Ormožu je imel štiri glavne točke dnevnega reda, kot je razvidno s povabila na tabor.

V sklopu prve točke so bile sprejete tri resolucije. Zedinjena Slovenija kot prva resolucija, ki sta jo navdušeno zagovarjala v izbranih in jedrnatih stavkih Valentin Zarnik in Josip Vošnjak, govornika že na več taborih. Uradno priznanje slovenskega jezika sta zagovarjala Anton Tomšič, urednik časnika *Slovenski narod* (uradi), in Radoslav Razlag (šole), kar je bilo sprejeto v dveh resolucijah.<sup>24</sup>

Zedinjena Slovenija kot ena od temeljnih političnih zahtev je poleg zahteve po uradnem priznanju materinščine na ormoškem taboru postala prevladujoča tema, o kateri sta govorila dva pomembna slovenska politika. Zdi se, da je bila zahteva po združitvi Slovencev na taboru v Ormožu toliko bolj poudarjena, ker na ljutomerskem taboru zaradi znanih zapletov ni bila neposredno obravnavana.

V drugi točki dnevnega reda je Božidar Raič govoril o vzgoji slovenske mladine in o pomenu izobraževanja v slovenskih šolah, o vprašanih, s katerima se je največ ukvarjal v slovenskem javnem življenju, kasneje tudi kot poslanec v državnem zboru na Dunaju. Kot domačin je na taboru v Ormožu prepričljivo zagovarjal vzgojo slovenske mladine v ljudskih šolah na narodni podlagi. Šole naj bi bile branik ponemčevanja Slovencev. Ustanovile naj bi se gospodarske šole za moško in gospodinjske šole za žensko mladino, ki bi jih morali ustanoviti Slovenci, če se ne bi za njih zavzela vlada. *»Pojasnjovati je treba mladini domače razmere, jo zainteresirati za slovenstvo in politiko. Vzgajati jo je treba tako, da dobi blago srce, razvit um in zdravo, krepko telo. Odkrivati ji moramo slovensko zgodovino, jo opozarjati, kako so nas tujci razkosane skušali raznaroditi in ji kazati edino rešitev – zedinjeno Slovenijo. Mladini je treba odpirati široko slovansko obzorje in jo utrjevati v odporu do potujčevalcev in zatiralcev naroda.«*<sup>25</sup>

Govor Božidarja Raiča (bil je zadnji govor na taborih) je bil pravzaprav nadaljevanje govora o izobraževanju in vzgoji mladine v slovenskih šolah, ki ga je podal na ljutomerskem taboru, nadaljeval na žalskem, ko je

---

<sup>24</sup> Ibidem.

<sup>25</sup> Slovenski gospodar, št. 32, 12. 8. 1869.

govoril o vlogi šolstva v osebnem in družbenem življenju posameznika in naroda. Raič je v svojem znamenitem govoru na taboru v Ormožu predstavil in zagovarjal tako rekoč ves slovenski narodni program, naloga mladine pa je, da ga izpolni.

Znameniti govor, retorika, slikovito in čustveno podajanje besed zbranim udeležencem tabora in na koncu dialog (pogovor z mladino) so avtorju prinesli sloves enega največjih taborskih govornikov.

V 3. in 4. točki so bile zajete lokalne teme. Ustanovitev hranilnice v Ormožu je zagovarjal domačin Ivan Petovar, izgradnjo mostu čez reko Dravo, ki bi povezal slovensko Štajersko s Hrvaško, pa je zagovarjal Valentin Zarnik.<sup>26</sup>

Uradnega poročila o sprejetih resolucijah na taboru v Ormožu ne poznamo; naj bi bile enake dnevnomu redu zborovanja, kot so jih podali posamezni govorniki, in so bile sprti soglasno sprejete. Na ormoškem taboru so tako sprejeli šest resolucij, prav toliko kot na ljutomerskem taboru, ki je imel šest točk dnevnega reda.

Sprejete resolucije na taboru v Ljutomeru so bile jasne zahteve po spoštovanju temeljnih narodovih pravic iz 19. člena ustave. Prve tri resolucije se nanašajo na uradno priznanje maternega jezika na vseh področjih javnega življenja: v uradih, cerkvah, šolah. Peta resolucija posredno zagovarja združitev Slovencev v eno administrativno politično enoto. Četrta in šesta resolucija zagovarjata sorazmernost davkov, ki jih štajerski Slovenci plačujejo v deželno blagajno, glede na koristi pri vlaganju dežele v razvoj slovenskih zavodov, predvsem šol, o večji samoupravni oblasti slovenskih dežel in spoštovanju 19. člena ustave.

O prvem slovenskem taboru v Ljutomeru imamo ohranjena dokaj natančna poročila v slovenskih časnikih, ki so že pred taborom mesece prej sledili nastajanju slovenskega narodnega programa, ko se je postopoma oblikoval med štajerskimi rodoljubi. Posebej je sprti o prihodnjih taborskih zahtevah poročal *Slovenski gospodar*, o Raičevem predlogu za narodni program in o sporazumno sprejetem Prelogovem predlogu, ki je postal izhodišče taborskega programa na ljutomerskem taboru. Obširno so v slovenskih časnikih popisani dogodki s tabora, vsebina govorov taborskih govornikov in sprejete resolucije. Najobširneje je poročal o taboru *Slovenski narod*, katerega udeleženec in dopisnik časnika je bil Josip Jurčič.

O taboru v Ormožu imamo v časnikih kratka poročila iz vsebin posameznih govornikov, razen govora Božidarja Raiča, ki je bil objavljen

<sup>26</sup> Slovenski gospodar, št. 33, 19. 8. 1869.

v celoti. Časnik *Slovenski narod* je zapisal, »da se je do zdaj na vseh taborih bistveno govorilo o istih točkah in je Slovenski narod vse dosedanje taborske govornike precej obširno prinašal, zato mislimo, da je pri tej priliki dosti, ako skratka omenimo, da so vsi govorniki svojo nalogo izvrstno rešili«. Časnik je napovedal in že v naslednji številki objavil celoten govor Božidarja Raiča.<sup>27</sup>

Raičev govor je tudi mnogo doprinesel slovesu ormoškega tabora, saj je bil tabor tudi po njegovi zaslugi eden najprepoznavnejših v slovenskem taborskem gibanju.

To je potrdil tudi Josip Vošnjak, ki je v prispevku o taborih v objavljenih spominih posebej omenil tudi ormoški tabor, »imeniten za štajerske Slovence« zaradi vzdušja in odlične organizacije, ki je preseгла dotedanje tabore, predvsem pa zaradi Raičevega govora, ki ga je delno citiral in ob tem zapisal: »Bil sem na mnogih taborih in shodih pa tacega splošnega navdušenja, kakor pri tem govoru, nisem doživel. Po govoru smo ga drug za drugim objemali in solze so nam silile v oči«. <sup>28</sup>

»Preznameniti« govor Božidarja Raiča na ormoškem taboru, kot ga je imenoval *Slovenski narod*, je sestavni del vsebine iz dogodkov narodnega gibanja v Muzejski zbirki taborov na Slovenskem v Ljutomeru kot primer veličine taborov in posameznikov – izvrstnih rodoljubov, ki so se razdajali za slovenski narod.

Govorniki na taboru v Ljutomeru in na taboru v Ormožu (Vošnjak, Zarnik, Raič) niso govorili o enakih temah, kar je bilo verjetno povezano tudi z vsebino posameznih točk programa, vrstnega reda in izbire govornikov, avtorjevega osebnega pristopa do aktualnih vprašanj. Tako že na drugem taboru v Žalcu o zedinjeni Sloveniji ni govoril Raič, temveč Josip Vošnjak, na ormoškem taboru in na taboru v Cerknici, Bistrici pri Pliberku pa Valentin Zarnik.<sup>29</sup>

Omenjeni Raičevi govori (Ljutomer, Žalec), posebno pa na taboru v Ormožu, so Raiču prinesli sloves enega največjih taborskih govornikov. Večina zgodovinarjev ga postavlja poleg Zarnika. Medtem ko si je Zarnik »naklonjenost ljudstva pridobil s svojim humorjem in prikladnimi dovtipi, ga je Raič dosegel po eni strani s čustvom in patosom svojih besed, po drugi pa z nazornostjo svojih postavk. Pri tem je igrala vlogo tudi daljnosežnost njegovega gromovitega glasu. Raič, ki v zadevah narodne politike preračunljivosti ali

<sup>27</sup> Slovenski narod, št. 92, 12. 8. 1869.

<sup>28</sup> Josip Vošnjak: Spomini. Ljubljana 1905, str. 289–90.

<sup>29</sup> Vinko Rajšp: Glavni podatki o taborih. V: Taborsko gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1981, str. 27–43.

previdnosti ni poznal, se je že od vsega začetka postavil na stališče neustrašnega radikalnega boja v obrambi temeljnih pravic Slovencev«. Na taborih je ta »haloški kmet«, kakor se je v dopisih večkrat podpisal, »ki je svojo kariero žrtvoval obrambi brezmočnega ljudstva, nastopil v elegantni črni suknji in v belih glaze rokavicah«. <sup>30</sup>

Na taboru v Ljutomeru so zagovarjali predvsem temeljne narodne zahteve in zahteve Slovencev na slovenskem Štajerskem. Tabor se ni neposredno dotaknil lokalne problematike, ki je prišla do izraza kot skupna zahteva Pomurcev na tretjem vzhodnoštajerskem taboru, ki je bil organiziran s tamkajšnjimi in okoliškimi rodoljubi, ob podpori ljutomerske čitalnice (12. tabor na Kapeli – Radenci) junija leta 1870 (osem tisoč taboritov). Govornik Ivan Kukovec je pri zagovarjanju gospodarskih interesov postavil zahtevo za regulacijo reke Mure in izgradnjo železnice kot prednostno naložbo za izboljšanje gospodarskega stanja in konkurenčne sposobnosti prebivalcev ob Muri in v zaledju Slovenskih goric nasproti avstrijskim deželam. <sup>31</sup> Ivan Kukovec je kot deželni poslanec prenesel zahtevo za izgradnjo proge Ljutomer–Radgona v deželni zbor, jo vztrajno zagovarjal in kasneje kot predsednik odbora skrbel za njeno izgradnjo, leta 1890. <sup>32</sup> Zahteve ormoškega tabora, da se ustanovi hranilnica, je prav tako prvi uresničil Ivan Kukovec, ko je ob podpori ljutomerskih tržanov leta 1872 ustanovil Okrajno posojilnico in hranilnico v Ljutomeru kot prvo slovensko združeno banko na Slovenskem Štajerskem, katere namen je bil podpreti razvoj slovenskih obrtnikov in kmetov. <sup>33</sup> V Ormožu je bila hranilnica ustanovljena šele leta 1876 <sup>34</sup> po večletnih neuspešnih prizadevanjih pri vladnih organih.

Pomen prvega slovenskega tabora, ki je v programu in resoluciji občutil začetne težave, je v tem, da je prvi pokazal, kako naj slovensko ljudstvo organizira množične shode. Zahteva po uradni rabi slovenskega jezika v javnem življenju je kmalu po taboru v Ljutomeru postala tudi politično vprašanje. Ljutomerski in žalski tabor sta politično predramila slovenske množice. Pri tem so jim navdušeno sledili rodoljubi v Ormožu in na Kapeli v okviru vzhodnoštajerskih taborov.

<sup>30</sup> Jože Ftičar: Delež Božidarja Raiča v mladoslovenskem gibanju. V: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 333.

<sup>31</sup> Slovenski gospodar, št. 32, 10. 8. 1870.

<sup>32</sup> Jože Jenko: Železnice med Muro in Dravo 1850–1941. V: Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 615.

<sup>33</sup> Slovenski gospodar, št. 39, 26. 9. 1872.

<sup>34</sup> Zgodovinski arhiv na Ptuj, Rokopisna zbirka, R-70, Kronika mesta Ormoža, str. 20.



Uspeh ljutomerskega tabora so narekemale velika narodna zavest trga in okolice, domača inteligenca in podpora številnih narodnih mož na podeželju. Srečna okoliščina je bila tudi ta, da so že v predtaborskem obdobju v Ljutomeru delovali in se zavzeto vključevali v narodno življenje posamezniki – rodoljubi, ki so si kasneje pridobili pomembno mesto v slovenskem političnem življenju.

Ljutomerski tabor je nakazal prihodnji slovenski narodni program s celovito problematiko narodnih zahtev. Bil je podlaga taborskemu gibanju na Slovenskem, iz katerega so črpali vsebino narodnega programa, ki se je v podrobnostih razlikoval od tabora do tabora, vsebinsko pa bil glede temeljnih narodnih vprašanj bolj ali manj enak ali podoben, z dodano krajevno problematiko. Raič, ormoški rodoljub, eden največjih slovenskih štajerskih rodoljubov, je kot ljudskovzgojni in kulturni organizator na področju buditeljskega in političnega delovanja svojo dejavnost v največji meri prenesel v taborsko gibanje, posebno na slovenskem Štajerskem.

#### Ključne besede

*Tabor v Ljutomeru, 9. avgust 1868, tabor v Ormožu, 8. avgust 1869, Ivan Kukovec, Valentin Zarnik, Božidar Raič, Matija Prelog, Josip Vošnjak*

#### Viri

- *Novice*, leto 1867.
- *Slovenec*, leti 1865 in 1866.
- *Slovenski gospodar*, leta 1869, 1870 in 1872.
- *Slovenski narod*, leti 1868 in 1869.
- ZAP, Rokopisna zbirka, R-70, *Kronika mesta Ormoža*, 20.

#### Literatura

- Jože FTIČAR: Delež Božidarja Raiča v mladoslovenskem gibanju. *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, str. 346–381.
- Jože JENKO: Železnice med Muro in Dravo 1850–1941. *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, str. 589–629.
- Vinko RAJŠP: Glavni podatki o taborih. *Taborsko gibanje na Slovenskem*, Ljubljana 1981, str. 27–43.
- *Slovenski biografski leksikon I., 1. knjiga*. Ljubljana 1925.
- *Slovenski biografski leksikon III., 9. zvezek*. Ljubljana 1960.
- *Slovenski biografski leksikon, 14. zvezek*. Ljubljana 1986.

- Viktor VRBNJAK: Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. *Svet med Dravo in Muro*, Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968, Maribor 1968, str. 382–473.
- Josip VOŠNJAK: *Spomini*. Ljubljana 1982.

## Povzetek

Prvi slovenski tabor v Ljutomeru, 9. avgusta 1868, je nakazal prihodnji narodni program. Bil je podlaga taborskemu gibanju na Slovenskem, s postavljeno celovito problematiko narodovih zahtev, vključno z najpomembnejšo politično zahtevo – zedinjeno Slovenijo.

Velik pomen pri nastanku čitalnice in organizacije tabora v Ljutomeru imata dva pomembna ormoška rodoljuba: Božidar Raič kot narodni buditelj, pobudnik in organizator velike narodne bésede pri Mali Nedelji 1867, množične kulturne prireditve, predhodnice tabora, eden najpomembnejših slovenskih štajerskih rodoljubov, snovalcev taborskega programa in najvidnejših govornikov na taboru v Ljutomeru. Drugi je Ivan Kukovec, duhovni oče čitalnice, eden od organizatorjev in govornikov na ljutomerskem taboru.

Tako kot je Ljutomerčane vodila pot do tabora preko množičnih kulturnih prireditev z razgibanim delovanjem čitalnice v okraju in na širšem območju pokrajine med Muro in Dravo, je ormoške in okoliške rodoljube vodila pot do tabora preko velikih narodnih veselic, ob podpori ljutomerske čitalnice. Tabor v Ormožu, 8. avgusta 1869, je kot 8. slovenski tabor in kot 2. vzhodnoštajerski tabor povezan z ljutomerskim taborom pri skupni organizaciji, izbiri govornikov, sprejetih programskih točk in resolucij. Na ljutomerskem taboru so zagovarjali predvsem temeljne narodne zahteve in zahteve Slovencev na slovenskem Štajerskem, na taboru v Ormožu pa je prišla do izraza tudi lokalna problematika. Ena najpomembnejših temeljnih narodovih zahtev tabora je bila zedinjena Slovenija.

Božidar Raič si je že na ljutomerskem taboru pridobil največ naklonjenosti, na taboru v Ormožu pa je dosegel največji uspeh in tako mnogo doprinesel k njegovi prepoznavnosti. Raičev znameniti govor je sestavni del dokumentov stalne razstave Muzejske zbirke taborsko gibanje na Slovenskem v Ljutomeru, kot primer odličnega in zavzetega govornika, ki je pritegoval množice.

Janez Cvirn

## NEMŠKI USTAVOVERCI IN SLOVENSKI TABORI

*Nemški ustavoverci so se zoper program zedinjene Slovenije, ki je dobil množično podporo na taborih (1868–1871), borili s poudarjanjem starodavne sloge med (nemškimi) meščani in (slovenskimi) kmeti, deželne zavesti in pomena nemške kulture za Slovence ter z etiketiranjem narodnih voditeljev za nazadnjaške klerikalce in ultramontance. Leta 1869 so na Štajerskem organizirali tri »ustavne« dneve (Slovenska Bistrica, Celje in Radvanje), nekakšne protitabore, ki naj bi vladi in javnosti pokazali, da slovenski kmet ne podpira narodne politike. Ustavni dnevi pa niso izpolnili pričakovanj ustavovercev. Za argumente nemških ustavovercev je slovensko kmečko prebivalstvo na Štajerskem in Koroškem postalo dovzetnejše po jugoslovanskem kongresu v Ljubljani (1. – 3. 1870), ki so ga v nemškem taboru izkoristili za diskreditacijo slovenske politike kot (jugo)slovansko in protidržavno usmerjene.*

Minister Johann Nepomuk Berger je na banketu ob sklepu zasedanja spodnjeavstrijskega deželnega zbora, 17. septembra 1868, nasprotovanje dualizmu komentiral z besedami: »Dandanes želi vsak narod, ja, vsak narodič imeti svojo nagodbo – po nagodbi. Še skromni Kočevarji bodo končno predlagali pragmatično sankcijo o skupnih organih«. <sup>1</sup> Duhovita, a hkrati tudi cinična izjava, je lepo izražala nekakšno brezskrbnost meščanskega ministrstva pred zahtevami federalistične opozicije, ki ni pristajala na razdelitev države med Nemce in Madžare. Toda v resnici vlada ni imela razlogov za ignoriranje zahtev nasprotnikov dualizma.

Odpor federalistične opozicije zoper dualizem in centralizem se je prav poleti 1868 zaostрил do skrajnosti. Zlasti Čehi so od vlade odločno zahtevali, da prizna češkim deželam enak položaj, kot ga je priznala Ogrski. Češki deželnozborni poslanci, ki so že od spomladi 1867 bojkotirali zasedanje deželnega zbora, so 22. avgusta 1868 s t.i. »češko deklaracijo« za dežele krone Sv. Vavla zahtevali enak državopravni

---

Dr. Janez Cvirn, redni profesor, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

<sup>1</sup> Gustav Kolmer: *Parlament und Verfassung in Österreich 1848–1904*, I. Graz 1972, str. 345.

položaj, kot ga je z »nagodbo« dobila Ogrska.<sup>2</sup> Svoj odpor do dualizma so v naslednjih treh letih dokazovali na taborih, ki se jih je udeležilo okoli 1,5 milijona ljudi.<sup>3</sup> Tudi Poljaki so bili na moč nezadovoljni. Dne 24. septembra 1868 je galicijski deželni zbor s posebno resolucijo zahteval široko notranjo avtonomijo Galicije (sestava deželne vlade, odgovorne deželnemu zboru) in ustanovitev galicijske državne pisarne na Dunaju. Resolucija je celo predlagala, naj bi se poljski državni poslanci udeleževali zasedanj državnega zbora samo takrat, kadar bi obravnavali skupne zadeve, ki zadevajo tudi Galicijo.<sup>4</sup> Na začetku poletja 1868 pa so se vladni politiki odločneje uprli tudi Slovenci. Le dva dni pred Bergerjevo izjavo so štajerski narodnjaki z velikim uspehom organizirali drugi tabor v Žalcu, ki je pokazal, da imajo narodni voditelji podporo širših slojev (kmečkega) prebivalstva. V naslednjih treh letih se je zvrstilo še 16 taborov, ki so z množično udeležbo prebivalstva upravičili oznako Goršeta, češ da so bili »prvi slovenski plebiscit« za zedinjeno Slovenijo: »Najširši sloji slovenskega naroda so se preprijeli z vseslovenskim programom šele na taborih; do tedaj so se zanj ogrevali skoraj le poedinci.«<sup>5</sup>

## Vizija prihodnosti

Množična podpora programu zedinjene Slovenije je bila posledica dobro premišljene nacionalistične retorike taborov. Protagonisti taborskega gibanja so upravičenost vzpostavitve avtonomne Slovenije dokazovali z zgodovinskimi »argumenti«. Prostor, na katerem prebivajo Slovenci, naj bi bil le zadnji ostanek »nekdanje Velike Slovenije«, ki je v zgodnjem srednjem veku segala do Dunaja in Tirolske, »sedaj pa meji na Muro, ker smo izgubili kraj za krajem«.<sup>6</sup> S Karlom Velikim, ki si »je našo slovensko zemljo osvojil, rekoč, da mu je za razširjenje sv. Vere«,<sup>7</sup> naj bi se začelo obdobje »tisočletne sužnosti«, ki je nekoč enotne Slovence tako razcepilo,

---

<sup>2</sup> Valentin Urfus: Die Ausprägung der Idee des historischen böhmischen Staatsrechtes in den sechziger Jahren des 19. Jahrhundert und der österreichisch-ungarische Dualismus. V: Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967, Hrg. von Ludovít Holotík, Bratislava 1971, str. 545.

<sup>3</sup> Prim.: Agnew Hugh Le Caine: Symbol and Ritual in Czech Politics in the Era of the 'tábory lidu'. V: Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století, izd. Jiří Pokorný, Luboš Velek, Alice Velkova, Praga 2007, str. 331–342.

<sup>4</sup> Jean – Paul Bled: Franc Jožef. Ljubljana 1990, str. 319.

<sup>5</sup> Miroslav Gorše: Doktor Valentin Zarnik. Narodni buditelj, pisatelj in politik. Ljubljana 1940 (dalje: M. Gorše, Doktor Valentin Zarnik), str. 100.

<sup>6</sup> M. Gorše, Doktor Valentin Zarnik, str. 90.

<sup>7</sup> Slovenski gospodar, 27. 8. 1868.

da so izgubili občutek pripadnosti narodu. »Pred tisoč leti smo bili edini še vsi Slovenci, potem so nas razdelili v Krajnce, Korošce, Štajerce in Primorce.«<sup>8</sup> Toda po dolgem obdobju, ko se je »žalostno... godilo našim očakom«, naj bi z novo ustavno dobo končno nastopil trenutek za popravo zgodovinskih krivic.<sup>9</sup> »Kar pa je nekdanj bilo, sme spet biti in mora biti na korist narodu slovenskemu in na korist Avstriji sami.«<sup>10</sup> Slovenci naj bi bili v preteklosti prikrajšan narod, ki se upravičeno bojuje za odpravo krivic.

Z avtonomno, samoupravno Slovenijo, ki bi v naravno celoto združila v šestih cislajtanskih deželah raztresene Slovence, bi Slovenci po več kot tisoč letih spet postali »gospodarji v svojem domu« in prenehali biti »podložniki drugemu narodu«, ki ne pozna slovenskih potreb »za duševni napredek«. »Dokler smo razcepljeni, si nikoli ne pridobimo naših narodnih pravic.«<sup>11</sup> V jedru argumentacije je bila vizija lepše prihodnosti, ki so jo govorniki poskušali navzočim približati v kar se da razumljivi govorici. Že v oklicu za ljutomerski tabor je Matija Prelog opozarjal, da je uresničitev nacionalne enakopravnosti pomemben pogoj, »da se državni stroški v red spravijo, da ne rastejo leto za letom državni dolgi in dače ob enem, ampak da se davki spravijo v ravnotežje sopen z dohodki, da se zbršejo doklade vojskine in druge, ki se od leta prepisujejo v dačne knjižice brez ustavnega vzroka in razloga. – Vzrok tolikim državnim stroškom in tolikim davkom pa je obče znan in pripoznan, ker je namreč država visela in še visi preveč na vojaki in uradnikih. Vojaki in uradniki se morajo zmenjšati in zmenjšali se bodo stroški in tudi davki. Da pa se to zgoditi more, se morajo narodi Avstrijski med seboj porazumeti, ne smejo vladati samo Nemci in Madjari, kajti taka vlada potrebuje sopen cele trume uradnikov in vojakov.«<sup>12</sup> Na vižmarskem taboru pa je Bleiweis prednosti samoupravne Slovenije prisotnim kmetom razložil takole: »Gruntni gospodarji, kterih z veseljem vidim tukaj veliko zbranih, me bojo lahko razumeli, če jim povem, da je z zemljo slovensko blizo tako, kakor s posestvom kmetijskim. Kaj ne? kako lahko opravlja gospodar svoje posestvo, veliko hitrejšo in veliko cenejšo, če ima ves svoj grunt skupaj – arondiran, kakor pravimo – in koliko teže mu je v vsem, če ima eno njivo tukaj, drugo pol ure ali še več daleč preč, in vmes je drug gospodar – senožet sopen drugod, in boršt Bog ve kje. Glejte, tako je tudi z

<sup>8</sup> M. Gorše, Doktor Valentin Zarnik, str. 93.

<sup>9</sup> Slovenski gospodar, 13. 8. 1868.

<sup>10</sup> Novice, 1869, str. 165.

<sup>11</sup> Slovenski gospodar, 12. 11. 1868.

<sup>12</sup> Slovenski gospodar, 25. 6. 1868.

združenjem Slovencev. Koliko bolje za vse bi bilo! Pa tudi vladi bila bi na korist združba Slovencev; ne bi bilo jej treba toliko deželnih glavarjev, eden bi bil zadosti – tako tudi družih viših uradnikov manj; prihranilo bi se veliko stroškov državnih, in znižati bi se mogli davki.«<sup>13</sup> Zedinjena Slovenija bi vsem prinesla izboljšanje materialnega položaja: »Dozdaj je 5 deželnih glavarstev, potem zadostovalo bi eno v središču kronovine – v Ljubljani. Pripomoglo bi to k zmanjšanju državnih stroškov in vpsled tega kolikor toliko v znižanje davkov. Tudi deželne priklade bi se utegnile znižati.«<sup>14</sup>

Pri dokazovanju upravičenosti vzpostavitve združene Slovenije so govorniki posegali tudi po drugih argumentih. Skoraj vsi so poudarjali, da bi bila kronovina Slovenija »mogočna trdnjava«, katera bi odbijala »silo italijansko, a tudi silo velike Nemčije«, kar bi dodatno okrepilo avstrijsko cesarstvo.<sup>15</sup> »Ako smo mi močnejši, močnejše je naše cesarstvo, kajti mi smo za obstanek in razvitek mogočne Avstrije.« Zedinjena Slovenija ne bi bila v korist le Slovencem, ampak celi Avstriji. »Če se po postavnem potu napravi Slovenija, bode Avstrija sama imela naj večji dobiček. Mi ne razdiramo, ampak hočemo le okrepčati Avstrijo.«<sup>16</sup>

## Nemški odpor

Množična podpora zedinjeni Sloveniji na taborih je bilo toliko pomembnejša, ker so se taborskemu gibanju od samega začetka poskušali zoperstaviti liberalni Italijani in Nemci. Tabor v Šempasu je sprožil reakcije italijanskih iredentistično usmerjenih nacionalistov na Primorskem, ki so napovedali odločen boj »apostolom iz dalnjih dežel«, ki da »z vsemi sredstvi pripravljajo neke vrste zaroto«: »Proti čitalnicam, taborom in maticam... se moramo upreti z zgodovino, zakoni... Za nas je to vprašanje življenja in smrti.«<sup>17</sup> Še odločneje so na tabore reagirali nemški ustavoverci na Štajerskem, ki so se prav v letu 1868 začeli politično organizirati. Februarja 1868 ustanovljeno Politično–gospodarsko društvo Napredek v Mariboru in avgusta 1868 ustanovljeno Ustavno društvo v Celju sta po žalskem taboru in Vošnjakovi interpelaciji za zedinjeno Slovenijo v štajerskem deželnem zboru, 19. septembra 1868,<sup>18</sup> z usklajeno akcijo uspela prepričati nekaj občinskih odborov in

---

<sup>13</sup> Novice, 1869, str. 165.

<sup>14</sup> Novice, 1869, str. 165.

<sup>15</sup> Novice, 1869, str. 165.

<sup>16</sup> Slovenski gospodar, 12. 11. 1868.

<sup>17</sup> Janez Kramar: Narodna prebujna istrskih Slovencev. Koper–Trst 1991, str. 35.

<sup>18</sup> Josip Vošnjak: Spomini. Ljubljana 1982 (dalje: J. Vošnjak, Spomini), str. 252–265.

okrajnih zastopov, da so se v posebnih resolucijah izrekli zoper slovenski narodni program. Toda njuna akcija je sprožila silovito reakcijo slovenske strani. Narodna stranka je s široko mobilizacijo kmečkega prebivalstva spodbudila podeželske občinske odbore, da so v štajerski deželni zbor množično pošiljali izjave o podpori Vošnjakovi interpelaciji ter v njih zahtevali uresničitev jezikovne enakopravnosti ter zedinjeno Slovenijo. Več kot sto peticij, ki so do konca septembra prispele v Gradec, je prisililo štajerski deželni zbor, da jih je na seji, 5. oktobra 1868, vzel v obravnavo. Štajerski namestnik je odgovarjal, da vlada ne nasprotuje jezikovni enakopravnosti (zahteve po zedinjeni Sloveniji se ni niti dotaknil), toda njegov odgovor slovenskih poslancev ni zadovoljil.<sup>19</sup> Energični Mihael Herman, ki je namestniku odgovarjal, češ da Nemci sami niso sposobni vladati Avstriji, je preroško napovedal: »Slovenija je vprašanje, katero bo rešeno, samo se še ne ve, kedaj.«<sup>20</sup>

Jesensko peticijsko gibanje, ki je pokazalo moč narodne ideje med kmečkim prebivalstvom, ni omajalo prepričanja nemških ustavovercev, češ da »ljudstvo« ne podpira politike »prvakov«. Oktobra 1868 so tudi sami organizirali akcijo zbiranja podpisov pod peticijo, ki je odločno nasprotovala zedinjeni Sloveniji. »Slovenski tabori našim nasprotnikom še vedno v želodcu leže,« je že 22. oktobra 1868 zapisal Slovenski gospodar. »Pravi izobraženi Nemci sicer ne razodevajo svojo sovraštvo do slovenskih tirjatev, veliko jih je, kateri celo pripoznavajo naše pravične namene. Toliko bolj pa tisti mešetarji nemške kulture, kateri so enkrat kot neomikani Slovenci se k spanju vlegli, drugo jutro pa kot izobraženi Nemci se zdramili, si prizadevajo zdaj modrost svoje puhle glave med našimi kmeti razširiti.« Toda ustavoverno peticijsko gibanje je bilo manj uspešno od slovenskega.

Boj proti nameram »ločitvene stranke« je bil povsem v ospredju na nadomestnih deželnozborskih volitvah v celjski in mariborski kmečki kuriji februarja 1869. Zlasti v mariborski kmečki kuriji so ustavoverci napeli vse sile, da bi spet osvojili leta 1867 izgubljeni poslanski mandat. V predvolilni agitaciji so z igranjem na štajersko deželno zavest volilce prepričevali, češ »da so Kranjci berači in da zedinjenje Slovencev našim ljudem na davkih strašno škoduje«, da je narodna stranka klerikalna in panslavistično (rusofilsko) usmerjena in da se v primeru zmage narodnega kandidata (Ferdinanda Dominkuša) »nihče več nobenega družega jezika (nemškega) ne bo učiti mogel.«<sup>21</sup> Čeprav je bil slovenski poraz na volitvah

<sup>19</sup> Ibidem, str. 253–256.

<sup>20</sup> Ibidem, str. 262.

<sup>21</sup> Slovenski narod, 2. 3. 1869.

predvsem posledica vladnega pritiska in napačne predvolilne taktike narodne stranke, so nemški ustavoverci v volilni zmagi stotnika Konrada Seidla videli jasen dokaz, češ da »slovenski Štajerci« ne podpirajo politike prvakov. Še več. Zmagoviti kandidat je na slavju po volitvah optimistično trdil, češ da je volilna zmaga za vedno prestavila »severno mejo« zamišljene Slovenije od »Špilja pa vse do Konjic«. <sup>22</sup>

Opogumljeni nad volilno zmago so štajerski ustavoverci svoj optimizem poskušali potrditi tudi na t. i. »ustavnih dneh«, taborom podobnih javnih političnih zborovanjih na prostem, ki naj bi pokazali, da kmečko prebivalstvo na Štajerskem ne podpira zahtev taborov. <sup>23</sup> Med majem in septembrom 1869 so organizirali tri »ustavne dneve« (30. maja v Slovenski Bistrici, 8. avgusta v Celju in 5. septembra v Radvanju), na katerih so poskušali dobiti podporo za nedeljivo Štajersko (proti zedinjeni Sloveniji) in za liberalna gesla proti katoliški cerkvi. Po relativnem uspehu prvega ustavnega dne v Slovenski Bistrici, ki se ga je udeležilo med 400 in 600 ljudi, so se že na drugem ustavnem dnevu v Celju, 8. avgusta 1869, lahko prepričali v moč narodne stranke. Ob napovedi ustavnega dne v Celju so namreč – na pobudo urednika Slovenskega naroda Antona Tomšiča – štajerski narodnjaki s Štefanom Kočevarjem in z Josipom Vošnjakom na čelu, odločili, da bodo ustavoverno zborovanje zminirali.

Po pozivu narodne stranke, naj se Slovenci množično udeležijo napovedanega javnega zborovanja in Nemcem pokažejo, da trdno stojijo za političnim programom narodne stranke, so morali celjski ustavoverci svoje »javno zborovanje« prekvalificirati v zborovanje zaprtega tipa, ki je potekalo v notranjem dvorišču nekdanjega minoritskega samostana poleg Marijine cerkve. Premoč narodnjakov je potrdil slabo obiskan ustavni dan v Radvanjah pri Mariboru, po katerem so štajerski ustavoverci prenehali s prirejanjem javnih zborovanj. <sup>24</sup> Toda zoperstavljanju zedinjeni Sloveniji in politiki slovenskih narodnjakov se niso odpovedali.

V boju zoper narodno stranko so nastopali z ideologijo štajercijanstva, ki je kot protiprogram zedinjene Slovenije poudarjala zgodovinsko in gospodarsko utemeljeno enotnost vojvodine Štajerske. Kmetu so s črnimi barvami slikali gospodarske posledice morebitne združitve Spodnje Štajerske z »obubožano« Kranjsko in brenkali na struno še vedno močne deželne zavesti. Retorično vprašanje: »Ali želite postati Kranjci?«, ki so

---

<sup>22</sup> Marburger Zeitung, 5. 3. 1869.

<sup>23</sup> Prim. Janez Cvirn: Nemški tabori na Slovenskem (1869). V: ZČ, letnik 46, 1992, št. 2, Ljubljana 1992, str. 175–185.

<sup>24</sup> Ibidem.



ga na ustavnih dneh naslavljali na kmeta, je vedno prineslo nikalen odgovor. Slovenske kmete so prepričevali, da niso nasprotniki enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih, da pa tudi kmet v vsakdanjem življenju nujno potrebuje znanje nemščine. Poudarjali so upravičenost tradicionalnih družbenih in kulturnih razmerij, potrebo po vsakdanjem (gospodarskem) sodelovanju med (slovenskim) kmetom in (nemškim) meščanom. Tradicionalno sožitje obeh narodov naj bi radikalni slovenski nacionalisti želeli uničiti.

Ustavoverna »stranka«, ki je ves čas poudarjala svoj nadnacionalni značaj (šlo naj bi za stranko liberalno usmerjenih in ustavi zvestih Nemcev in Slovencev), je tovrstno propagando okrepila po prvih zmagah pruskega orožja v vojni s Francijo. Teden dni po pruski zmagi v bitki pri Sedanu je kot sobotna priloga lista Tagesbote für Untersteiermark (tako so s 1. septembrom 1870 preimenovali Marburger Zeitung) začel izhajati slovensko pisani list Slobodni Slovenec, ki je v »domačem jeziku« prepričeval slovenskega kmeta o napačni politiki slovenskih prvakov.<sup>25</sup> List, ki si je prizadeval, »da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina Štajarska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, da se davki polajšajo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi«,<sup>26</sup> je glavno pozornost namenil pobijanju »nespametne in neuresničljive« ideje o zedinjeni Sloveniji, ki da je uperjena zoper blagostanje Štajercev.<sup>27</sup> »Namerava se ločiti nas od dežele Štajerske, razsekati našo lepo deželo ter nje južni del prilimati sosednji Krajnski! Ali je res to naša volja! Gotovo ne! Tudi mi tega nočemo. Mi hočemo si svojo domovino, prelepo našo deželo Štajersko nerazdeljeno ohraniti in obdržati...«<sup>28</sup>

---

<sup>25</sup> Na sestanku spodnještajerskih ustavovercev v Mariboru, 6. avgusta 1870, so sklenili, da se Marburger Zeitung s 1. septembrom 1870 spremeni v dnevnik Tagesbote für Untersteiermark (Organ der liberalen Partei). Vendar je novi list izhajal le do konca novembra 1870, s 1. decembrom pa je spet spremenil ime v Marburger Zeitung in izhajal trikrat tedensko. Kot sobotna priloga Tagesbote für Untersteiermark je od 10. 9. 1870 izhajal tudi Slobodni Slovenec (Po domače pisana priloga k Tagesbote für Untersteiermark), ki ga je urejal E. Janžič. Po preimenovanju Tagesbote für Untersteiermark v Marburger Zeitung je list postal samostojen in izhajal do januarja 1871. Vsega skupaj je izšlo 13 števil. Glej: Franjo Baš: K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem (Slomšekov spomenik v Mariboru). V: Franjo Baš: Prispevki za zgodovino severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 60, op. 157.

<sup>26</sup> Slobodni Slovenec, 10. 9. 1870.

<sup>27</sup> Slobodni Slovenec, 10. 12. 1870.

<sup>28</sup> Marburger Zeitung, 28. 8. 1871.

S podobnimi argumenti so se politični mobilizaciji kmečkega prebivalstva za program zedinjene Slovenije zoperstavljali tudi nemški ustavoverci izven Štajerske. Nemški ustavoverci na Kranjskem, na čelu z najbolj znanim slovenskim renegatom Karlom Deschmannom (Dragotinom Dežmanom), so v svojem glasilu, dnevniku Laibacher Tagblatt, v vsaki številki dokazovali zgrešenost slovenske politike, zagovarjali negovanje starodavne sloge med nemško in slovensko govorečimi Krajnici in opozarjal na velik pomen nemškega jezika za slovenskega kmeta. Laibacher Tagblatt, ki je narodno stranko obtoževal, češ da je nasprotnica svobode in napredka, da je klerikalna in ultramontanska, je v ustavoverne vrste vabil svobodomiselnih slovenskih intelektualcev. V decembrski ustavi je videl dobro podlago za nadaljnji organski razvoj slovenskega naroda. Z vidika ustave in države je odločno nasprotoval nekritičnemu posnemanju Čehov, ki da z vztrajanjem na češkem državnem pravu (enotnost dežel krone sv. Vavčava) rušijo ustavni sistem. (Grof Anton Alexander Auersperg in Karl Deschmann sta Slovence vztrajno psovala za »učljive opice Čehov«.) Iz istih razlogov se mu je zdela nesprejemljiva zahteva po zedinjeni Sloveniji, ki je v času taborškega gibanja prišla povsem v ospredje zahtev narodne stranke. Laibacher Tagblatt je poskušal v svojih poročilih o taborih zmanjšati njihov pomen. Opisoval jih je kot zborovanja od duhovščine zmanipuliranih neukih kmetov.<sup>29</sup> V poročilu o vižmarskem taboru je celo zapisal: »Množica je stala brez čutila in plosk in živio-klic je prihajal le od posameznih kričičev. Na obrazih taboritov se je brala nezadovoljnost. Gosposki ni bilo treba nobenih posebnih priprav za red in res tudi nobene nerednosti ni bilo.«<sup>30</sup> Dne 8. avgusta 1869 se je Dežman kot slavnostni govornik udeležil nemškega ustavnega dne v Celju in odločno zavrnil slovenske zahteve. Ves čas je opozarjal na nesmiselno (jugo)slovansko orientacijo slovenske politike. Slovenske očitke, češ da je renegat, je zavračal s političnimi in kulturnimi argumenti. V članku Nemškutar (1869), ki je izšel v dnevniku kranjskih ustavovercev Laibacher Tagblatt, je tako med drugim poudaril, da se tudi t. i. nemškutar ne odpoveduje svojemu slovenskemu izvoru in jeziku, temveč le drugače presoja slovensko-nemška razmerja kot slovenska stranka. Nemškutar ne sovraži nobenega naroda, predvsem pa ne nemškega, »od katerega so se Slovenci tako veliko naučili«. Ker se zaveda nemškega vpliva na slovensko literaturo (reformacija je prinesla kulturo v deželo), zlasti ceni nemško kulturo in si seveda želi, da bi se njegovi otroci poleg

---

<sup>29</sup> Dragan Matić: Nemci v Ljubljani. Ljubljana 2002 (dalje: D. Matić, Nemci v Ljubljani), str. 91 sl.

<sup>30</sup> M. Gorše, Doktor Valentin Zamik, str. 96.

slovenščine učili tudi nemščine. »Tudi on želi dvig svojega jezika, saj ga ljubi. Vendar meni, da mu znanje nemškega jezika prinaša velike prednosti. Ve, da bo prihodnost njegovim otrokom lepše cvetela, če se bodo učili tudi nemščino, saj ga trgovina in obrt postavljata v stik s sosednjimi nemškimi deželami. Tako je veliko bolj v stiku z Nemci kakor z manj civiliziranimi deželami slovanskega juga, kjer še obstaja krvno maščevanje in kjer morajo ljudje še obdelovati polja s puško na rami.«<sup>31</sup>

Tudi na Koroškem so nemški ustavoverci proti ideji zedinjene Slovenije nastopali z idejo nedeljive Koroške in starodavne sloge med slovenskimi kmeti in nemškimi meščani. »Izogibali so se preočitnemu nasprotovanju slovenski narodni zavesti, poudarjali so enakovrednost slovenskega življa v deželi, čeprav ne v političnem smislu, svoja društva na slovenskem področju so organizirali dvojezično, na njihovih shodih so govorniki, kadar je šlo za stik s širšo množico, govorili v slovenskem jeziku, prikazovali so liberalizem kot nadnacionalno gibanje.«<sup>32</sup> Še bolj kot na Štajerskem so igrali na karto deželne zavesti, ki je bila na Koroškem v resnici izjemno močna. Poudarjali so, da slovenske Korošce na nemške sodeželane veže »mogoča vez materialnih interesov«, pa tudi vprašanja svobode. »Vprašanja svobode lahko rešujejo [Slovenci] samo skupaj z nami«, je v komentarju pripravljalnega shoda Trdnjave za tabor na Bistrici 1870 komentiral Klagenfurter Zeitung.<sup>33</sup> Ob tem so slovensko prebivalstvo prepričevali, da ne nasprotujejo kulturnemu razvoju Slovencev. Okrajni šolski inšpektor Anton Bichler je poudarjal: »Mi hočemo in moramo secesionistom iztrgati orožje iz rok, moramo biti v stanju, da bi dokazali množicam nenemških plemen, ki sledijo zapeljivim glasovom častihlepnih voditeljev, da ustavna država vsestransko spoštuje njihove plemenske posebnosti.«<sup>34</sup> Kot na Štajerskem in na Kranjskem so tudi koroški ustavoverci opozarjali, da je narodna stranka nazadnjaška, klerikalna in celo ultramontanska, predvsem pa (jugo)slovansko in celo protiaavstrijsko usmerjena.

---

<sup>31</sup> Laibacher Tagblatt, 20. 1. 1869; citirano po: D. Matić, Nemci v Ljubljani, str. 80–81; prim. tudi: Peter Vodopivec: O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja. V: Prispevki za novejšo zgodovino XXVII, Ljubljana 1987, str. 13.

<sup>32</sup> Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914. Ljubljana 1965 (dalje: J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem), str. 183.

<sup>33</sup> Ibidem, str. 176.

<sup>34</sup> Ibidem.

## Jugoslovanska ideja

Nemški ustavoverci, ki so se izdajali za stranko liberalno usmerjenih Nemcev in Slovencev, vneto za vsestranski napredek Cislajtanije in celotne monarhije, so poskušali paralizirati delovanje narodne stranke s klasičnimi liberalnimi argumenti. Pudarjali so, da gre v prvi vrsti za boj principov, v katerem se združena slovensko-nemška stranka napredka in svobode spopada z nazadnjaki in s klerikalci ter z ultramontanci. Nacionalni prepir, ki da ga vzpodbujajo slovenski politiki, naj bi bil voda na mlin reakciji. Zato se je treba zavedati, da »svoboda ni nemška, ne slovenska, ne ogrska in ne češka; svoboda nima nacionalnosti, obstaja samo ena sama svoboda«. <sup>35</sup>

Programu zedinjene Slovenije so nasprotovali tudi z ekonomskimi momenti. Kmeta so svarili, da ne gre verjeti obljubam narodnjakov, češ da v zedinjeni Sloveniji »med in mleko teče in vinska terta tako veliko grozdje rodi, da samo en grozd komaj dva velikana neseta«. <sup>36</sup> Na celjskem ustavnem dnevu je Karl Deschmann prisotne prepričeval, da bi od združenja Spodnje Štajerske s Kranjsko imela korist le ubobožana Kranjska. Toda slovenski narodni politiki so se ustavoverci v prvi vrsti zoperstavljali s poudarjanjem njene (jugo)slovanske in s tem protidržavne usmerjenosti. Stotnik Konrad Seidl je na seji mariborskega okrajnega zastopa 10. oktobra 1868 voditelje slovenske stranke obtožil, češ da je njihov glavni namen razbitje Avstrije in ustvaritev velike (jugo)slovanske države pod ruskim jarmom. »To mi je jasno povedal eden izmed voditeljev te stranke, s katerim sem pred iznajdbo nacionalnih goljufij (mit dem ich vor Erfindung des Nationalitätenschwindels) živel v prijateljskih odnosih«. <sup>37</sup> Pred nadomestnimi deželnozborskimi volitvami februarja 1869 v mariborski kmečki kuriji je Seidl v dvojezičnem volilnem proglasu narodni stranki očital protidržavne namene in sejanje nacionalnega prepira: »S podpihovanjem nenaturnega sovraštva hočejo naši sovražniki, kakor njihovi družniki v drugih pokrajinah naše lepe Avstrije, dodelovanje naše deželne uredbe nemogoče storiti, razpad Avstrije namreč, vtemeljenje velikega južnoslovanskega kraljestva je njihov zadnji namen, akoravno naj poprej le o 'slovenskem kraljestvu' govore.« <sup>38</sup> Domnevna protidržavna usmerjenost narodne politike je bila tudi v ospredju ustavnih dni na Štajerskem.

---

<sup>35</sup> Ibidem.

<sup>36</sup> Slobodni Slovenec, 10. 12. 1870.

<sup>37</sup> Marburger Zeitung, 14. 10. 1868.

<sup>38</sup> Marburger Zeitung, 24. 2. 1869.

Obtoževanje narodnjakov, češ da so protidržavno, jugoslovansko in proruskusko usmerjeni, je od slovenske stranke odvrnil del slovensko govorečega prebivalstva v štajerskem Podravju, ki jugoslovanskim povezavam ni bilo naklonjeno. Po porazu Ferdinanda Dominkuša na nadomestnih volitvah v mariborski kmečki kuriji februarja 1869 je Štefan Kočevar resignirano ugotavljal: »Za res naša osoda je žalostna! Človek bi moral obupati, ako vidi, da je ljudstvo poleg nemške kulture šče zmiraj v blodnji, iz katere se ne more do zavednosti dokopati.«<sup>39</sup> Negativen vpliv jugoslovanske usmeritve slovenske politike se je pokazal kmalu po znanem jugoslovanskem kongresu v Ljubljani na začetku decembra 1870, ki so ga nemški ustavoverci izkoristili za diskreditacijo narodnega gibanja. Že ob koncu leta 1870 je Slovenski gospodar ugotavljal: »Narod v mariborskem okraja je v obče zgubil narodno zavednost; ves zbeگان in nemškutarije pijan sovraži narodno stvar in tujcem pete liže.«<sup>40</sup>

Po kongresu se je začel uresničevati scenarij, ki ga je na dan zasedanja kongresa v Ljubljani preruško napovedal Slovenski gospodar: da bodo »nasprotniki vnovič sproženo idejo o jugoslovanski skupini kot izdatno orožje proti nam obrnoli in še več zmešnjave napravili, kakor s strašilom zedinjene Slovenije.«<sup>41</sup> V Mariboru izhajajoči slovensko pisani list Slobodni Slovenec je štajerskemu kmetu dopovedoval, da so se slovenski »prvaki« odrekli slovenski samobitnosti: »Kdo pa jim je dovoljenje dal? Ljudstvo spodnje Štajerske ne, kajti ono še ima tako zdravo pamet, da se ne bo za ruski korobač poganjalo.«<sup>42</sup> Resolucijo jugoslovanskega kongresa je list bralcem predstavil takole: »Prvega decembra se je bilo v Ljubljani nekoliko 'zvutih' južnoslovanskih politikov zbralo, ki so strašno vatren program na dan spravili. Tri cele dni so si ti modri možje nad tem programom glavo belili, ali pri vsem temu se je bati, da se zna tako razkaditi kakor votla miljna pena. Ja, cele tri dni so ti možje nad tem programom tuhtali, tako da bi lahko mislili, Bog ve kaj da bojo na svitlo spravili, ali glej, temu ni tako; to početje je bilo tako zvito in program tako umetno sestavljen, da se ves pameten svet smeji... Ti manifest (razglas) južnoslovanski je zato posebne pazljivosti vreden, ker okoli nekterih reči tako hodi kakor mačka okrog vrelega mleka. Zakaj pa ti preroki, ki ljudem prihod 'nebeške Slovenije' pridigajo, samo od habsburške monarhije govorijo, imena Avstrije pa se ogibljejo... Takih programov že imamo mnogo; eden izmed teh programov je ono tužno

<sup>39</sup> Ibidem.

<sup>40</sup> Slovenski gospodar, 1. 12. 1870.

<sup>41</sup> Slovenski gospodar, 1. 12. 1870.

<sup>42</sup> Slobodni Slovenec, 17. 12. 1870.

dete 'Slovenija', ki bo šla najbrž v tisti kot, kamor vse druge nerabljive ropotije pridejo; namesto tega deteta pa pride drugo na svet z imenom 'Južna Slavija'. Kakor vidite, so si ti otročiči po imenu jako podobni in razloček je ti, da se je eno na talarju rodilo, drugo pa v Ljubljani... V njihovem manifestu nekaj o edinosti jugoslovanske zgodovine in jezika kvantajo, o ti žareči preroki-! Al niso to različni narodi, ki jih hočete v edinost zgodovine in jezika uverstiti?«<sup>43</sup>

Tudi Karl Deschmann je v Laibacher Tagblatt slovensko politiko naravnost obtožil, da se je z udejanjanjem fantomske Jugoslavije odrekla programu zedinjene Slovenije. Nemško časopisje na Koroškem pa je jugoslovanski program izrabilo za popolno diskreditacijo slovenske politike (programa zedinjene Slovenije): »Če bi se zgodilo, da bi načrti, ki so jih razvili v Ljubljani, bili uresničeni, potem bi četrtnina naših deželanov bila vržena v državno tvorbo, ki je v civilizaciji zelo močno zaostala, in morala bi trpeti zaradi slabih posledic tega dejstva. Naši deželani bi dobili sodržavljane, ki so bolj divji kot rdečkožci... s svojim denarjem in svojo inteligenco bi morali pomagati pri reševanju popolnoma propadlih plemen iz močvirja aziatske podivjanosti (pri čemer bi se najbrž tudi sami vanj pogreznili), prisiljeni bi bili, odreči se ideji svobode in podlegli bi totalni sili svinjskih pastirjev na evropsko-azijski meji v podružnici ruske knute, imenovani 'jugoslovansko kraljestvo'. Od vsega srca privoščimo jugoslovanskim patriotom njihovo zedinjenje, naše deželane na Koroškem pa naj pri tem obvaruje – 'slovenski bog' (der windische Herrgott).«<sup>44</sup>

V takšnih razmerah je slovenska politika počasi opuščala jugoslovansko retoriko, v staroslovenskem taboru pa so se hitro odmikali tudi od programa zedinjene Slovenije. V spomenici, ki so jo aprila 1871 slovenski poslanci izročili novemu ministrskemu predsedniku grofu Hohenwartu, se želja po povezavah z južnimi Slovani ni več niti omenjala. Zaradi pričakovanja, da bo Hohenwartova vlada dosegla nov modus vivendi med avstrijskimi narodi, je spomenica zedinjeno Slovenijo spet omenjala le kot oddaljeni cilj. Kratkoročno je od vlade pričakovala le razširitev deželne avtonomije, jezikovno enakopravnost v uradih in šolah, ustanovitev slovenskih srednjih šol in pravne fakultete v Ljubljani, oblikovanje narodnih kurij v deželnih zborih dežel z mešanim prebivalstvom, nadsodišče v Ljubljani in oddelek namestništva za

<sup>43</sup> Ibidem.

<sup>44</sup> J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, str. 189.

slovenski del Štajerske.<sup>45</sup> Nič drugačen duh ni preveval adrese kranjskega deželnega zbora, z dne 14. oktobra 1871, na cesarja, ki jo je slovenska večina sprejela pod vtisom septembrskega reskripta, s katerim je cesar napovedal poravnavo s češko opozicijo in federalizacijo Cislajtaniije.<sup>46</sup> Adresa je pozdravljala pripravljenost cesarja, da doseže sporazum s Čehi in za Kranjsko zahtevala »ono samostojnost (v nemškem besedilu: Selbstbestimmungsrecht), katero nam pripoznavata pragmatična sankcija in najvišji diplom od 20. oktobra 1860. leta ozir postavodavstva in uprave«. Za varstno slovenskega naroda v »onih deželah, v katerih je zjedinen z Nemci ali Italijani«, je cesarju predlagala uveljavitev enakih zaščitnih zakonov, »kakoršne je Vašega Veličanstva vlada predložila češkemu deželnemu zboru«. <sup>47</sup> Z odstavkom: »Tako bodo Slovenci... mogli ohraniti si vsaj svojo narodnost, dokler... vladi ne bode mogoče najti sredstva in pota, da... zedini njihove zemljopisno stikajoče se zemlje v eno upravno in kolikor moč v državnopravno telo«, je zedinjeni Sloveniji dala značaj cilja prihodnosti.<sup>48</sup>

### Ključne besede

*Tabori, narodno gibanje, nemški ustavoverci, jugoslovanski program*

### Viri

- *Marburger Zeitung*, leto 1868, 1869 in 1871.
- *Novice*, leto 1869.
- *Slovenski gospodar*, leti 1868 in 1870.
- *Slovenski narod*, leto 1869.
- *Svobodni Slovenec*, leto 1870.

---

<sup>45</sup> Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III. Ljubljana 1958, str. 140.

<sup>46</sup> Vasilij Melik: Slovenska politika ob začetku dualizma. V: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918. Razprave in članki, Maribor 2002, str. 306.

<sup>47</sup> Vasilij Melik: Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867–1871. V: Vasilij Melik: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki, Maribor 2002, str. 340–341.

<sup>48</sup> Ibidem.

## Literatura

- Franjo BAŠ: K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem (Slomšekov spomenik v Mariboru). *Franjo Baš: Prispevki za zgodovino severovzhodne Slovenije*, Maribor 1989.
- Janez CVIRN: Nemški tabori na Slovenskem (1869). *Zgodovinski časopis*, letnik 46, 1992, št. 2, Ljubljana 1992, str. 175–185.
- Jean–Paul BLED: *Franc Jožef*. Ljubljana 1990.
- Miroslav GORŠE: *Doktor Valentin Zarnik. Narodni buditelj, pisatelj in politik*. Ljubljana 1940.
- Gustav KOLMER: *Parlament und Verfassung in Österreich 1848–1904, I*. Graz 1972.
- Janez KRAMAR: *Narodna prebujna istrskih Slovencev*. Koper–Trst 1991.
- Agnew Hugh LE CAINE: Symbol and Ritual in Czech Politics in the Era of the 'tábory lidu'. *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*, izd. Jiří Pokorný, Luboš Velek, Alice Velkova, Praga 2007, str. 331–342.
- Dragan MATIĆ: *Nemci v Ljubljani*. Ljubljana 2002.
- Vasilij MELIK: Slovenska politika ob začetku dualizma. *Vasilij Melik: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*, Maribor 2002.
- Vasilij MELIK: Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867–1871. *Vasilij Melik: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*, Maribor 2002.
- Janko PLETERSKI: *Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914*. Ljubljana 1965.
- Ivan PRIJATELJ: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III*. Ljubljana 1958
- Valentin URFUS: Die Ausprägung der Idee des historischen böhmischen Staatsrechtes in den sechziger Jahren des 19. Jahrhundert und der österreichisch–ungarische Dualismus. *Der österreichisch–ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava 28. 8. – 1. 9. 1967*, Hrg. von L'udovít Holotík, Bratislava 1971.
- Peter VODOPIVEC: O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino XXVII*, Ljubljana 1987, str. 7–32.
- Josip VOŠNJAK: *Spomini*. Ljubljana 1982.



## Povzetek

Odpor federalistične opozicije zoper dualizem in centralizem se je poleti 1868 zaostril do skrajnosti. Zlasti Čehi so od vlade odločno zahtevali, da prizna češkim deželam enak položaj, kot ga je z »nagodbo« priznala Ogrski. Tudi Poljaki so z resolucijo galicijskega deželnega zbora septembra 1868 zahtevali široko notranjo avtonomijo Galicije. Poleti 1868 pa so se dualizmu in vladi »uprli« tudi Slovenci, ki so poletu 1868 – po češkem vzoru – začeli s taboriskim gibanjem. Uspeh taborov (1868–1871), ki so bili v resnici prvi »prvi slovenski plebiscit« za zedinjeno Slovenijo (Miroslav Gorše), je sprožil ostre reakcije nemških ustavovercev na Štajerskem, na Kranjskem in Koroškem. Zoper program zedinjene Slovenije, ki je na taborih dobil nedvoumno podporo, so se borili s poudarjanjem starodavne sloge med (nemškimi) meščani in (slovenskimi) kmeti, (štajerske) deželne zavesti, pomena nemške kulture za Slovence ter etiketiranjem narodnih voditeljev za klerikalce in ultramontance, ki da so povrh vsega (jugo)slovansko usmerjeni. Po zmagi ustavovernega kandidata Konrada Seidla na nadomestnih deželnozborskih volitvah v mariborski kmečki kuriji februarja 1869 so nemški ustavoverci na Štajerskem organizirali tri protitabore, t. i. »ustavne dneve« (V Slovenski Bistrici, Celju in Radvanju), ki naj bi vladi in javnosti pokazali, da slovenski kmet ne podpira politike »prvakov«. Toda »ustavni dnevi« niso izpolnili pričakovanj ustavovercev. Za argumente nemških ustavovercev je slovensko kmečko prebivalstvo na Štajerskem in Koroškem postalo dovtetnejše šele po jugoslovanskem kongresu v Ljubljani (1. – 3. 1870), ki so ga v nemškem taboru izkoristili za diskreditacijo slovenske politike kot (jugo)slovansko in protidržavno usmerjene. Ob izteku leta 1870 se je hitro uresničeval scenarij, ki ga je neznan avtor v Slovenskem gospodarju preroško napovedal prav na dan, ko je v Ljubljani začel zasedati jugoslovanski kongres: da bodo »nasprotniki vnovič sproženo idejo o jugoslovanski skupini kot izdatno orožje proti nam obrnoli in še več zmešnjave napravili, kakor s strašilom zedinjene Slovenije.« V takšnih razmerah je slovenska politika že v letu 1871 počasi opuščala jugoslovansko retoriko, v staroslovenskem taboru pa so se hitro odmikali tudi od programa zedinjene Slovenije. Jugoslovanski program in tudi program zedinjene Slovenije so vedno pogosteje označevali za program prihodnosti. Namesto zavzemanja za neuresničljive ideje so se vse bolj osredotočali na drobno, vsakdanje politično delo med ljudmi na podlagi zmernih gesel katoliškega konservativnega tabora v Avstriji.

Nevenka Korpič

## PRIKAZ ETNOLOŠKE PODOBE ORMOŠKEGA OBMOČJA V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

*Prispevek obravnava etnološko podobo širšega ormoškega območja v obdobju druge polovice 19. stol. in v začetku 20. stoletja. Etnološka dediščina tega območja je bila v obravnavanem obdobju zelo bogata in raznolika po vsebini. Ljudsko izročilo se je neprestano spreminjalo in prilagajalo času, bilo je tudi pomemben del narodovega prebujanja ter sestavni del vsakdanjega in prazničnega življenja.*

### Etnološka dediščina ormoškega območja

V obdobju t. i. romantike so se tudi na našem območju, tako kot povsod po Evropi, pojavile težnje po načrtnem zbiranju ljudskega izročila (pesmi, pripovedništva, šeg, noš). S slovenskim narodnim prebujanjem je raslo predvsem navdušenje za preučevanje in zbiranje ljudskega pesništva in mitologije, in sicer kot dokaz slavne in bogate narodove preteklosti, s pomočjo katere se je lahko naš narod zoperstavljal podcenjevanju in tekmoval s sosednjimi narodi. Zbiranje ljudskih pesmi je kazalo na bogastvo narodnega duha in je veljalo za posebno vrednoto. V tem duhu so se od srede 19. stol. lotevali zbiranja različnih segmentov ljudskega izročila mnogi izobraženci. Za naše območje je bil pomemben Stanko Vraz, ki je razen pesmi zbiral tudi opise noš. O etnološki dediščini in ljudskem življenju v Slovenskih goricah v 19. stol. so ohranjeni posamezni zapisi že prej omenjenega Stanka Vraza, Davorina Trstenjaka in Josefa Pajka, ki je napisal »Črtice iz duševnega žitka Štajerskih Slovencev« (1884).

Pomemben vir za preučevanje etnologije in življenja na ormoškem območju nasploh so stare ormoške razglednice. Te nam razkrivajo znamenitosti mesta, vasi in nam želijo približati življenje na ormoškem območju v že nekoliko odmaknjem in pozabljenem času iz konca 19. in začetka 20. stoletja. Najstarejše ormoške razglednice so tiskane v litografski tehniki in so motivno zelo bogate, saj se ob panorami mesta pojavljajo tudi drugi motivi (grad, ulice, gostilne, vesele družbe, okoliške vasi in trgi, gorice, cerkve, znamenja...). Na njih prevladuje romantičen odnos, posebnost pa so tudi podrobnosti, iz katerih se da razbrati utrip

mesta in okolice (splavarji na reki Dravi, ljudje na trgu ali v bližini cerkva...). Kasneje pa smo tudi za omenjeno obdobje dobili pregledne raziskave materialne, družbene in duhovne kulture območja SV Štajerske tudi iz posameznih, bolj sistematičnih raziskav, ki so jih opravili slovenski etnologi v strokovnih revijah in precej narodopisno obarvanih delih (Narodopisje Slovencev, 1944 in 1952; V. Novak, Slovenska ljudska kultura, 1960; Pogledi na etnologijo, 1978; Slovensko ljudsko izročilo, 1980). Pojavile so se tudi zbirateljska »politika« in akcije (v okviru društev in aktivov npr. kmečkih žena in deklet), v okviru katerih so nastale številne, tudi t. i. krajevne / etnološke zbirke. Nekatere so prerasle okvire in so vključene v t. i. muzejske zbirke (etnološka zbirka v gradu pri Veliki Nedelji).

Bogastvo etnološkega in kulturnega izročila obdobja ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja na ormoškem območju lahko danes tako spoznavamo v okviru razstavljenih predmetov v etnološki zbirki v gradu pri Veliki Nedelji ter doživljamo v še živih šegah in ohranjeni ljudski umetnosti.

Ormoško območje je bilo za tukajšnjega kmeta in njegov dom v obdobju od 1848 do 1918 zelo razgibano. Tudi tukaj so se pojavljala vprašanja npr. osvoboditve kmetov, drobljenje kmetij, propadanje vinogradništva. Fevdalni odnosi so bili odpravljeni in svobodni kmet je postal lastnik zemlje, ki jo je lahko delil, prodal, dedoval. Stara zadružna hišna skupnost je začela razpadati, pojavljati se je začela razgibana stavbna dejavnost. Ormoško območje se je že v obravnavanem obdobju kazalo v podobi goric in ravnine. Z etničnega vidika je spadalo k panonskemu območju. Predvsem zmerno kontinentalno panonsko podnebje je omogočilo, da je bilo to območje predvsem območje vinogradništva, poljedelstva in sadjarstva. Slovenske gorice, gričevnata pokrajina v SV Sloveniji se tako še danes razprostirajo na številnih območjih pred nami v skoraj prvobitni obliki. Skozi stoletja je sicer človek tukaj puščal svoje sledove ter podobo pokrajine spreminjal v dobrem in slabem. Vendar jo je skozi stoletja s svojim delom tudi ohranjal, oplemenitil, hkrati pa si je vzel tudi čas, da je tej naravi dodal nekaj svojega. Iz gričevnatih Slovenskih goric so se odpirali prečudoviti pogledi na ravninski panonski svet. Tako se še danes, kamor koli nas popelje pot po naši ormoški vinski cesti, srečamo z izjemnimi naravnimi lepotami in bogato etnološko ter s kulturno-zgodovinsko dediščino. Tukajšnja pokrajina in njeni ljudje so že v preteklosti nosili v sebi veliko optimizma in samozavesti in so bili po naravi zmeraj polni vedrine.

Ormoško območje je območje gričevnatega, deloma tudi ravninskega sveta. Ponaša se z mnogimi naravnimi lepotami in etnološko dediščino, kar priča o tukajšnjem življenju, ki jo je skozi stoletja oblikovalo okolje.

Tako je ohranjenih kar precej starih običajev in posebnosti, ki so tako zaznamovali to pokrajino in njene prebivalce.

Na območju Slovenskih goric se je kot del dediščine 19. stol. ohranilo mnogo etnografsko zanimivih spomenikov, kot so npr. kapele, znamenja, kmečke hiše, klečaje in zidanice, med katerimi so se nekatere odlikovale po svoji legi v pokrajini in imajo zato še danes hkrati etnološki in kulturni pomen. Slovenjegoriški razloženi zaselki so se razprostirali po vrhovih slemen ter so bili vtكاني v splet vinogradov, polj in listnatih gozdov. Prevladovala so obcestne vasi, kjer je bila značilna postavitev hiš v dolgi vrsti na obeh straneh ceste, kar je bilo povezano s poljedelskim izkoriščanjem ravninske površine. Ponekod (npr. na Runču) so se do danes ohranile cimprane hiša, kot oblika ljudskega stavbarstva ormoškega območju 19. stol.

Tukajšnji umetnostni zgodovinski spomeniki nam izpovedujejo, kako se je ormoško območje skozi stoletja oplemenitilo z naravnimi lepotami in tudi umetniškimi tvorbami človeških rok. Zato domala na vsakem griču kraljuje cerkev, nekje v bližini je šola, kakšno znamenje ali hiša kot spomenik kmečke arhitekture in ostanek iz polpretekle dobe. Ostanki nekdanje fevdalne arhitekture, kot so dvorci (npr. Temnar), pristave in gosposke hiše, s svojo izbrano lego še danes suvereno obvladujejo vinorodno okolico. Lastniki le-teh so bili v preteklosti v glavnem tuje plemiške rodbine, ki so prihajale v te kraje le občasno, in v glavnem niso znale slovensko. Znali pa so ceniti izredno kvalitetno vino, za katerega so poskrbele tukajšnje dobre naravne danosti in pridne roke slovenjegoriških vinogradnikov. Iz preteklosti so se hranili bogata tradicija in etnološka dediščina na območjih naselij Velika Nedelja, Podgorci, Sv. Tomaž, Ivanjkovci, Miklavž pri Ormožu, Kog, Središče ob Dravi, Svetinje, Malek, Runeč. Cerkve, kapele, znamenja, župnišča kraljujejo na teh območjih in so pomembni spomeniki našega starega cerkvenega stavbarstva in pomnik dediščine in zgodovine teh krajev. Znamenja, kapelice in križi so bila posejani po vseh poteh in vaseh. Razlikovali so se po gradivih, bili so torej kamniti, zidani, leseni ali železni. Še danes pomenijo pomembno sestavino v podobi naše kulturne krajine. Ustvarjalni ljudje so tukaj živeli že stoletja. Svojo ustvarjalnost, svoja hotenja, želje, upanja so vtkali v cerkve in znamenja, ki so jih gradili kot izraz vere in lastne sposobnosti. Mnogo jih je obnovljenih in še vedno stojte tam, kjer jih je že v preteklosti postavil naš človek, bodisi v spomin na prestano gorje ali s priprošnjo, da bi se gorju izognil.

Velika posestna razdrobljenost in plemiške rodbine so vplivale na nastanek fevdalne arhitekture. Gradili so tudi zato, da so s tem potrjevali samozavest, kajti gradovi, močnejši in lepši, so bili v lasti tujcev. Ta

arhitektura je bila grajena iz domačega gradbenega materiala in lesa ter velikokrat nezahtevna v izvedbi. Kot takšna se je nenehno obnavljala in dograjevala s sočasnimi gradbenimi in z umetniškimi utripi. Vsa ostala posvetna arhitektura na ormoškem območju je bila po svoji velikosti in umetnostnozgodovinski podobi manjša.

## Zakladi Ormoža – dediščina preteklosti

### Cimprana hiša

Na območju ormoških goric so prevladovale lesene, s slamnato streho pokrite panonske hiše na akl. Najstarejše, še ohranjene, izvirajo iz 19. stoletja. Cimprana hiša ali »cimprača« je bila stavba, zgrajena iz lesenih brun in pokrita s slamnato streho. Etnološko zanimive kmetije so danes ohranjene v Trnovcih, na območju Runča, pri Sv. Tomažu in v okolici Velike Nedelje. Ohranjene postbaročne kmečke hiše in želarije iz 1. polovice 19. stol. pa so tudi v dolini Trnave pod Kogom. K tipu kmečke hiše spadata tudi dobro ohranjena rojstna hiša Jožeta Kerenčiča v Jastrebcih iz konca 19. stol. Hiša je v obliki črke L in spada k tipu ravninske domačije. Primer enonadstropne kmečke hiše je v Cerovcu rojstna hiša Stanka Vraza.

Cimprana hiša je bila nizka in ozka, narejena iz grobo obtesanih brun, ometana z ilovico in pobeljena z apnom. Pokrivala jo je slamnata streha. Spodnji del hiše je bil sive barve. Okna so bila majhna, opremljena z železnimi križi in s polkni. S stanovanjskim delom so bili pod eno streho povezani gospodarski prostori. Gospodarski del je bil lahko priključen hiši pravokotno (dom na vogel ali »akel«) ali kar v ravnini (enoten ali stegnjeni dom). Ponekod sta bila stanovanjsko in gospodarsko poslopje ločeni, vsako pod svojo streho. Razporeditev prostorov je bila tipična. Bivalni del so sestavljale veža (»priklet«), kuhinja, velika soba (»hiša), mala soba (»hiška«) in shramba (»špajza«). V vežah so opravljali nekatera kmečka dela: ribali repo in zelje, pripravljali kolone, na žrmljah mleli moko. Pri domu na vogel je bila pod zadnjim delom hiše včasih izkopana klet – pivnica, kamor so vodile strme stopnice iz shrambe. Stanovanjskemu delu so sledili gospodarski prostori: prostor za shranjevanje žita (»kašča«), skedenj, hlev (»štala«), svinjak (»štelunec«). Ob hišah so stali vodnjaki/studenci. Prebivalci, ki so imeli studence blizu hiše, so prenašali pitno vodo s pomočjo »vage«.

Hiše so gradili iz cenenih, slabših vrst lesa. Leseno konstrukcijo so zunaj in znotraj ometali z za prst debelim ilovnatim ometom (»blatom«), pri katerem so ilovico premešali s plevami ter jo nato z rokami nanašali na stene. Lepo oblikovano okensko okovje je bilo kovano ali lito. Tudi hišna vhodna vrata so bila večkrat bogato oblikovana. Hišo so pokrivali s

pšenično in rženo slamo. Z rženo, ki je bila daljša, so pokrivali sleme strehe, ponekod pa celo streho. Ržene snope so zmlatili s cepci, slamo počesali z grabljami ter jo povezali v ritonje. Iz njih so naredili šope, ki so jih navlažili, ter jih dali mojstru »pokrivaču«, ki je hišo prekril.

### Črna kuhinja

V kuhinji so pripravljali in kuhali hrano. Osrednji del črne kuhinje je bilo ognjišče, kjer so kuhali. Ker so imele hiše majhna okna, se je dim iz črne kuhinje valil po kuhinji v obok, od tu pa na podstrešje ali pa skozi lesen ali zidan dimnik. Čeprav so bile majhne, so tukaj pogosto sušili in dimili meso, kuhali žganje, sušili drva. Tukaj so tudi shranjevali pribor za kurjenje v peči (lopar, bürkle, grebljico).

V kuhinjah je bilo ognjišče za krušno peč, ki je stala v veliki sobi. V peči so kurili z drvimi. V krušnih pečeh ali na odprtem ognjišču so kuhali v lončenih posodah. Gospodinja je hrano pripravljala v glinastih vezanih loncih »piskrih«, ki jih je z bürklami postavila na ognjišče. Dim se je dvigal pod strop, kjer so na policah dimili meso. Ponekod je bil v črnih kuhinjah vzdan tudi litoželezni kotel za kuhanje prašičem. Na odprtem ognjišču so kurili pod posodo. Ostanki črnih kuhinj so vidni le še v nekaterih starih, skoraj že opuščenih kmečkih hišah, na območju ormoških goric, npr. na Runču.

Gospodinje so pri pripravi hrane v črnih kuhinjah uporabljale različno posodo in pripomočke. V preteklosti so imeli v gospodinjstvu veliko vlogo lončeni lonci, ki jih je bila cela vrsta. Tudi njihova uporaba je bila različna. Tako so npr. velike lonce uporabljali pri pranju perila ali za konzerviranje živil, predvsem za kisanje zelja ali repe. Uporabljali so jih tudi za kuhanje svinjske hrane.

Pri vsakdanji uporabi v gospodinjstvu so bila zelo pomembna lesena korita raznih velikosti, imenovana »nečke«, »krničke«. Velika korita so uporabljali pri kolinah in pri spravljanju zrnja. V srednje velikih koritih so gnetli kruh ali shranjevali plodove. V koritih podolgovate oblike so kopali dojenčke, v njih so dojenčki tudi spali, otroci pa so se pozimi z njimi sankali. Manjša korita pa so služila predvsem za vzhajanje kruha in pri drugih opravilih v gospodinjstvu.

Praznično so delovale tudi okrogle košare brez ročajev, saj so nekatere košare po zunanjem robu tudi barvno okrasili. Košare so nosile ženske na glavi, kadar so prenašale hrano delavcem na polje, odhajale tako opremljene z živili na trg v mesta in tekmoval ob veli noči, katera bo imela lepšo in lepše pokrito košaro z vezanim prtom pri blagoslovu živil. Košare »slamjače«, »slavjače«, pletene iz slame, so uporabljali v gospodinjstvu za vzhajanje kruha. V tako pletenih košarah so gospodinje

sušile kvas, v večje so spravljale zrnje za sprotno uporabo ali v njih shranjevale moko in razne sadeže. Izdelovalci teh košar so bili kmetje sami ali pa so jih kupili na sejmi. Najpogosteje so izdelovali košare moški v zimskem času, ker je bila zima dolga in čas najprimernejši, da so se zaposlili s takšnim opravilom. Sicer pa je bila tudi sramota kupovati predmete, ki so jih lahko kmetje izdelali sami.

Značilno je bilo tudi stojalo, na katerem so na prostem sušili posode za mleko (»dükle«). To je bil star način, kako ohraniti posodo vedno svežo. Na vrhu stajala pa so se v »cimpletu« iz domačega kravjega sira narejeni »sireki«, stožčaste, okrogle ali trikotne oblike«. Gospodinje so kravji sir pregnetle, začinile in posušile na zraku.

Vsaka hiša je imela tudi več lesenih posod »tünk« za shranjevanje mesa. Gospodinje so popečeno ali dimljeno meso vlagale v zaseko.

V veži so stale žrmlje, domači ročni mlin za mletje zrnja. Ob žrmljah so bile postavljene vreče z zrnjem, na njih pa obešena tehtnica. Zraven so sodili tudi razni pripomočki, npr. loparčki za zajemanje zrnja in moke.

### Hiša

Osrednji bivalni prostor v hiši je predstavljala izba. V njej so se odvijale bivalne, prehranjevalne, gospodarske in duhovne funkcije družine. Pogosto je bila namenjena tudi raznim domačim delom (rokodelstvu, obrti), zlasti pozimi.

»Hiša« je imela veliko mizo v levem in krušno peč v desnem kotu. Bila je prostor, v katerem je bila okoli mize pod »bogkovim« kotom zbrana vsa družina. Hišni oltarček, »bogkov« kot, ki je visel nad mizo, je bil lepo »okinčan« z umetnimi rožami. Te rože so izdelovale spretnke ženske roke »cvečark«, zlasti v času božiča. Na mizi, pogrnjeni s prtom iz domačega platna, t.i. krūšnice, je stala velika lončena skleda, iz katere so jedli z lesenimi žlicami. Na njej sta pogosto stala steklen muholovec »müšjak« in posoda za vino.

Na policah so bili shranjeni knjige in številni za domačine »dragoceni« drobni predmeti, s katerimi so se »postavljali« pred gosti. Pomembna sestavina kmečke hiše je bila krušna kmečka peč, okrog katere je bila ogelna klop. Na njej so bili razni predmeti (npr. korito za kopanje otrok). Na peč so postavili številne predmete, npr. likalnike, pletene košare, dükle. Pod klopjo je stala pručka, tukaj so bili shranjeni še čevlji, škornji, usnjene gamaše ter »hlapec« in »zajec« za sezuvanje škornjev in čevljev. Kot deli pohištva so se pojavljali miza, klopi, skrinje, postelje, zibke. Na postelji sta spala gospodar in gospodinja. Starim staršem so namenili miren kotiček v »štíblcu«, kjer so ponekod spali tudi otroci. Ker je bilo teh veliko pri hiši, se je bilo treba znajti pri iskanju pomožnih ležišč zanje.

Otroci so pogosto spali kar na klopi, ki so jo pred spanjem obrnili, da je vlogo odigrala tudi zaščitna ograja. Predmeti v hiši so bili še omare, skrinje in stari šivalni stroji, zibelka, likalniki ter številni drobni predmeti, npr. slike nabožne vsebine.

### Dediščina kulinarčne kulture

Prehrana je bila zelo pomembna v vsakdanjem življenju ljudi. Po načinu prehranjevanja lahko spoznavamo navade posameznika, družine, naselij. S prehrano se je kazal tudi socialni status prebivalstva. V prehrani tukajšnjega prebivalstva so bile v preteklosti zastopane predvsem mlečne in močnate jedi, raba bučnega olja, ajdove in prosene kaše, iz krušne peči pečen kruh. Hrana na podeželju je temeljila na pridelkih, ki so jih pridelali na kmetiji. Pripravljali so jo na različne načine: kuhali, pražili, cvrli. Krompir je bil na podeželju splošno v rabi, enako zelje, ki so ga imeli raje kislega, ter repa. Med mlečnimi jedmi sta prevladovala mleko (sladko, kislo) in skuta. Med mesnimi jedmi pa doma rejena svinjina, perutnina. Z zakolom prašiča so bile povezane koline – domači kmečki praznik. V preteklosti je bil glavni pribor lesena žlica, kasneje so začeli uporabljati tudi vilice in nože. Med posodo so prevladovale lončena posoda in trinožne medeninaste kozice. Jedli in zajemali so iz ene skleda. V premožnejših družinah se je kmalu uveljavila bogato okrašena porcelanasta posoda.

V ljudski prehrani je bila značilna obilna jed in pijača ob koncu opravil, kar je pomenilo veselje ter imelo namen pospeševati obilje in rodovitnost.

Hrana je bila predvsem rastlinska: krompir, močnik, kruh, stročnice, sveže in suho sadje. Na podeželju je za zajtrk ali večerjo na ormoškem območju prevladoval pšenični močnik. Pogosti so bili žganci (ajdovi in koruzni), ki so jih jedli z mlekom ali zabeljene z ocvirki. Zelo pogosta je bila kaša (prosena ali ajdova). Kuhali so jo na vodi ali mleku in zabelili z zaseko. Pogosto so kuhali tudi ječmenovo kašo skupaj s prekajeno svinjino v juhi. Kruh sodi med najstarejše jedi pri nas. Uživali so ga samega, z mlekom, s kavo, z mesom, s skuto. Socialni status prebivalstva se je kazal po barvi kruha. Revnejši kot so bili, temnejši kruh so jedli. To pa zato, ker je bila bela moka dražja. Pomemben je bil beli kruh, ki je bil merilo višje življenjske ravni in blagostanja. Beli pšenični kruh je bil predvsem praznična jed. V navadi pa je bil tudi rženi kruh. Nekateri revni so pekli črni kruh, tudi ovseni kruh ali kruh iz žitnih mešanic in zmesi (fižol, tropine). Poleg vsakdanjega so poznali tudi kruh za posebne praznične priložnosti, vezan na šege in navade (božični, sadni, beli rozin in črni kruh, kruh z orehi). Peka kruha je še danes poseben obred, povezan s številnimi šegami in navadami. Moč kruha se skriva v ljubezni.



Peka kruha je bil dogodek, ki je v družini polepšal posebne priložnosti, praznike, nedelje.

Posamezne glavne obroke, ki na podeželju niso vedno ob istem času, sta dopolnjevala še dopoldanska in popoldanska malica. Predvsem zaradi narave dela na podeželju so prištevali to hrano h kalorično močnejši hrani.

### **Kmečko gospodarstvo**

Etnološka dediščina na področju poljedelstva, živinoreje, sadjarstva, čebelarstva je bila zelo bogata. Pridobivanje kulturnih rastlin je bila osnova poljedelskega prizadevanja. Na ormoškem območju so v preteklosti pridobivali razne vrste žita, tudi lan, ajdo in rdečo deteljo ter nekatere druge rastline. K poljedelstvu so sodila tudi razna opravila (setev, žetev, mlačev, košnja), ki so jih nekoč opravljali ročno. Dediščina poljedelstva pa zajema tudi stavbe in naprave, ki so bile z njim povezane (koruznjaki, seniki, svinjaki, parme, kozolci, skednji). Spremljajoči objekti pa so bili tudi studenci, vodnjaki, čebelnjaki, pa tudi poljska stranišča.

Na podeželju je bilo razširjeno tudi čebelarstvo. V živinoreji so v preteklosti prevladovali krave in voli kot vozne živali. Živino so pasli od pomladi do jeseni, zato je bilo gnoja bolj malo. S tem je bilo povezano pridobivanje mleka in izdelovanje mlečnih izdelkov (sir, skuta). Na podeželju se je pojavilo tudi gojenje prašičev (za prehrano in ostale potrebe, npr. kožo). Tudi konjerejska dediščina je bila na ormoškem območju zelo bogata, saj so konje uporabljali kot vprežne in delovne živali. Med dediščino je zastopano tudi perutninarstvo. Perutnino so uporabljali predvsem v prehrani, zaradi jajc pa se je pojavila kokošjereja.

Značilno je bilo orodje, predmeti, ki so jih ljudje uporabljali pri svojem vsakdanjem delu v kmečkem gospodarstvu: npr. česala za slamo in lan, cepci za mlatenje žita, lesene vile »rasohe« za seno, lesene grablje, srpi, kose, ročne žage, lopate ipd. Stopa je služila za luščenje prosa, ajde ali ječmena in je bila pomemben pripomoček številnih kmečkih hiš. Dela na polju in letine so se vsi veselili. Bali pa so se Vidove megle in Petrovega dežja, ki sta napovedala slabo letino. Imeli pa so tudi več obredov, s katerimi so se obvarovali pred točo (npr. prekrižane grablje in vile na hišnem pragu).

### **Domača obrt**

Številne tradicionalne obrti so bile v preteklosti na ormoškem območju zelo razširjene, danes pa so skoraj izumrle. Predvsem starih obrti, nekoč značilnih za mesto, danes ni več.

Med domačimi obrtmi so se ljudje ukvarjali z lončarstvom, s kovaštvom, pletarstvom, sodarstvom oz. z obrtmi, ki so bile vezane na vinogradništvo

kot glavno gospodarsko panogo. Obrti so se v preteklosti odvijale na ormoškem podeželju kot hišne dejavnosti v okviru zadovoljevanja domačih potreb. Domači obrtniki so bili cenjeni. Obrtna dejavnost in kmečko gospodarstvo sta se na ormoškem podeželju zelo prepletala predvsem tam, kjer so bila majhna kmečka posestva. Rokodelske panoge so se stalno spreminjale, se razvijale in tudi propadale. Razvijale pa so se tudi tam, kjer je bilo dovolj surovin za razvoj obrti (npr. vrbove šibe za pletarstvo, glina za lončarstvo). Ponekod so se z obrtjo na nekem območju ukvarjale le posamezne družine, drugod pa se je z njo ukvarjalo v eni vasi več družin (Središče ob Dravi – lončarska vas). Številni moški, ki so se priučili posameznih obrti, so predvsem pozimi ali proti koncu zime hodili v štero. To je bil čas, ko ni bilo dela na njivi in ko je doma za številna usta že zmanjkovalo hrane. Sicer pa so obrtniki uporabljali pri delu iz roda v rod podedovane metode dela, izboljševala so se le orodja.

Zanimiv je bil Škrjančev mlin ob Pušenskem potoku, ki je imel letnico 1845.

### Vinogradništvo

Kadar opisujemo Ormož in okolico, najprej pomislimo na gorice, vinsko trto, preše, vino. Ormož je obdan z vinogradi. Vinogradništvo je bilo že od nekdaj vodilna gospodarska panoga na tem območju, vino pa pomemben dejavnik podeželskega vsakdana. Tako je imela vsaka, celo najmanjša hiša svoj vinograd in vino je bilo ob dobrih letinah glavni vir dohodkov. Propadanje vinogradništva zaradi peronospore l. 1875 pa je globoko poseglo v življenje tukajšnjega kmeta. V 2. pol. 19. stoletja so vinogradništvo prizadele bolezni (peronospora, trtna uš); država je lajšala davčne obveznosti in dajala brezobrestna posojila. V tistih časih je bilo največ vinogradov v lasti tujih veleposestnikov. Obdelovanje vinogradov in kletarjenje je bilo pri kmetih na nižji ravni kot pri premožnejših lastnikih, kar je zniževalo ceno vina. Tudi posredovanje tukajšnjih meščanov in obrtnikov v vinogradništvo velikokrat niso bile dovolj.

Imena sort grozdja v ormoškem okraju leta 1813 so bila: belina, topolina, zelenika, javor, muškatelec.

Prvenstveno so vino cenili kot pijačo in okrepcilo, če že ne kot hrano, po drugi strani pa kot vezivo družabnega življenja. Vino je v ljudski medicini veljalo kot zdravilo. Mnogim je predstavljalo vir zaslužka, t.i. viničarjem pa celo neposredno preživetje. Vinograde so obdelovali viničarji, ki so za delo v vinogradu dobili plačilo 20 – 70 pfenigov in toliko zemlje, da so lahko redili eno kravo in dve svinji. Kmetijske družbe s svojimi tečaji so sredi 19. stol. poskušale prosvetljevati vinogradnike.

Delo v goricah se je začelo že spomladi, ko je trta pognala prve poganjke. Takrat je bilo treba odvečne poganjke porezati, kar so delali z noži – vinjeki. Preostale mladike privezali s slamo ali z rafijo h kolu. Trto je bilo treba škropiti, da so jo obvarovali pred boleznimi. To so delali z borovo vejo, ki so jo namakali v raztopini. Delo v goricah je potekalo vse leto. Iz dneva v dan se je bližala trgategv. Trgategv je bilo opravilo in družabni – ritualni dogodek. To je bil največji »posvetni« praznik na podeželju. »Bratev« je pomenila veselo in praznično opravilo. Trgači so brali grozdje v püte in jih nosili v klet stiskati v preše. Nekoč so najprej z nogami tlačili grozdje, nato pa stiskali v stiskalnicah. Nato so gospodarji pretakali mošt. Pri delu v goricah so uporabljali škropilnice za galico, vrče, s katerimi so nosili in nalivali galico, puhalnike in potrebna orodja.

### Klopotec

Klopotec, štajersko kolo na veter, edinstveno strašilo za ptiče, je že v 19.stol. prebujalo v srcih vinogradnikov bogastvo občutka, da delo v vinogradu ni bilo zaman. Ni znano, kdaj so začeli postavljati klopotce v naše vinograde, tudi ni znano, kdo je konstruktor te naprave, ki jo poganja veter. Oznanjal je začetek jeseni. Njegov prvotni namen je bil odganjati ptice, ki so v času zorenja zobale grozdne jagode. Klopotce so po tradiciji začeli postavljati v gorice 15. avgusta, za veliko mašo – veliki šmaren. Ta dan je pomenil za vinogradnike pravo praznovanje s petjem, z glasbo, s plesom in z dobro hrano. Postavljanje klopotcev je pomenilo praznovanje gorjancev, vinogradnikov, saj je pesem klopotca v jesenskem vetru oznanjalo začetek veselega časa, ko se je vinogradnik veselil nečesa, kar je že opravil in je že končano. Klopotci so stali do 11. novembra, do martinovega, ko se je končalo neko obdobje v vinogradništvu in kletarjenju, ki ga simbolizira tudi klopotec.

### Klečaje

Na območju ormoških Slovenskih goric so se razprostirale majhne hišice – klečaje. To so bile vinske kleti ali zidanice brez oken, z nenavadnimi, lesenimi mrežastimi vrati. Kakor gobice so se sramežljivo skrivale na vrhu slemen, ponekod po dve, tri skupaj. Pri klečajah je šlo po obliki in vsebini za eno najlepših izročil naše stavbne preteklosti in domiselne ljudske tvornosti, dediščine. Lesene, s slamnatimi čopastimi strehami krite klečaje, izvirajo iz 18. in 19. stoletja. Druga za drugo so se vrstile v razloženih vinogradniških slemenskih naseljih.

Klečaje so vinske kleti tukajšnjih kmetov, ki so sadili vinograde na območju ormoških goric. V preteklosti so bile pravi biseri tovrstne kmečke arhitekture na našem območju. Bile so štirikotno zasnovane stavbe iz lesa in ilovice, krite s slamo in z značilnim lesenim rastorom na

težkih hrastovin vratih. Imele so dvojna vrata, in sicer zunanja mrežasta iz letev ter notranja lesena. V času vretja mošta so bila notranja hrastova vrata odprta, zaprt je bil samo lesen rastor zidanice. Tako je bil v zidanico večji pretok svežega zraka. Klečaje so bile opremljene s prešo in sodi, uporabljali pa so jih tudi za shranjevanje vinogradniške posode in orodja. Del klečaje je bila tudi preša. Bile so bile eno- ali dvoprostorne. Enoprostorne so starejše in so služile samo shranjevanju vina. Dvoprostorne so imele pred vinsko kletjo še en prostor (»priklečjek«), ki je zavzemal tretjino celotne klečaje. Namenjen je bil shranjevanju orodja, pa tudi miza in klop sta bili nemalokrat v njem. Drugi prostor, ki je bil namenjen shranjevanju vina, je bil nekoliko poglobljen in zato tudi vlažnejši. Vanj sta vodili iz »priklečjaka« dve leseni stopnici. Tla klečaje so bila nabita z ilovico. Streha je bila krita z rženo slamo. Na podstrešju so shranjevali seno, slamo in kole. Klečaja je bila grajena iz obtesanih hrastovih, bukovih, hojkinih ali topolovih brun v običajni kladni konstrukciji. Zunan in znotraj so jih ometali z za prst debelim ilovnatim ometom (ilovico so premešali z narezano slamo, s plevami in z vodo). Špranje med bruni so zamašili z manjšimi kosi lesa in ilovice. Ometane stene so večkrat prebelili z apnom. Vhod v klet je bil s čela ali s strani skozi dvojna enokrilna vrata v lesenem podboju. Zunanja mrežasta vrata so se odpirala navzven in so služila za zračenje in hlajenje kleti. Ta vrata so bila posebnost. Domiselno prepletene okrogle in oglate palice so bile vcepljene v lesen širok okvir. Notranja vrata so bila masivna, izdelana iz plohov, narejena tudi iz enega kosa lesa. Zaklepali so jih z velikimi ključi, mrežasta pa z obešanko. Ime klečaja je nenavadno in nejasno. Nekateri menijo, da prihaja od načina gradnje, drugi, da od tega, ker so jih zaklepali, nekateri pa jih povezujejo s kletjo. Na območju ormoških goric klečaje kljubujejo času še na območju Žvaba in Runča, v Šardinjah, Vičancih in na območju Male vasi.

### **Martinovo in martinovanje**

Martinovo je bil pomemben jesenski praznik, ki se je ohranil veliko vezi z dediščino in je sodobna oblika nekdanih praznovanj ali martinovanj. Temeljna značilnost martinovanja je bila že v odmaknjeni preteklosti močno povezana z vsem, kar so ljudje čez leto ustvarili, pridelali, zredili. Prav zato se je »tradicionalnega« martinovanja oprijelo ime jesenski pust. Obhajali so ga v zahvalo za dobro letino.

Sporočilo martinovanjske dediščine se kaže kot glavni zahvalni praznik za letino. Ta pomembni krščanski praznik je imel seveda tudi svoje starejše zgodovinsko ozadje. Naši davni predniki naj bi obhajali poseben praznik v zahvalo za vsakoletno dobro letino in že ob tej priložnosti so pripravili prve kolone in si tako naredili prvi del zaloge za zimsko obdobje. Že

nekoč so bile na ta dan mize obilno obložene. Veliko je bilo pogač, mesa in mladega vina.

### Ljudski običaji

Na našem območju imamo zelo bogato dediščino šeg in navad, za katere so značilne krajevne posebnosti. Šege so zavzemale pomembno mesto v življenju posameznika. Dejanski življenjski prehodi si sledijo v zaporedju: rojstvo, odraščanje, poroka, upokojitev, smrt. Vendar pa je resnično življenje le malokdaj tako urejeno. Stare šege ob življenjskih dogodkih, npr. smrti, so se na ormoškem podeželju ohranile do danes in se jih starejši ljudje še trdno oklepajo. Mladi pa so začeli v zadnjih letih obujati tradicionalne poročne šege, ki so bile značilne do obdobja pred drugo vojno. Mnoge stare šege življenjskega kroga pa žal opuščajo (npr. ob rojstvu), kar je posebej čutiti v mestu. Sicer sta bili z družinskimi šegami zelo močno povezani obilna hrana in pijača. Navade in običaji, povezani z ljudskim verovanjem (npr. verovanje v moč velikonočnega presmeca, verovanje v zdravilno moč blagoslovljene vode ipd.), so bile na ormoškem podeželju zelo razširjene, razlikovale so se od vasi do vasi. Tudi tradicionalne delovne šege (npr. ob ličkanju koruze, trganju grozdja, ob košnji) in letne koledarske šege (npr. tradicionalni pustni obhodi mask, obhod Svetih treh kraljev) so bile zelo razširjene med podeželskim prebivalstvom. Z raznimi koledarskimi šegami in navadami, vezanimi na različne cerkvene praznike, so si ljudje polepšali in popestrili vsakdanji delovni cikel.

### Ljudske pesmi

Ljudska pesem, glasba in glasbila, vse to je bilo v preteklosti pomemben del narodovega prebujanja ter sestavni del vsakdanjega in prazničnega življenja. Ohranjena pesemska besedila so danes pomemben vir za spoznavanje ljudske materialne kulture, šeg, navad. V pesmih so opevali dogodke iz vsakdanjega življenja. Uspavanke, pesmice za rajanje in druge igre, oponašanje glasov, šaljive pesmice so spremljale človeka že od otroštva. Skoraj ni bilo časa ali okoliščin brez pesmi, zato je razumljivo, da po vsebini odsevajo resničnost življenja. V ohranjenih pesmih odsevata miselni in čustveni svet tukajšnjih ljudi, njihovo razmerje do družine, okolja, narave, gledanje na smrt in posmrtno življenje, pojem dobrega in zlega, presojanje moralnosti dejanj, navezanost na hišo in zemljo, versko življenje. Izražanje vsebine pesmi je jedrnato, preprosto, neposredno, slikovito. V pesmih so pogosto uporabljene primere iz vsakdanjega življenja, zato se v njih velikokrat kaže čustvena prizadetost Ljubzenske pesmi so na ormoškem podeželju prepevali predvsem mladi fantje in dekleta ter starejše ženske. Zlasti fantovsko petje ob sobotnih večerih

sredi vasi je bilo prav tako nekdanja značilnost tukajšnjega podeželja. Pomembno je bilo petje v družinskem krogu. Pesmi so bile sestavni del svatbenih šeg. Tudi ob smrti so se pojavile razne mrliške pesmi, nabožne in pripovedne. Pojavile so se tudi različne priložnostne pesmi, kadar so se ljudje zbrali, da bi se poveselili, npr. ob godovanju, za spremljavo plesa, ob lažjih skupnih delih ali po končanem delu, ob žetvi, trgatvi, ob kolinah. Kadar so fantje odhajali k vojakom, so se prav tako poslavljali s pesmijo.

Dediščina ljudskih glasbil je na ormoškem območju zelo bogata. Za naše območje so bili značilni številni ljudski instrumenti, npr. doma narejene lončene piščali različnih oblik. Zato so imeli instrumenti tudi različne zvoke. Med otroki so bile priljubljene piščali, narejene iz bezga. Znan je bil tudi lončeni bas (vügaš). To je glasbilo iz glinastega lonca z napetim svinjskim mehurjem čez odprtino in s paličico v tej membrani. Poglavitno glasbilo vaških godcev je bila harmonika. Predvsem frajtonarica predstavlja enega od simbolov podeželskega glasbenega igranja in ustvarjanja. Ženske so igrale tudi na citre. Moški so zelo radi igrali na tamburice, zato so bile tamburaške skupine na podeželju zelo priljubljene, npr. pri Veliki Nedelji. Glasbila so služila predvsem za spremljavo plesov in šeg. Značilne so bile godčevske skupine na svatbah, ob koledovanju za novo leto, v času pusta.

## Noša

Noše nam na svojstven način odražajo podobo in ritem prleške pokrajine ter slovenjegoriškega območja.

Noša na našem območju je bila v preteklosti dokaj enotna zaradi uporabe lanenega domačega platna in sukna ter enotnih krojnih prvin. Glede na to, da je bilo večinsko prebivalstvo kmečko, se je za njih uveljavilo ime ljudska noša. To je bila noša različnih stanov, ki se glede na družbeni in gospodarski položaj med seboj razlikujejo.

To nošo označujejo večinoma skupni deli z istimi nazivi, pri moški noši npr. brageše (brgüše), pri ženski jenke, peče. Na našem območju so ženske splošno uporabljale za ogrinjalo volnene plete. Peča je pokrivala glavo. Jopič je pokrival zgornji del telesa in segel do ledij. Tudi »jakna« in »furtof« sta bila iz domačega platna. Ženske so imele še neko posebno obleko, imenovano »december«. To je bil kot suknja dolg plašč, segal je do kolen in je imel žolte »žnure«. Oblačila iz domačega platna in sukna so bila bela, zato se je uveljavil pojem bele noše. Značilni del naše noše so bile brezrokavne jope. Pri moških so se pojavili modri predpasniki iz domačega platna in so predstavljali del narodne noše. Moški so nosili breguše, hlače so oblekli samo, kadar so šli v cerkev. Namesto nekdanjih

sukenj so imeli dolge in kratke »čoke«. Pri nedeljski noši so bili razni dodatki- npr. žepna ura z verižico, pipa, sprehajalna palica. Industrijsko izdelano bombažno blago se je na tem območju začelo uveljavljati šele sredi 20. stoletja. Oblačilni videz kmeta je postajal vedno enotnejši in se je približeval oblačenju v mestih. Starejši pa so se še vedno oblačili staromodno. Z razvojem trgovine, uveljavljanjem sejmov so med mlade začeli prihajati modernejši kroji in sodobnejši material.

### Sejmi

Sejmi spadajo k oblikam občasnega trgovanja in kupčevanja. Prvi sejem v Ormožu je omenjen konec 15. stoletja. V začetku sta bila v Ormožu dva sejma, za organiziranje katerih je dala dovoljenje (privilegij) država. Ormož je dobil pravico do organiziranja sejma na dan sv. Jakoba in na dan sv. Martina, v začetku 18. stoletja pa je dobil še tretji sejem (sejem na cvetni petek), četrtega pa mu ni uspelo dobiti. Ti trije sejmi se vrstijo še danes (Jakobov sejem – prvi ponedeljek po 25. juliju, sejem na cvetni petek in Martinov sejem – 11. november). Sejmi so veljali za resnično prazničen dan. V mesto so prišli kramarji od blizu in daleč in prodajali blago. Na sejmišču so potekale kupčije. Prodajalec in kupec sta se pogajala o ceni. Tržni dnevi so se začeli že zgodaj zjutraj, ko je prišlo v mesto okoliško prebivalstvo. Tudi prodajalci so zgodaj zjutraj založili svoje stojnice z blagom in sejmski dan se je lahko začel. Srečati znance in prijatelje, spoznati nove ljudi, skleniti dobro kupčijo so /bili/ vzroki, zaradi katerih so /bili/sejmi ena od glavnih oblik družabnega življenja. Značilne so bile stojnice z rokodelskimi izdelki.

### Likovna umetnost

Na našem območju ni bilo veliko ornamentiranih in figuralno okrašenih predmetov. V krasitvi pohištva, skrinj, zibk so prevladovali preprosti motivi. Na podeželju so se pojavljali ljudski rezbarji, ki so izdelovali npr. hišne oltarčke, razne portretne kipce, jaslične figurice, lesene živalce. Pogosto pa so na podeželju ornamentalno in figuralno okrasili tudi hišna vrata. Lepi so bili tudi lončarski izdelki (praktični predmeti, sklede, vrči – čuki, vragi). Enako se je razvijala kovaška obrt, kjer so se pojavljale bogato okrašene okenske mreže, petelini na strehah, nagrobniki, ki so spadali k pravi ljudski umetnosti. Med zanimive stvaritve ljudske umetnosti so spadala dela neznanih slikarjev, ki so krasila stene kmečkih domov. Ohranjene so poslikave na zunanjih stenah kmečkih hiš, na katerih so nabožni in posvetni motivi, dopolnjeni z ornamentiko. Na njih sta poudarjena nabožna vsebina in cvetje. S pleskanjem hiš so se najpogosteje ukvarjale ženske, ki so stene rade krasile s preprostim cvetjem, z vejicami, s črtami. Sicer pa lahko k ljudski likovni umetnosti

prištevamo tudi izdelovanje raznih vezenin, okraševanje velikonočnih pisanic, oblikovanje obrednih kruhov, okrašeni lect ipd.

### Vozovi in prometna sredstva

Voz je vozilo z najmanj dvema vzporednima kolesoma za prevoz oseb ali tovora.

Osnovni sestavni del je kolo. Razvoj kolesa je vplival na razvoj številnih tipov, oblik vozov, ki jih je izdelal človek, da bi mu pomagala pri delu in v življenju. Vozove so izdelovali kovači in kolarji. Med njimi je veljal dogovor o sodelovanju in delitvi dela. Kolarji so bili veliki poznavalci lesa. Od kolesa in trdnosti konstrukcije sta bili odvisna obstojnost voza in varna vožnja. Prvotni vozovi so bili leseni z lesenimi osmi, v rabi pa so bili tudi tisti s »križevnatimi« kolesi. Razširjenost vozov je bila povezana s potrebami prevozov. Imeti voz je za kmeta pomenilo premoženje, lažje delo in življenje ter večje možnosti za preživetje. Vzdrževanju voza so zato posvečali posebno skrb. Zato je puščanje vozov na prostem, razsušenost vozove opreme, razmajanost koles kazalo na malomarnega, površnega ter premalo skrbnega gospodarja. Od rednega vzdrževanja, sprotnega popravila in varovanja opreme za voz je bil odvisno kmetovo delo, pa tudi stranski zaslužek. Voz je bil glavno »orodje« pri hiši in ga niso posojali. Včasih sta bila lastnika voza dva soseda ali sovaščana, ki sta ga uporabljala družno in si med seboj pomagala.

Vozove so poimenovali z različnimi imeni, splošna oznaka pa je bil voz. Sledimo lahko različnim skupnim značilnostim posameznih tipov vozov. Med prometnimi sredstvi so razlikovali najrazličnejša vozila in sani: samokolnice (»šajtrge«), ročni in vprežni dvokolesni vozički z raznimi nastavki, štirikolesna vozila (z različnimi nastavki: pletenimi iz vrbovih šib ali slame, lestvenimi, letvenimi, kovinskimi). Sani, letne in zimske, so uporabljali do obdobja po drugi svetovni vojni. Uporaba: za osebi prevoz, za vožnjo sena, drv, gnoja, pa tudi kamenja. Tako so ljudje potrebovali vozove za različne potrebe, saj so poljedelski, živinorejski, sadjarski, vinogradniški načini pogojevali spremenjenost vozov, različne nastavke in materiale, iz katerih so bili narejeni posamezni deli voza. Vozovi so imeli pomembno vlogo v okviru posameznih delovnih procesov (vlačenja in razvažanja hlodovine, vožnje sena, gnoja ipd.). Na podeželju so bili v rabi »lojtrni« vozovi. V preteklosti pa so uporabljali tudi najrazličnejša »luksuzna« vprežna vozila, npr. zapravlživčke, »fedrvagne«, »flajšvagne«, »lincerje«, »paruče«, koleslje, kočije. Vezana so bila na izbor in število vlečnih živali. Z živalsko vprego so bili povezani načini vpreganja in vodenja živali.



## Ormoške pustne maske

Širše ormoško območje je bilo v preteklosti zelo bogato s tradicionalnimi pustnimi maskami. Pustni dan ni bil navaden dan. Ne le, da je bil to dan norčij in šegavosti, tega dne so veljale tudi posebne zapovedi. V okolici Ormoža so verjeli, »če na pustni dan ni bilo k hiši nobene maskare, niso pridelali debele repe«. Med pustnimi maskami in šegami tega območja so se v preteklosti pojavljale predvsem maske živalskega izvora (zoomorfne maske), ki so glede na pretežno podeželsko območje odražale način življenja tukajšnjih ljudi. Izražale so povezanost in odvisnost prebivalstva od kmečkega dela, zemlje in živine. Skozi te maske so želeli ljudje izraziti in zaželeti hiši dobro letino, nesnost pri kokoših ter plodnost pri živini. Maske in preobleke so ljudje v predpustnem času izdelovali in pripravljali sami.

Dan se je začel že navsezgodaj, ko se je družina zbrala ob luščenju koruze. Pri tem opravilu so morali biti vsi tiho, »da ne bi fazani in vrane slišali in bi nato hodili na njivo koruzo jest.« Otroci so si nagajali, da bi kdo kaj rekel. Odrasli pa so jih kregali. V koših so nato odnesli na njivo gnoj, ga nasipali na kupe in zažgali. Ogenj je pregnal krtice, da ne bi uničevale krompirja. Kuram so nato še dali v obroč koruzo in jim s tem preprečili odlaganje jajc v sosedova gnezda. »Na pusta zgodaj vstani, vzemi kokoš in z njo teci trikrat okrog hiše«. Vse leto bodo tako pridno nesle. »Pometi po dvorišču in smeti odnesi na njivo ter jih tam skuri.« To so naredili zato, »da ne bi bilo celo leto smeti na dvorišču.« Ta dan so »obrezali« po dve trti, da bi vinograd bolj rodil.

Ob fašenkih so dali tudi koruzo kalit trikrat dnevno: zjutraj, opoldne in zvečer. Če je bila najboljša tista, ki so jo dali kalit zjutraj, so vedeli, da morajo koruzo sejati že v začetku aprila. Če je bila najboljša tista, ki so jo dali kalit opoldne, bodo koruzo posejati po 25. aprilu. Če pa je bila najboljša tista, ki so jo sejali zvečer, bodo koruzo sejali bolj pozno. Zvečer so pokrili posodo, v kateri sta bila meso in mast, in je niso več uporabljali do velike noči. Zabelilo se je z oljem in mlekom. Po polnoči pa je vse utihnilo in začel se je post.

## Ključne besede

*Dediščina, izročilo, ljudska kultura, ormoško območje, šege, navade, vinogradništvo, etnološka podoba*

## Literatura

- *Etnografija Pomurja I.* Murska Sobota 1967.
- Vilko NOVAK: *Slovenska ljudska kultura: oris.* Ljubljana 1960.
- *Pozdrav iz Ormoža.* Ormož 2001.
- *Slovensko ljudsko izročilo: pregled etnologije Slovencev.* Ljubljana 1980.

## Povzetek

V prikazu etnološke dediščine ormoškega območja od srede 19. stoletja do začetka 20. stoletja so zajeti različni segmenti iz življenja tukajšnjega predvsem podeželskega prebivalstva, t.j. kmečkega (stavbarstvo, bivalna kultura, prehrana, gospodarstvo, obrt, transport, šege letnega in življenjskega kroga, delovne šege, noša, pregovori, reki in uganke, verovanje...). Naše območje spada h kulturnim prvinam panonskega sveta. Največ teh prvin se je iz preteklosti v današnje dni ohranilo v noši oz. načinu oblačenja in deloma tudi v prehrani (npr. vpliv paprike z Madžarske, tipično panonsko pa je uživanje in raba bučnega olja, kumar ali fižol s kislim mlekom). V obdobju 2. polovice 19. stoletja so v prehrani prevladovala mlečne, močnate jedi in ajdova kaša. Med domačimi obrtni je bilo razvito lončarstvo. V preteklosti so se pojavljale nizke lesene stavbe v raznih inačicah glede lege gospodarskih poslopij. Hiše so bile krite s slamo. Že v začetku 20. stoletja zidane hiše kažejo več različic in so nadomestile lesene stavbe. Hiše tega območja so se ohranile v podobi dolgih obcestnih vasi v ravninah. Med gospodarskimi poslopji so bili značilni iz lat narejeni koruznjaki. Kleti v goricah so bile enake vaškim lesenim hišam. Med gospodarskimi oblikam je bilo značilno zlaganje slame v visoke kopice ter sušenje snopov v kopicah. Žetev s koso je bila izključno moško delo. V noši je prevladovalo domače platno. Med šegami jih je bilo mnogo ob ženitovanju, rojstvu in smrti, zanimive pa so bile tudi spomladanske šege. Danes ohranjeni kulturni spomeniki nam kažejo, kakšna je bila pred stoletji naša umetnost.



*Slika 5: Klečaja. Mala vas.*

*Iz etnološke fototeke Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož, enote Ormož, fotografija iz sredine 90. let 20. stoletja.*



Slika 6: Črna kubinja. Runeč, obranjena v biši iz začetka 20. stoletja.  
Iz etnološke fototeke Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož, enote Ormož, fotografija iz  
sredine 90. let 20. stoletja.



Slika 7: Mlatev. Okolica Ormoža, prva polovica 20. stoletja.  
Iz etnološke fototeke Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož, enote Ormož.

Franc Krnjak

## HARDEČAN JAKOB VAUPOTIČ – HARDECKI

*Avtor v prispevku po krajšem uvodu obravnava pomen izobraženega kmetijskega teoretika Jakoba Vaupotiča, ki je v ptujskem časopisu »Štajerc« pod psevdonimom Hardecki objavljal »Nekaj naukov za kmeta« s tematiko gospodarskih poslopij, dvorišč, živinoreje, poljedelstva, travništva, kletarstva (vinoreje), sadjarstva (sadjereje), gozdarstva in nekaj nasvetov o brejosti domače svinje.*

### Uvod

Hardek, vas tesno prislonjena na Ormož, je bil vedno močno narodno zaveden. Vas je dobila ime po ptujskem gospodu bratu Friderika VII. – Hardegnu (Hardeku) Ptujskem, štajerskem maršalu. Hardek je bil poseljen že v mlajši kameni dobi pred približno 4000 leti, vendar nam o poreklu prebivalstva zgodovinarji ne povedo nič. Ob robu hardeškega polja je nekoč potekala rimska cesta proti Stridonu<sup>1</sup> in Halicanumu<sup>2</sup> ter dalje v notranjost Ogrske. V tem času je bilo prebivalstvo ilirsko-keltskega porekla, ki pa se je v času rimskega vladanja v 4. stoletju po Kristusu, romaniziralo in pokristjanilo.

Okolica Ormoža je bila že v sivi davnini obljudena. Številna arheološka najdišča in gomile, posejane po hardeškem polju, nam to nedvomno potrjujejo. Na tem področju je začel orati ledino ustanovitelj ptujskega muzeja Franc Ferk. Vas je bila pretežno kmečkega življa, imela pa je tudi nekaj dobrih kmečkih posestev. Hardečani so imeli svojo zemljo večinoma v okolici vasi, največ severno proti Dobravi in Litmerku. Urbarni podatki iz leta 1486 nam povedo, da ima Hardek 22 naseljenih kmetij in 3 puste ali zapuščene. Skoraj šestdeset let (1542) pozneje pa zasledimo samo deset kmetij. Kaj se je takrat dogajalo, nam podrobno ni znano, upravičeno pa sklepamo, da zaradi velikih davčnih bremen, ki jih je narekovala obramba pred Turki. Dolgih dvesto let (1756) je preteklo, da je bilo na Hardeku samo šest kmetij več in nobenega želarja. Če pogledamo podatke o vasi iz leta 1843, ki jih je najprej 1811. leta začel zbirati nadvojvoda Janez in pozneje 1843. leta Georg Göth, vidimo da ima vas 19 strnjeno stoječih hiš, ki so večinoma zidane, nekaj je tudi

---

Franc Krnjak, Skolibrova 4, 2270 Ormož.

<sup>1</sup> Kraj blizu Štrigove

<sup>2</sup> Kraj blizu Lendave.

lesenih in so vse krite s slamo. V vasi je bilo šest četrtezmljakov in trinajst kočarjev. Iz navedenega sklepamo, da se je socialna struktura prebivalstva močno spremenila. Pridelava žita, še posebno pšenice, ni bila zadostna, zato so to morali Hardečani kupovati drugje. Živino so čez leto pasli v gozdovih, za vasjo v hardeškem gozdu, in na skupnih pašnikih. Hardečani so imeli skupno zemljo, ki so jo dobili s pravico iz fevdalnih časov ob reki Dravi, v skupni izmeri 6 ha in 75 arov. Ta nosi ledinsko ime »Amerika.« Ustno izročilo pravi, da to ime izhaja iz oddaljenosti zemlje od vasi, »*tak daleč kak Amerika*.« Za takratne razmere več kot pol ure hoda in še več z živinsko vprego po zelo slabih poteh ni bil mačji kašelj. To zemljo je leta 1860 razpolovila železniška proga proti Budimpešti, nekaj te zemlje pa je vzela reka Drava. V letu 1926 so Hardečani sprožili pri apelacijskem sodišču postopek za razdelitev te skupne zemlje – gmajne. Njihovi zahtevi je sodišče ugodilo. To zemljo je dobilo 19 upravičencev tistih posestev po številu, kot se omenja že leta 1843 v Göthovih vprašalnicah.

Hardečani so se pridružili s podpismi pri prvi odločitvi Slovencev za Slovenijo davnega 1848. leta. Podpisalo se je vseh 19 posestnikov, in s tem podprlo idejo o samostojni Sloveniji, naj se vsi Slovenci, raztreseni v ljubljanski, graški in tržaški pokrajini združijo v eno kraljestvo z imenom Slovenija in s svojim deželnim zborom. Med podpisniki najdemo priimek Jakob Vaupotič, ded obravnavanega Vaupotiča.

### **Jakob Vaupotič in ptujski časopis *Štajerc***

Zanimiv in bister človek je bil Jakob Vaupotič s Hardeka. Pravijo, da je bil takrat najbolj izobražen Hardečan. Obiskoval je mnoge kmetijske in gospodarske šole in tečaje ter se tudi samoizobraževal. Njegovo področje delovanja in znanja je segalo v zgodovinske znanosti, arheologijo, medicino in astronomijo. Mnogo je potoval in si tako razširjal obzorje znanja in duha. Po vsem sodeč, kar je o njem zapisano in ustnih virov, je bil Vaupotič posebnejš, ki je vzbujal med Hardečani in sosednimi Ormožani posebno spoštovanje. Imel je smisel za raziskovanje, največ za arheologijo, saj so mu bližnje gomile in njive same ponujale in odpirale tisočletne sledi časa.

Rodil se je na Hardeku 1880. leta, materi Geri in očetu Tomažu. Domače ime je imela hiša »pri Fištri«. To ime se včasih še danes uporablja med Hardečani. Poročil se je oktobra 1911 z Rozalijo Pelc, hčerko veleposestnika in lesnega trgovca iz Selnice ob Dravi. V zakonu ni bilo otrok. V času svetovne gospodarske krize, 1929. leta mu je požar upepelil domačijo, v njem mu je umrla žena. Pestile so ga tudi gospodarske težave. Kljub temu da je bil velik teoretik, ni bil uspešen

kmet, izplačati pa je moral tudi dva dedna deleža, ki sta mu še poslabšala ekonomski položaj. Stari pregovor nas uči, da zemlja nima rada modrovanja, najbolj si želi kmetove vsakodnevne prisotnosti. Prav tako vinograd, ki se najbolje počuti v vinogradnikovi senci. Že precej v letih je svoje posestvo zapustil nečaku Ivanu Vaupotiču, sam pa se odselil kot preužitkar k sosedom Hanželičevim. Za uslugo je Hanželičevim volil velik travnik, ki ga starejši krajani še danes imenujejo Fištrov travnik. Kot preužitkar je živel, zadovoljen in dobro preskrbljen, polnih trideset let do svoje smrti, 1969. leta.

Kmalu po ustanovitvi ptujskega nemškonacionalističnega (štajercijanskega) časopisa »Štajerc«<sup>3</sup> je začel v njem objavljati svoje strokovne članke *Nekaj naukov za kmeta*, s psevdonimom Hardecki, ki je bil izpeljan iz imena Hardek. Morda ga je lokalna zgodovina zamolčala z razlogom, da je svoje strokovne prispevke objavljaj v slovenstvu sovražnem časopisu, ki je tudi njemu-avtorju, spremenil priimek – enojni V v dvojni W. Če odmislimo to dejstvo, je Jakob Vaupotič s svojimi strokovnimi nasveti zaoral ledino kmetijstva na ptujsko-ormoškem območju. Nezanemarljiva naklada časopisa nam to vsekakor potrjuje.

### *Kaj je Jakob Vaupotič pisal v »Štajercu«?*

Kot je zapisal v uvodu prispevka, se je odločil, da v kratkih besedah poda kmetu nekaj pomembnih nasvetov. Kako naj si izboljša ekonomsko moč posestva, to pa je možno le, če bo pravilno poučen in zadosti izobražen. Vse to je ugotovil kot obiskovalec številnih kmetijskih in gospodarskih šol po monarhiji. Pri tem poudarja, da mora biti kmet v prvi vrsti vesten knjigovodja, ko ob koncu leta ugotovi bilančno vrednost posamezne gospodarske panoge, *»nadalje mora biti tudi kemik in fizik. Da ve konštatirati, katere sestavine ima njegova zemlja...«* Da ve, katere snovi vsebuje določena rastlina zaradi redilnosti pri prehrani živali. Poznati mora postave in zakone, *»ker drugače mora si pustiti od kakega oderuškega advokata kožo črez ušesa potegniti, posebno če ima prepirljivega soseda....«* Vešč mora biti živinozdravilstva, kajti vsakokratni obisk živinozdravnika močno poseže v domačo blagajno. Posebej je poudaril pomen narave. Kmet mora biti vztrajen opazovalec narave, ker je vse odvisno od nje,

<sup>3</sup> Glasilo Štajerske stranke *Štajerc-Patrei*, ki je oznanjalo ideje štajercijanstva, spravo med meščani (Nemci) in kmeti (Slovenci). Časopis je imel izrazito germanizatorske težnje in je hotel speljati štajerske in koroške Slovence v nemštvo. Leta 1908 je časopis podprl nemškutarske protislovenske izgrede na Ptuj. Bil je podprt z nemškim kapitalom in je izhajal od julija 1900 do oktobra 1918. Njegov ustanovitelj je bil ptujski župan Josef Ornič, prvi urednik je bil Michael Bayer, za njim pa Karl Linhart, ki je bil patološki nasprotnik Slovencev. V začetku je *Štajerc* izhajal kot 14-dnevnik, nato pa tednik v zavidljivi nakladi 15.000 izvodov.

skratka, od narave je odvisen plod njegovega dela. Kmetu polaga na srce, naj svoje sposobne sinove pošilja v kmetijske in gospodarske šole.

V nadaljevanju svojih *Naukov za kmeta* Vaupotič razdeli le-te na naslednja poglavja: v prvem se dotakne gospodarskih poslopij, nato govori o dvorišču, živinoreji, poljedelstvu, travništvu, kletarstvu (vinoreji), sadjarstvu (sadjereji), gozdarstvu in doda nekaj nasvetov o brejosti domače svinje.

Gospodarska poslopja naj bi bila prostorna, v njih so shranjena kmetijska orodja, ne pa, da so razmetana pod kapom, slabo vzdrževana in jih zato prej uniči zob časa. V hlevih naj bo čistoča, naj bodo svetli in zračni. Iz hleva mora gnojnica odtekat, saj tako ustvarimo stanje, ki je v prid živalim. Le tako se bo živina dobro počutila in ostala zdrava. Vsaka vrsta živali naj ima svoj hlev, če je le mogoče – posebej perutnina, goveja živina, svinje in konji. Posebno perutnina ne spada med govejo živino, ker imajo njeni iztrebki poseben vonj, ki ni dober za zdravje ostalih živali. Posebno je poudaril, da mora biti žitnica na suhem prostoru, ločena od ostalih pridelkov, ki lahko zgnijejo in tako z vlago uničijo žitni pridelek. V kleti, kjer se shranjuje pijača, ni dovoljeno imeti ostalih kmetijskih pridelkov, kot so kisló zelje, krompir, pesa itd., ker na njo kvarno vplivajo. Za te pridelke mora biti poseben prostor. Strop v hlevu, nad katerim se shranjuje suho seno, mora biti trden, ne sme prepuščati sopare, ki jo ustvarja živina. Le tako bo krma zdrava in nepokvarljiva, obenem pa ne bo izgubila hranilne vrednosti. Če ni takšnih razmer, je bolje narediti za hramom kopico ali si izdelati lesen kozolec, ki je zračen.

Poudaril je tudi pomen drvarnice in drv. »Navadno so drva za kurjavo na prostem..., da se drva mokrote navlečejo in se skoraj ne dajo posušiti, s čim se navadno ženske pogostoma čemerijo.« Večina gospodinjestev ni imela drvarnic, zato je pozival gospodarje, naj le naredijo shrambo za drva, saj bo ta služila več rodovom.

Zelo ostro se je postavil za ureditev dvorišča. Gnojišče naj ne bo neposredno pred pragom, tako da stopiš s praga nanj, in da smrad sili v stanovanje. Res je gnoj največja glavnica kmeta, ki se najbolj obrestuje. Ob obisku kmetij v okolici Dunajskega Novega mesta se je seznanil z nekaterimi mlajšimi gospodarji, ki so trdili, da so jim bila po prevzemu posestva največja skrb gnojišča. Uspehi so se kmalu pokazali pri višjih hektarskih donosih. Zato je priporočal kmetom, naj si uredijo sodobna gnojišča z gnojno jamo. Dobro je ob gnojišču posaditi kakšno drevo, oreh, kostanj ali lipo, da se gnoj preveč ne izsuši. Na dvorišču pa je dobro posaditi murvo, ki je najprimernejša, obenem pa so sadeži dobra hrana za perutnino. Posebno je poudaril, da mora biti studenec čim dlje od gnojišča, saj bo tako voda ostala zdrava in pitna. Dvorišče mora biti

snažno, ne pa »blatno, da bi si lahko v blatu sezul čevlje. Tega poravnaj, odpravi vodo in navozi drobnega prodeca... lahko tudi z debelim živcem – kamnom potaracaš in blata ne boš imel. To lahko narediš v zimskem času, ko nimaš silnega dela.« Posebno pozornost je namenil stranišču, »ki naj bo zakrito in ograjeno, da ne morejo blizu svinje, kar lahko povzroči razne nalezljive bolezni.« Iz slednjega lahko sklepamo, kakšna je bila takrat čistoča in higiena pri kmetu. Ob hiši je dobrodošla tudi mlaka, posebno priročna je ob požaru in pranju perila. Ta pa naj bo zaradi varnosti ograjena, v nasprotnem primeru je celo kaznivo.

Živinoreja je kmetovo največje bogastvo, zato ji je treba posvetiti največ pozornosti. Opozoril je na najpomembnejše, da si kmet nabavi najboljša – žlahtna plemena. Le tako bo lahko živali prodajal po najvišji ceni. Pri oskrbi žlahtnega ali nežlahtnega plemenskega materiala pa ni razlike. Krma mora biti kvalitetna, prav tako tudi hlevi. Pozimi naj bo v hlevu toplo, saj živali ravno tako čutijo mráz kot ljudje. Opazil je, da so čez zimo posebno svinje zunaj samo pod streho. Hlevi morajo biti snažni, brez pajčevin in gnojnice, ki se navadno steka v kot hleva, in tako posebno poleti močno zaudarja. Takšne higienske razmere so škodljive za zdravje živali, še posebno poleti, ob visoki vročini, ko ni v hlevu nobene ventilacije. Takšna zanikrnost pri živini ima za posledico razne bolezni, za katere ljudje krivijo razne »coprnije« in uroke. Poudarja, naj kmet »gledi toraj, da boš imel žlahtno pleme, primerne hleve in da boš pokladal živini redno dobre, nepokvarjene, tečne krme in tudi živino pridno snaži in ne boš imel straha pred nobenimi coprnijami.« V nadaljevanju se dotakne vseh domačih živali, pouči, kako je treba z njimi postopati, jih čistiti, hraniti in zdraviti. Predvsem s temi nauki opozarja kmeta na preventivo.

O poljedelstvu polaga kmetu nasvete o pripravi zemlje, gnojenju, semenu in zatiranju plevela. Posebno ga poučuje, naj seme očisti plevela, tega pa naj ne poklada direktno živini, saj s prebavo tako pride zopet seme plevela na njivo in tako se plevelni krog sklene. Seme plevela, ki ni kaj posebno hranilno, naj skuha ali ga zmelje in le takrat ga lahko da živini za prehrano. Posebno nevaren je plevel ljuljka,<sup>4</sup> ki vsebuje močan strup. »Dostikrat živina zboli od polaganja pijanke. Dogodilo se je že tudi, da so se ljudje zastrupili s krubom, v katerem je bilo preveč moke iz ljuljke.« Travnati pleveli, ki jih pokladamo živini, naj ne bodo zreli, saj po zaužitju pridejo semena zopet v gnoj. Zelo pomembna je setev. V svojih Naukih pravi, da

<sup>4</sup> Omotna ljuljka – *Lolium temulentum*. Semena ljuljke, ki so okužena z glivico, so zelo strupena. Vsebujejo alkaloid temulin, ki povzroča hude motnje. Včasih so se množično zastrupili ljudje, če so uživali kruh iz moke, v kateri je bilo preveč zmeltega ljuljkinega semena. Danes takšnih primerov ni več zaradi sodobnega kmetovanja.



naj se ne gleda ob času setve na mesec, lunine spremembe, imena svetnikov in podobno. Za setev mora biti primeren in idealen čas, »sejaj z zaupanjem v Boga vselej tedaj, ko je za to primeren čas, zemlja in vreme, in pomisli, da to, kar si vsejal, je odvisno od narave.<sup>5</sup> Njiva naj ima široke ogone, saj so le-ti najprimernejši za obdelavo, posebej še pri gnojenju. Gnoj naj se čim prej spravi v zemljo – podorje, ne pa, da se čaka po več dni in se gnoj posuši, in tako zemlja ne dobi prepotrebni hranil. Priporoča tudi umetno gnojenje, vendar le tam, kjer kmet ne pridela zadosti lastnega hlevskega gnoja. Umetna gnojila bolj priporoča za vinograde, saj se hlevski gnoj težje spravlja na strmino. Posebno pozornost je treba nameniti pri nakupu umetnih gnojil vsebnosti redilnih snovi. Nemaleokrat se je zgodilo, da je bil kmet ogoljufan.

Živinoreja je tesno povezana s travništvom. Vso slabšo zemljo-njivo je treba spremeniti v travnik. Najbolje je to opraviti v jeseni. Na praho je treba posejati najboljšo travo ali deteljo. Takšen travnik je treba tudi gnojiti, »najboljša gnojila za travnike so: kompost, gnojnica, blato iz ceste in jarkov in pepel.« Suhe travnike je treba namakati, premokre pa drenirati oziroma izsušiti. Z mahom zaraščene travnike je treba prevlačiti z dobro travniško brano, jih primerno pognojiti in zasejati z dobrim travniškim semenom. Za kvalitetno krmo je zelo pomemben čas košnje. S košnjo ni dobro predolgo čakati, saj postane trava zrela in trda, s tem pa krma izgubi na kakovosti. Najboljše je začeti s košnjo, ko je trava v polnem cvetu ali tik po tem. Takšna košnja ima tudi to prednost, da dobimo pozneje še dva odkosa otave. Pri košnji je treba biti tudi zelo dober vremenoslovec, zato si je priporočljivo nabaviti dober tlakomer, imenovan »vremenik«. Ob močni moči ni priporočljivo pasti živine na travniku, saj ta zaradi mehke zemlje poškoduje travniško rušo. Vsako leto je treba travnike očistiti strupenih zelišč, kot so: »podlessek – hadžun<sup>6</sup> (Herbstzeitlose), kristavec<sup>7</sup> (Stechapfl), volčji mleček<sup>8</sup> (Wolfmilch) in druga.

Poglejmo, kaj je Vaupotič pisal o kletarstvu – »vinoreji«, vinogradništvu in sadjarstvu.

<sup>5</sup> Današnje ekološko kmetovanje se ravna prav po luninih menah. Prav tako nekateri pripravijo živino za zakol ob ugodni legi lune.

<sup>6</sup> Jesenski podlessek – *Colchicum multiflorum*. Strupena zdravilna rastlina, gomolj in seme vsebujeta zelo močan strup kolhicin. Uporablja ga farmacevtska industrija za izdelavo določenih zdravil.

<sup>7</sup> Navadni kristavec – *Datura stramonium* – je iz družine razhudnikovk. Zvarek te rastline je bil sestavni del ljubezenskih napojev in je povzročil halucinacije. To rastlino tudi v današnjem času zlorabljajo nekateri mladi.

<sup>8</sup> Ostri mleček – *Euphorbia esula*. Izloča posebne strupe, ki preprečujejo rast drugih rastlin. S tem doseže zavzetje velikih travnatih površin, npr. travnika.

V svojih nasvetih pravi, da je »vinoreja« v naših krajih praktično že pod vplivom »vinorejskih inštruktorjev«, vendar je potreba še opozoriti kmeta – vinogradnika na določene pomanjkljivosti, ki se tukaj pojavljajo. Najpomembnejša je rez vinske trte. Ta se pozneje odraža v vinski kleti pri kakovosti vina. Trs je treba obremeniti tako, da je ta obremenitev primerna njegovi kondiciji, v nasprotnem primeru ga bomo močno oslabili, kar bo med drugim imelo za posledico slabo kvaliteto grozdja ali celo odmrte. Glede podlag, na katere se cepijo žlahtne domače vinske sorte,<sup>9</sup> priporoča, naj se vinogradnik obrne na »*vinorejskega inštruktorja*«, prav tako naj se z njim posvetuje o gnojenju vinograda.

Klet, v kateri shranjujemo vino, mora imeti stalno temperaturo »*okrog 8 Reumirovih stopinj*« (10 stopinj C). Sodi naj bodo čisti, prav tako tudi sama klet. Prazne sode je treba čistiti tako dolgo, da iz njih priteče čista voda, nato jih osušimo in žveplamo. V nasprotnem primeru se sod pokvari in ni primeren za shranjevanje vina. Pri žveplanju moramo biti pozorni, da sodu ne dodamo preveč žvepla, saj preveč žvepla veže vino in takšno vino je zdravju škodljivo. Posebno pozorni moramo biti, da žveplo ne kaplja v sod, za to je treba uporabljati posodico, v katero kaplja goreče žveplo. Uporablja pa se lahko azbestno žveplo,<sup>10</sup> ki ne kaplja. Žveplati je treba s pravo mero. V kleti se uporablja moštna tehtnica, najbolje »*klošternajburška*«, ki jo po vsaki uporabi dobro očistimo in pospravimo v etui.

Če hočemo imeti dobro vino, moramo za to poskrbeti že v vinogradu. Pomembna opravila so rez in pletev, vez, prikrajšanje mladik, odstranjevanje zalistja in v jeseni vršičkanje. S temi opravili bomo dosegli boljšo kakovost grozdja in tistih poganjkov, ki jih bomo uporabili naslednje leto pri rezu.

Njegovi nasveti so se nanašali na takratno vzgojo trt, ki je slonela na popolnoma drugačnem sistemu vzgoje vinske trte. To je bila prvobitna vzgoja – na kol, danes bi temu rekli ekstenzivna oblika vzgoje, pri kateri je bilo treba časovno mnogo pogosteje posegati v trto – pogosta vez ob kol, košnja trave itd. Danes imenujemo ta opravila ampelotehnična dela. Že takrat so tem opravilom posvečali veliko pozornost zaradi kvalitete.

---

<sup>9</sup> Po pojavu trsne uši, v devetdesetih letih 19. stoletja, v Jeruzalemskih gorica, so morali vinogradniki žlahtne trte cepiti na podlage, ki so bile odporne na tega škodljivca. Po tej nadlogi, ki je zdesetkala vinograde, se je začelo novo obdobje vinogradništva. Zanimivo, da Vaupotič o tem pojavu v svojih *Naukih* ni nič pisal.

<sup>10</sup> Še do nedavnega so vinarji uporabljali žveplene azbestne trakove, vendar so strokovnjaki ugotovili, da je azbest zelo škodljiv za zdravje in so takšne trakove opustili. Danes uporabljajo žveplo na navadnem papirju. V sodobnem kletarjenju uporabljajo tekoče žveplo in ozon.

Skratka, Vaupotič uči vinogradnika osnov vinogradništva, ki se niso dosti spremenile do danes, le da se je močno spremenila tehnologija ob novih spoznanjih vzgoje, zaščite in priprave tal za sajenje vinske trte. Nekaj napotkov je tudi takšnih, ki v današnjem času ne bi prenesli strokovne presoje.

Sorodna veja kmetijstva je sadjarstvo. Tukaj avtor *Naukov* nagovarja lastnika sadovnjaka o pripravi tal za sajenje novih jablanovih nasadov, o zaščiti, gojenju in gnojenju sadovnjaka, sadilnem materialu, obiranju sadja itd. O tem pravi: *»ko na jesen sadje spravljaš, ne klati in ne lomasti s prekljami po drevju, ker veliko škoduješ s tem, da mu nežne vejice poklatiš, katere bi ti prihodnja leta dosti sadja prinesle«*. Vedeti moramo, da je bil v takratnih kmečkih razmerah sadovnjak v ekstenzivni vzgojni obliki travniškega sistema s starimi sortami, ki so izmenično rodile. Pri današnji ekološki pridelavi sadja zagovorniki biodinamičnega kmetovanja prav takšno obliko sajenja in vzgoje priporočajo.

Gozd je pomembna naložba kmetije, vendar se kmet premalo zaveda njegovega bogastva. Uporabi ga samo takrat, mogoče enkrat letno, ko potrebuje les za kurjavo ali stavbni les. Sicer, pa je gozd prepuščen samemu sebi. Takšno gospodarjenje z gozdom je slabo in škodljivo za obnovo lesne mase in celotno kmečko gospodarstvo. *»Narava bo že sama poskrbela, da bo zopet novi les zrasel.«* Kmetu naroča, da je gozd ravno tako potreben nege kot vsa ostala zemlja, na kateri prideluje enoletne pridelke. Pri tem priporoča, naj kmet seka gozd od začetka, ne pa selektivno po celem gozdu. Tako se gozd slabo obnavlja, ker velika drevesa dušijo podmladek. Gozd ni kapital ene generacije, zato je pomembno, kako ga izkoriščamo in negujemo. Če je gozd v takšni kondiciji, da se ne more po naravni poti obnavljati, mu je treba pomagati s pogozdovanjem. Pomembna opravila v gozdu so redčenje grmovnic, posebno trnastih. V tem primeru je najbolje takšno grmovje izrjavati. Mnogo je takšnih gospodarjev, ki imajo zanikrne gozdove, polno odmrlih dreves in vejevja. Vse to razpada, ob tem pa se razširjajo drevesni škodljivci, kot so borov rilčkar, razni zalubniki, likarji ipd. Tudi sicer je po zakonu prepovedano puščati v gozdu suho drevje in šibje. Mnogo je takih, ki tega ne upoštevajo, *»če pa bi slučajno morebiti prišel kaki pomoči potreben ubožec in si pobral kako spodaj ležečo strobnelo vejo, potem bo komaj on pričel godrnjati in razgrajati in še ga celo dal zapreti. Ne zatiraj siromaka, ako*

te poprosi, pusti, naj si pobere šibo... Premisli, da njemu ni mogoče surovo jesti in da se v zimskem času rad ogreje pri toplej peči.«<sup>11</sup>

V gozdu naj bo dobro vzdrževana gozdna cesta, da lahko pridemo z vprego v gozd ob vsakem letnem času. Tako se bo obvarovala živina pred težkim bremenom vožnje. »...človek gleda tu in tam kakega voznika, ki je bujši od konjederca, da lomasti neusmiljeno z bičem po živini in, če to ne pomaga še nazadnje parkrat z bičnjakom mahne po njej...taki neusmiljeni pretepač zasluži, da bi njega zapregel in ga potem s korobačem pošteno namlatil.«

Ob koncu svojih *Naukov* se Vaupotič dotakne svinjereje. Posebno pozornost je namenil plemenkam, ki bodo polegale. Kmetu ponovno polaga na srce čistočo v hlevu in dobro krmo. Le tako bo imel uspeh pri vzreji pujskov.

Zelo pomemben je pripust plemenke, ki naj bo žlahtne krvi, prav tako plemenjak. Nakaže tudi probleme ob »bukanju« prasic, posebno tistih, ki so ob pripustu predebele. Če je pripust uspel, postane plemenka mirnejša... »Hlapci, ki opazujejo svojo živad dobro in jo dobro poznajo, spoznajo že čez nekoliko tednov...da je prasic obrejena.« Najlažje se brejijo tiste plemenke, ki se pasejo oziroma so na prostem, »sploh one, ki se naravno krmijo in ki se mnogo gibljejo na prostem.« Napačna je miselnost, da za plemenko ni dobro, če se prosto giblje. Pred porodom naj bo hlev čist in suh. Ležišče naj bo postlano s suho slamo. Če plemenka koti ponoči, je priporočljivo, da je staja razsvetljena, le tako bo manjša možnost, da v porodnih krčih kakšnega mladiča stisne ob steno in ga ugonobi.

### Ključne besede

*Jakob Vaupotič, Hardek, Štajerc, Nekaj naukov za kmeta, dvorišče, gnojišče, sadjereja, živinoreja, vinoreja, vinogradništvo, gozd, svinjereja*

### Pisni viri

- Rado KUKOVEC: *Hardek in Hardečani*. Tipkopis, Ljubljana 1982.
- Rado KUKOVEC: *Ormoški spomini*. Tipkopis, Ljubljana 1990.
- *Štajerc*, leta 1900–1910.

### Literatura

- Stane GRANDA: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Ljubljana 1999.
- Franc KOVAČIČ: *Trg Središče*. Maribor 1910.

<sup>11</sup> Še petdeset let po objavi v Vaupotičevih *Naukov* v *Štajercu* so ljudje množično pobirali suhljad, večina po državnih gozdovih. Po drugi svetovni vojni je bilo pomanjkanje, med drugim tudi lesa za kurjavo, da so ljudje revnejšega sloja, kočarji, bajtarji, želarji, po gozdovih z dolgimi preklami lomili z dreves suhe veje.

- Niko KURET: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848*. Ljubljana 1987.
- Ivan RIHTARIČ: »Štajerc« in »Nemcem prijazni Slovenci« v prvi svetovni vojni. Murska Sobota 2004.
- Ivo ZUPANIČ: *Zgodovina vinogradništva Slovenskih goric*. Maribor 1969.

## Povzetek

Pred nastopom industrializacije je bilo prebivalstvo odvisno le od zemlje, ki mu je dajala osnovne vire za preživetje. Še v začetku 20. stoletja je bila večina slovenskih kmetov slabo strokovno izobraženih, čeprav se je oblast trudila to vrzel zapolniti z različnimi kmetijskimi šolami in s potujočimi učitelji. Na ormoškem območju so bile v tem času razmere specifične. Tukaj je imel kmet poleg obdelovalne zemlje tudi vinograd, kar mu je prinašalo dodatno delo in dober vir zaslužka. Da bi se kmetijstvo dovolj hitro razvijalo in prilagajalo novim časom, ni bila dovolj samo volja, temveč je bilo treba kmeta podučiti na njemu razumljiv način in ga pripraviti na sodobnejše kmetovanje. Pred več kot sto leti je takšno ledino pričel orati Hardečan Jakob Vaupotič. Če primerjamo današnjo kmetijsko stroko s takratno, ki jo je učil Jakob Vaupotič, ugotovimo velikansko neskladje in napredek stroke, ki nam jo ponuja sodobna agronomija. Iz Vaupotičevih *Naukov* razberemo refleksijo takratnih kmečkih razmer na slovenskem Štajerskem, posebno v Slovenskih goricah. Avtor je bil odličen teoretik, ki je poznal kmetijstvo in ekonomijo do potankosti, prav tako razmere, v katerih je kmet živel in upravljal s kmetijo. Kot je navedel Rado Kukovec v svojih Spominih, pa Vaupotič ni imel »srečne« roke pri svojem kmetovanju. Kljub vsemu znanju mu je kmetija skoraj propadla. Tako bi se njegov nauk lahko spremenil v pregovor, ki pravi: *Ne zgleduj se po mojih dejanjih, temveč po mojih besedah*. Jakob Vaupotič je zapustil med štajerskimi Slovenci neizbrisen pečat, med Hardečani pa spomin na uglajenega gospoda, posebneža, ki je prehitel čas, v katerem je živel.



Slika 8: Jakob Vaupotič – Hardecki (1880–1969).  
Kopijo fotografije restavriral Bojan Oberčkal.

Ivan Fras

## ARHIVSKO GRADIVO ORMOŽA V ZGODOVINSKEM ARHIVU NA PTUJU

*V prispevku je predstavljen del arhivskega gradiva, ki ga brani Zgodovinski arhiv na Ptuj in se nanaša na samo mesto Ormož. V Zgodovinskem arhivu na Ptuj se gradivo brani ter ureja po oddelkih in po le-teh je tudi naštetu ter opisano. V začetku prispevka so opisane tudi kratka zgodovina in temeljne naloge zavoda.*

### Razvoj arhivske dejavnosti na območju ptujskega arhiva

Prvi zametki javne arhivske ustanove na Ptuj so nastali šele leta 1893 z ustanovitvijo Muzejskega društva na Ptuj, ki je začelo sistematično zbirati tudi arhivsko gradivo. Člani Muzejskega društva so začeli zbirati tudi arhivsko gradivo, kolikor ga ni prevzel že graški arhiv. V Gradcu je od leta 1868 deloval centralni arhiv za Štajersko – Steiermärkisches Landesarchiv Graz. Nastal je z združitvijo arhiva Joaneja v Gradcu, ki je nastal že leta 1811, in štajerskega stanovskega arhiva. V arhiv so na pobudo nadvojvode Janeza, arhivarja Josefa Wartnerja in Josefa von Zahna že v začetku 19. stoletja prevzeli večji del ohranjenih arhivov graščin, mest in trgov na Spodnjem Štajerskem, poleg teh pa tudi stare arhive sodišč in državne uprave. Zbiranje so podpirali številni zgodovinarji Matej Slekovec, Simon Povoden, Ferdinand Raisp, Hönisch, ki so si prizadevali za ohranitev starih arhivalij. Štajerski deželni arhiv iz Gradca je večkrat opravil tako imenovano Archivbereisung, arhivsko potovanje, na katerem so evidentirali fonde in popisovali starejše arhivalije, ki bi jih bilo primerno in potrebno prevzeti. Leta 1894 so bili v ormoški občini, kjer so na podstrešju rotovža našli stari mestni arhiv in ga kasneje tudi prevzeli. Mesto si je pridržalo mestne pravice iz leta 1386, žal pa so jih kasneje izgubili. Tako je bila dejavnost zbiranja arhivskega gradiva za Muzejsko društvo zožena in omejena. Od leta 1878 pa je vsako leto na Ptuj prihajal tudi Franc Ferk, ki je deloval na terenu, kjer je zbiral predvsem starejše arhivalije in knjižne redkosti. Franc Ferk (1844–1925) je kasneje svoje zbirke, ki jih je zbral v muzeju v Gomilicah (Gamlitzu), zapustil mestu Ptuj. Mesto Ptuj je že pred tem imelo manjšo mestno zbirko, ki so jo združili s Ferkovo, zaradi česar je kasneje prišlo

---

Ivan Fras, profesor zgodovine in nemškega jezika, direktor, Zgodovinski arhiv na Ptuj, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj.

med donatorjem in Muzejskim društvom ter njegovim predsednikom in hkrati ptujskim županom Josefom Ornigom do spora. Delo muzejskega društva je postajalo vedno bolj razvejano, kar je zahtevalo tudi razdelitev po strokah in specializiran pristop obdelave zbranega materiala. Leta 1895 so znotraj Muzejskega društva razdelili naloge in določili skrbnike za posamezne zbirke. Za knjige, rokopise in listine je postal zadolžen Josef Felsner, tajnik in član izvršnega odbora društva. V letu 1908 je Mestna občina Ptuj pod vodstvom župana Orniga odstopila ves starejši arhiv mesta Ptuj Štajerskemu deželnemu arhivu v Gradcu, in sicer kot depozit s pridržkom lastninske pravice. Najbrž so tej županovi odločitvi botrovali stanje v Muzejskem društvu in njegovi osebni spori s Francem Ferkom. Uprava Mestnega Ferkovega muzeja je leta 1945 dobila dovoljenje, da na lastne stroške prevzame in pripelje iz Ormoža »ormoške urbarje od 1800« pri čemer je šlo za stari fond zemljiške knjige.

### **Mestni arhiv Ptuj – Zgodovinski arhiv na Ptuj**

Arhivska stroka je že med obema vojnama začela napredovati in vedno bolj se je kazala potreba po samostojnosti in ločitev arhivov od muzejev. Osamosvojitve arhiva na Ptuj je postala realnejša šele potem, ko se je v Ljubljani ločil Državni arhiv od Narodnega muzeja ter je Narodna vlada Slovenije 1945 izdala odlok o ustanovitvi Osrednjega državnega arhiva Slovenije kot samostojne institucije.<sup>1</sup> Arhivski oddelek, ki je deloval v okviru Mestnega muzeja Ptuj, je leta 1950 že imel lasten žig. V okviru evidentiranja gradiva na terenu Slovenije je leta 1952 Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani prvič popisal arhivsko gradivo na Ptuj. Ljudski odbor Mestne občine Ptuj je na svoji seji, dne 24. 3. 1955, ustanovil Mestni arhiv Ptuj.

### **Naloge s področja varovanja arhivskega gradiva**

Arhiv je javni zavod, ki deluje na področju kulture in znanosti. Njegova primarna naloga je, da hrani, zbira, varuje in obdeluje arhivsko dediščino, ki vsebuje podatke o daljni in bližnji preteklosti, pomembni za zgodovino. Poslanstvo arhiva je trajno in celovito izvajanje varstva arhivskega gradiva v skladu z Zakonom o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA, Uradni list RS 30/2006, z dne 23. 3. 2006). Območje arhiva pokriva območje upravnih enot Ptuj in Ormož.

---

<sup>1</sup> Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije (elektronski vir). Ljubljana 1999, str. 16.

Arhiv je z odločbo o ustanovitvi javnega zavoda (Uradni list RS, št. 17/98) naloženo opravljanje v okviru javne službe naslednje:

- vrednotenje dokumentarnega gradiva pri javnopravnih osebah, dajanje pojasnil v zvezi z dolžnostmi iz ZVDAGA, izvajanje strokovnega nadzora in usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom;
- zbiranje in strokovno obdelovanje javnega in zasebnega arhivskega gradiva, izdelovanje inventarjev, vodnikov in drugih pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva in njihovo objavlanje, objavlanje arhivskih virov;
- hranjenje in materialno varovanje arhivskega gradiva;
- vodenje evidenc javnega in zasebnega arhivskega gradiva;
- izdelovanje vodnikov in drugih pripomočkov o arhivskem gradivu, ki je v tujini in se nanaša na Slovenijo in Slovence, dopolnjevanje lastnega gradiva z reprodukcijami tega gradiva;
- evidentiranje zasebnega arhivskega gradiva pravnih in fizičnih oseb;
- sodelovanje z lastniki zasebnega arhivskega gradiva, strokovno svetovanje, izvajanje strokovnega nadzora;
- dajanje arhivskega gradiva v uporabo, izdajanje prepisov oziroma kopij dokumentov ter potrdil na podlagi dokumentov;
- posredovanje kulturnih vrednot v zvezi z arhivskim gradivom;
- opravljanje raziskovalnih nalog na področju arhivistike, zgodovine in drugih ved, z arhivskim gradivom;
- izdajanje publikacij.

Zakonska določila dopolnjuje in opredeljuje podzakonski akt, Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (Uradni list RS, št. 86/2006, z dne 11. 08. 2006). Uredba ureja delovanje in notranja pravila oseb, ki hranijo dokumentarno oziroma arhivsko gradivo, hrambo tega gradiva v fizični in digitalni obliki, splošne pogoje, registracijo in akreditacijo opreme in storitev za digitalno hrambo, odbiranje in izročanje arhivskega gradiva javnim arhivom, strokovno obdelavo in vodenje evidenc arhivskega gradiva, varstvo filmskega in zasebnega arhivskega gradiva, uporabo arhivskega gradiva v arhivih ter delo arhivske komisije. Določbe uredbe se pri zagotavljanju varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva razlagajo v skladu z ustreznimi veljavnimi standardi.

Delo arhiva smemo opredeliti na dva večja sklopa:



1. varovanje gradiva pred prevzemom v arhiv in delo z ustvarjalci, k čemur sodi vodenje evidenc in nadzor ter ravnanje z arhivskim gradivom, določitev javnopравnih oseb in zasebnikov, od katerih bo arhiv prevzemal gradivo, do postopka odbiranja gradiva, materialnega varovanja pri ustvarjalcu, do prevzema v arhiv;
2. dela, ko je gradivo prevzeto v arhiv.

Delo v arhivu zajema postopke urejanja, popisovanje in varovanja ter dajanje arhivskega gradiva v uporabo. Gre za strokovna opravila, ki jih doživi arhivsko gradivo po prevzemu v arhiv, kamor sodi vodenje evidenc, odbiranje, urejanje, popisovanje, restavriranje, konserviranje, dajanje v uporabo in razstavljanje gradiva. Za gradivo je najbolje, da je ohranjeno z notranjim in zunanjim redom, kakor mu ga je dal ustvarjalec, saj tako lahko zadosti zahtevam uprave in znanosti. To dosežemo z načelom ohranjanja prvotne ureditve gradiva pri institucijah in zasebnikih, predvsem pa z načinom nedeljivosti fondov. Popisano gradivo je dostopno za uporabnike, ki dobijo prvo informacijo o arhivskem gradivu v vodniku po zbirkah in fondih arhiva. Ta nam da osnovno informacijo o strukturi in organiziranosti gradiva, o pripomočkih (arhivski popisi, inventarji, kartoteke), ki so na voljo za posamezne fonde in zbirke. Historiat fonda in ustvarjalca sta uporabniku še dodatno pomagalo.

Ena izmed osnovnih dejavnosti arhiva je pridobivanje arhivskega gradiva. Pridobiva ga s prevzemi arhivskega gradiva, ki so zakonsko regulirani, z donacijami, odkupi in z evidentiranjem arhivskega gradiva v drugih arhivih. Pridobivanje arhivskega gradiva je tesno povezano s prostorskimi kapacitetami arhiva, kar se je vedno odražalo v količini arhivskega gradiva, ki ga je bil arhiv zmožen prevzeti. Prostorske kapacitete so vedno omejevale dotok arhivskega gradiva v arhiv. To se je odražalo še posebej v začetnem obdobju delovanja ptujskega arhiva. V letu 1957 je arhiv evidentiral in prevzel 3 m<sup>3</sup> gradiva nekdanjih KLO v Občini Ormož. V Središču ob Dravi, na podstrešju zgradbe občinskega ljudskega odbora, so delavci arhiva naleteli na veliko količino razmetanega papirja – ostanke nekdanjega središkega arhiva od začetka 19. stoletja do leta 1945. Med množico brezvrednega papirja so bile tudi listine iz sredine 17. stoletja. Leta 1961 je arhiv od ormoške občine prevzel 240 fasciklov občinskega arhivskega gradiva iz let 1946–1958.

Po zbranih statističnih podatkih je bila leta 1964 na terenu ormoške občine naslednja količina gradiva: 399 tekočih metrov in 65 m<sup>3</sup> registraturnega gradiva in 115 tekočih metrov poslovnih knjig. Arhiv je leta 1974 prevzel največ arhivskega gradiva, odkar obstaja (Sodišče Ormož 1889–1945, Skupščina občine Ormož 1960–1965, Arhiv

bolnišnice v Ormožu. V osemdesetih letih so bili prevzeti fondi: Skupščina Občine Ormož, Občinski sindikalni svet Ormož, Občinska konferenca SZDL Ormož. Po letu 1991 so bili prevzeti fondni: Zveza socialistične mladine Slovenije za občini Ptuj in Ormož, Primat Ormož, Komunalno podjetje Ormož, Jože Kerencič Ormož idr.

## **Predstavitev arhivskega gradiva**

### **Uprava**

Gradivo s področja uprave je v notranji organizaciji Zgodovinskega arhiva na Ptujju samostojen oddelek, ki zajema čas od leta 1850 do danes.<sup>2</sup> Nekaj arhivskega gradiva omenjenega oddelka je leta 1983 in 1985 prišlo v ptujski arhiv na podlagi državne pogodbe z Avstrijo iz leta 1923, ostalo pa s prevzemi javnopравnih oseb.

Upravni fondni za obdobje 1945–1996 v arhivu na Ptujju spadajo med najobsežnejše.

Javnopravne osebe kot ustvarjalci arhivskega gradiva na območju Ormoža so: Upravna enota Ormož, Občina Ormož, Občina Središče ob Dravi, Občina Sveti Tomaž ter krajevne skupnosti za posamezne občine.

V zgodovinskem arhivu hranimo naslednje fonde s področja uprave, ki se nanašajo na Ormož:

### **GEODETSKA UPRAVA ORMOŽ**

1929–1989, 175 šk., indikacijske skice, mape, 20 tm<sup>3</sup>; posestni listi, sumarnik površin, parcelniki, abecedni imeniki, spremembni izkazi, indikacijske skice.

### **KATASTRSKE MAPE IN PARCELNI ZAPISNIKI S PODROČJA OBČINE ORMOŽ**

1824–1945, obseg: 2 fasc., 8 knj.; 0,3 tm, katastrske mape in parcelni zapisniki.

### **KATASTER SKUPŠČINE OBČINE ORMOŽ**

1941–1945, 2 predalnika; 2 tm, indikacijske mape.

### **SLUŽBA DRUŽBENEGA KNJIGOVODSTVA PODRUŽNICE PTUJ, EKSPozITURA ORMOŽ**

1953–1980, 91 šk., 76 knj.; 10 tm, zaključni računi.

---

<sup>2</sup> Katja Zupanič: Vodnik po fondih in zbirkah. Ptuj 2009 (dalje: Vodnik), str. XXXIII.

<sup>3</sup> Najprej je navedeno obdobje obstoja gradiva, sledi količina gradiva (šk. – škatla, fasc. – fascikel, tm – tekoči metri arhivskega gradiva).

#### DAVČNA UPRAVA – OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1954–1958, 3 fasc., 10 knj.; 0,3 tm; davčne zadeve 1954–1958 – splošno, odmera hišnine in dohodnine obrtnikov 1954–1956, seznam davčnih obvezancev za leto 1957, zaključni računi Mizarske delavnice Miklavž 1954–1955, zaključni račun KZ Miklavž, 1955, seznam vseh gospodarskih organizacij na območju Ormoža leta 1956, popisi pridelovalcev vina in žganja po okoliših za 1955–1957.

#### ARHIV MESTA ORMOŽ

1331–1867, 35 šk.; 3,5 tm; arhiv mesta Ormož vsebuje: privilegije in listine 1331–1846, gradivo o raznih dogodkih 1646–1849, o posesti in premoženju prebivalcev 1557–1843, splošne upravne zadeve mesta 1623–1850, finančne zadeve 1577–1851, pravne zadeve 1565–1849, gradbene zadeve 1726–1845, javno varnost 1727–1835, o občanih 1602–1840, zdravstvo 1629–1847, meščanski špital in ubožci 1610–1855, o rokodelcih in obrteh 1577–1867, trgovina 1600–1853, cerkev in šola 1585–1847, pošta 1826–1842 in vojaške zadeve 1622–1848.

#### MESTNA OBČINA ORMOŽ

1715–1947, 36 šk., 147 knj.; 7 tm; fond Mestne občine Ormož sestavljajo tri enote:

- Spisovno gradivo 1830–1845, ki je urejeno po skupinah. Serija gradbenih spisov 1869–1941 je popisana posebej.
- Knjige 1830–1947.
- Zbirka Mestne občine Ormož 1715–1925, ki vsebuje nekaj starejše dokumentacije magistratne uprave.

#### MESTNA OBČINA ORMOŽ – spisi

1830–1945, 30 šk.; 3,20 tm; spisovno gradivo je urejeno po skupinah: mestna uprava 1936–1938, organi uprave 1875–1940, proračuni in finančno poslovanje 1864–1942, personalne zadeve uslužbencev 1900–1941; domovinske, državljanske in vojaške zadeve 1895–1941; popisi prebivalstva 1857–1932; statistika 1930–1938; premoženjske zadeve Mestne občine Ormož 1911–1940; zemljiškoknjižne zadeve, komasacije 1876–1944; kmetijstvo in vinogradništvo 1931–1943; lov in ribolov 1845–1941; agrarna reforma, zaščita kmečkih dolgov 1921–1940; gospodarstvo in obrt 1885–1941; komunalne zadeve 1892–1941; promet (železniški, cestni, poštni) 1875–1940; gradbene zadeve 1869–1941; šolstvo 1912–1922; društva 1919–1922; skrbstvo 1915–1940; zapisniki občinskih sej in raznih občinskih organov 1915–1941.

MESTNA OBČINA ORMOŽ – knjige

1830–1947, 147 knj., zapisniki sej občinskega odbora 1920–1941, vložni vpisniki 1919–1942, indeksi k vložnim vpisnikom 1905–1941; izdane domovnice 1864–1946; sezname tujcev 1921–1940. Sezname vojaških obveznikov 1830–1893, prijave poslov, trgovskih in obrtnih vajencev 1884–1926, obrtni register do 1945, glavne in blagajniške knjige 1929–1944, pomožne blagajniške knjige, depozitni dnevnik, blagajniški dnevnik 1935–1941, blagajniška knjiga ubožnega sklada 1929–1937, zapisniki občnih zborov Zveze rodovniškoselekcjskih organizacij 1934–1939. Zapisniki odborovih sej Kmetijske podružnice Ormož 1923–1940. Seznam hiš v Ormožu 1931, pokopališki zapisnik za ormoško pokopališče 1897–1926. Popis prebivalcev 1880, 1890, 1900, 1910.

MESTNA OBČINA ORMOŽ – gradbeni spisi

1869–1941, 0,5 tm, gradbene zadeve 1869–1941.

LJUDSKI ODBOR MESTNE OBČINE ORMOŽ

1953–1959, 6 šk.; 0,6 tm, zapisniki sej LOMO 1953–1955, spisi 1953–1955, indeksi k delovodniku 1953–1955, proračunska knjiga I, II za leto 1953, proračunska knjiga za leto 1954, delovodniki 1953–1955.

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ, SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1955–1963, 16 šk.; 1,6 tm, spisi so urejeni po arhivskih šifrah za posamezna leta.

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1955–1959, 32 šk., 83 fasc.; 12 tm.

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1960, 38 šk.; 3,8 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7–9 sodstvo, vojaške zadeve, skrbstveni spisi. Delovodnik za leto 1960.

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ – GRADBENI SPISI

1947–1960, 21 šk.; 2,2 tm, gradbena dovoljenja, lokacije, adaptacije.

#### OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1961, 36 šk.; 3,6 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve. Pisarniške knjige.

#### OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1962–1963, 47 šk.; 4,7 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve. Kartotečno kazalo.

#### SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1964, 20 šk.; 2 tm, dradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve.

#### SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1965, 64 šk.; 6,5 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt,

35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve. Delovodniki 1952–1965.

#### SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1966, 68 šk.; 7 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve.

#### SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1967, 54 šk.; 5,5 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve.

#### SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1968, 26 šk.; 2,6 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer: 00 splošno, 01 organizacija oblasti, 02 organizacija uprave, 03 upravno poslovanje, 04 splošne pravne zadeve, 05 statistika, 1 delo in delovna razmerja, 32 dohodki iz gospodarstva in od prebivalstva, regresi in carine, 33 premoženjsko-pravne zadeve, 34 rudarstvo, industrija, obrt, 35 kmetijstvo, gozdarstvo, veterinarstvo, lov, ribištvo in vodno gospodarstvo, 36 trgovina, cene, odkupi in preskrba ter gostinstvo in turizem, 39 gradbene, komunalne in stanovanjske zadeve, 4 zdravstvo, 5 socialno varstvo, 6 šolstvo, prosveta, kultura, 7 sodstvo, 8 zunanje zadeve, 9 vojaške zadeve. Razporedi od davka stavb v SO Ormož, dosjeji in dokumentacija od obrtne dejavnosti in davka od intelektualnih

storitev, promet z nepremičninami, odmera davkov od zemljišč, prisilne izterjave, finančne kartice taks, zemljarina, finančni dnevniki.

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ – SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ  
– ZAPISNIKI SEJ ZBOROV IN KRAJEVNIH ODBOROV

1957–1974, 33 knj., 2 m.; 1,5 tm, zapisniki zborov volilcev za Občino Ormož 1961–1968, zapisniki sej zborov volilcev 1957–1962, zapisniki krajevnih odborov 1960–1963, zapisniki komisije za usluž. zadeve 1960–1962, komisija za izvajanje statuta leta 1966, pregled kolegijskih organov SO Ormož 1965–1967, komisija za družbeni nadzor 1969. leta, zapisniki sej sveta delavskih svetov 1965–1974, zapisniki sej krajevnih odborov 1968–1976, zapisniki sej OZ in ZDS SO Ormož 1965–1970, zapisniki sej sveta za kmetijstvo in gozdarstvo 1969–1974, zapisniki sej OZ SO Ormož 1963–1967, zavitek raznih dokumentov NOO Obrež 1922–1947.

OBČINSKI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ – SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ  
– SKRBSTVENI IN REJNIŠKI SPISI

1955–1968, 29 šk., 2 knj.; 4 tm, RS spisi, RSK spisi, SK spisi, RS vpisniki 1956–1957, SK vpisniki 1956–1959.

SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ

1961–1990, 683 šk.; 68,3 tm, gradivo je urejeno v okviru arhivskih šifer za posamezna leta: 0 organizacija države, 1 delovna razmerja in kadrovska politika, 2 državlanske zadeve ter javna in državna varnost, 3 gospodarstvo, 4 finance in državno premoženje, 5 zdravstveno in socialno varstvo, 6 vzgoja, izobraževanje, kultura, znanost, 7 pravosodje, 8 obramba, 9 razno (družbena priznanja in nagrade, javno mnenje, mednarodno sodelovanje). Zapisniki sej raznih komisij 1962–1985, popis vojnih žrtev iz leta 1967 za čas od 1941 in do 1945, analize, poročila, družbeni dogovori in ocene 1968–1988, gradbene zadeve 1961–1985, gradbene zadeve 1957–1980.

SKUPŠČINA OBČINE ORMOŽ – ZAPISNIKI SEJ IZVRŠNEGA SVETA IN  
SKUPŠČINE

1974–1990, 106 knj.; 7,5 tm, Zapisniki sej Izvršnega sveta SO Ormož 1974–1986, zapisniki sej SO Ormož 1974–1986, fascikel gradiva ob 700-letnici Ormoža, zapisniki sej izvršnega sveta 1986–1990, zapisniki sej zbora krajevnih skupnosti 1986–1990, zapisniki sej zbora združenega dela 1986–1990, zapisniki sej družbenopolitičnega zbora 1986–1990, zapisniki skupnih sej SO Ormož 1986–1990.

## MESTNI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1945–1953, 21 šk.; 2,1 tm, spisovno gradivo 1945–1952, spisi mestnega odbora OF Ormož 1945, zbori volilcev 1946, zapisniki izvršnega odbora MLO 1945–1952, popisi površin in agrarna reforma 1946–1947, Tehnična baza Ljutomer – obnovitvene zadruga 1945, 1946, delovodniki iz let 1946 in 1948–1953.

## Pravosodje

Na področju Zgodovinskega arhiva na Ptuju sta delovali dve sodišči: Okrajno sodišče Ptuj in Okrajno sodišče Ormož. Iz Okrajnega sodišča Ormož je prišlo v ptujski arhiv gradivo neurejeno in delno. Gradivo posameznih notarjev za Ptuj in Ormož je Zgodovinski arhiv na Ptuju prevzel od Pokrajinskega arhiva Maribor, časovno pa obsega gradivo čas od leta 1853 do leta 1925. Današnji ustvarjalci na področju Zgodovinskega arhiva na Ptuju so naslednji: Okrajno sodišče v Ormožu, notar – Alojz Slavko Keček.<sup>4</sup>

## OKRAJNO SODIŠČE ORMOŽ

1889–1945, 260 šk.; 33 tm, posmrtni popisi (šifra A) 1889–1945, skrbstvene zadeve (P do leta 1933, dalje S v času 1942–1944, ponovno P 1899–1944), civilne pravde (P v času 1941–1945, M 1933–1945), varstvene zadeve (L od 1933–1939, OS, dalje L) 1906–1944, motenje posesti, alimentacije, (C) 1898–1945, kazenske zadeve (U) 1904–1929, kazenski prestopki (Kps, Kns) 1930–1940, kazenski prestopki mlajših mladoletnikov (Kpsm) 1930–1939, izvršilne zadeve (E do 1932, dalje I, v času okupacije I) 1904–1945, poročila župnih uradov, amortizacije, izpusti iz očetovske oblasti, itd. (Nc I do leta 1933, dalje R I, v letih od 1936 tudi kmetsko zaščitne zadeve) 1908–1944, obveznosti, služnosti, pogodbe, posojila itd. (Nc II do leta 1933, dalje R II) 1908–1941, predsedstveni spisi (Su) 1912–1940, personalne zadeve 1911–1945, Varia 1911–1945.

## OKRAJNO SODIŠČE ORMOŽ – ZEMLJIŠKA KNJIGA

1872–1945, 30 šk., 351 knj.; 27 tm, vpisi v zemljiško knjigo (zaročne in poročne pogodbe, promet z nepremičninami, zastave ...).

## STARA ZEMLJIŠKA KNJIGA ZA SODNA OKRAJA PTUJ IN ORMOŽ

1684–1883, 246 šk., 1242 knjig; 125 tm.

---

<sup>4</sup> Ibidem, str. XXXIV–XXXV.



### STARA ZEMLJIŠKA KNJIGA ZA SODNI OKRAJ ORMOŽ

1780–1851, 191 knj.; 19 tm, zemljiška knjiga magistrata Ormož, zemljiška knjiga in knjiga zabeležk zgornjega in spodnjega predmestja in imenja Dobrava 1803, zemljiška knjiga kmečkih in graščinskih posesti Ormoža, abecedni imenski seznam ormoških zemljiških posestnikov 1817, protokoli sprememb 1802–1850, knjige listin 1801–1850, vpisniki zapuščinskih razprav 1806–1811, knjiga listin; knjiga listin preknjižb, jamstev, vknjižb in izbrisov; knjiga pravil Občine Ormož; knjiga listin sprememb (zapuščinski spisi); vpisnik listin, knjiga zaznamkov; vpisnik sodnih predmetov; vložni vpisnik pri krajevnem in deželnem sodišču, ustanovitev Okr. sodišča in zemljiške knjige Ormož.

### STARA ZEMLJIŠKA KNJIGA ZA SODNA OKRAJA PTUJ IN ORMOŽ – ZAPUŠČINSKI SPISI

1750–1850, 246 šk.; 25 tm, zapuščinski spisi gosposčin s ptujskega in z ormoškega sodnega območja vsebujejo smrtovnico s podatki o pokojniku. Priloge dokazujejo podatke o dedičih premičninskega in nepremičninskega premoženja. Spis zaključuje sodni sklep o razdelitvi premoženja. Za sodišče Ormož: Ormož gosposčina, Svobodni dvor in mesto, Velika Nedelja, Središče, Dornava, Altottersbach, Muretinci, Branek, Fram, Negova, Gornja Radgona.

### SODNIK ZA PREKRŠKE ORMOŽ

1956–1990, 60 fasc.; 6,5 tm, vpisniki, indeksi in odbrani spisi po šifrah.

### Gospodarstvo

Prvi prevzem gospodarskih fondov je bil leta 1963, in sicer gradivo ukinjenih Okrajnih premogovnikov Podgorci, Sodinci in Vičanci in Trgovskega podjetja Vrba Ptuj. Leta 1972 sta bila prevzeta fonda Mestna hranilnica Ptuj in Mestna hranilnica Ormož. Leta 1981 je arhiv prevzel gradivo Tovarne Jože Kerenčič. Po letu 1992 pa Komunalno podjetje Ormož (gradivo ni kompletno, saj ga je uničila poplava v njihovem arhivskem skladišču), Primat Ormož, Kmetijski kombinat Jeruzalem Ormož, Jože Kerenčič Ormož z nasledniki.<sup>5</sup>

### KMETIJSKE ZADRUGE ORMOŠKEGA PODROČJA

1945–1960, 1 šk.; 0,1 tm, letno poročilo Obnovitvene zadruga Kog leta 1945, bilance Obnovitvene zadruga Kog 1945–1946, skupščinski zapisniki KZ Miklavž in Kog 1948–1960, zapisniki občnih zborov KZ

<sup>5</sup> Branko Oblak, Vodnik, str. XXXVIII–XL

Velika Nedelja 1954–1956, zapisniki KZ Ormož 1948–1949, pogodbe o sodelovanju KZ Ormož.

#### VINARSKA ZADRUGA ORMOŽ

1913–1960, 2 šk.; 0,2 tm, registracije, pravila 1913–1960, zapisniki kletarskega društva in vinarske zadruge 1940–1953, revizijska poročila 1913–1947, cenitev kletarske zadruge 1943.

#### DCB HRANILNICA IN POSOJILNICA V ORMOŽU

1941–1947, 4 ov., 4 knj., 1 šk.; 0,1 tm, spisi 1941–1947, knjige: bilančna knjiga 1941–1944, blagajniški dnevnik 1941–1947.

#### KMETSKA HRANILNICA IN POSOJILNICA V ORMOŽU

1925–1948, 2 ov., 5 knj.; 0,1 tm, spisi 1945–1948, knjiga hranilnih vlog 1926–1945, knjige posojil 1925–1944, bilančne knjige 1941–1944, indeks posojil.

#### LJUDSKA HRANILNICA IN POSOJILNICA V ORMOŽU

1921–1947, 2 ov., 10 knj., 1 šk.; 0,1 tm, spisi 1945–1947, knjige: seznam zadrušnikov 1928–1947, knjige hranilnih vlog 1921–1947, knjige posojil 1922–1947, zapisniki sej upravnega odbora 1940–1941, računski zaključek 1943, blagajniški dnevnik 1941–1947, tekoči računi 1940–1947.

#### MESTNA HRANILNICA ORMOŽ

1909–1952, 3 šk.; 0,3 tm, bilance 1924–1934, pravila 1929, 1940, 1946, likvidacija kmetjskih dolgov 1937–1941, adaptacija hranilnice 1929–1935, seznam uprave 1938–1940, seznam hranilnih vlog oseb nemške narodnosti 1952, glavna knjiga 1909–1942.

#### OKRAJNA POSOJILNICA V ORMOŽU

1920–1948, 2 ov., 19 knj., 1 šk.; 0,3 tm, spisi 1945–1948, knjige: zapisniki sej nadzorstva 1921–1946, zapisniki sej predsedstva 1925–1946, zapisniki sej načelstva 1910–1940, knjige posojil 1930–1946, blagajniški dnevnik 1935–1948, tekoči računi 1938–1947.

#### KMETIJSKI KOMBINAT JERUZALEM ORMOŽ

1952–1985, obseg: 81 šk.; 8,1 tm, spisi za Kmetijsko zadrugo Ormož in Vinogradniško gospodarstvo Ormož 1953–1975, registracije in statusne spremembe 1959–1977, statuti in drugi akti 1955–1983, zapisniki delavskega sveta in zbora delancev ter svetov 1953–1982, statistika 1978–1980, plani in analize 1963–1985, investicije 1955–1979,

zaključni računi kmetijskih gospodarstev in zadrug 1955–1965, zaključni računi KK Jeruzalem 1968–1976, sindikat 1964–1981, gradivo SOZD Slovin, tehnična dokumentacija 1955–1964, priznanja in diplome.

#### OKRAJNI PREMOGOVNICI PTUJ

1947–1959, 12 šk.; 1,3 tm, Pravila državnega podjetja 1947, registracije podjetja 1947, statistika 1947–1959, poročila o produkciji in prodaji premoga 1947–1959, sezname delavcev 1949–1956, plani proizvodnje 1947–1959, zapisniki sej delavskega sveta 1950–1953, likvidacijski spisi 1958–1959, načrti in zemljevidi 1947–1958.

#### OPTIPLAST – FEROPLAST ORMOŽ

1992–1994, 7 šk.; 0,7 tm, ustanovitev leta 1992, zapisniki 1992–1994, investicije 1992, statistika 1993, krediti 1993, kooperacijske pogodbe 1993–1994, zaključni računi 1992–1993, inventure 1993, državne obveznice za hitrejši razvoj 1989.

#### OPTIPLAST – PLASTEKS ORMOŽ

1991–1994, 2 šk.; 0,2 tm, ustanovitev podjetja leta 1991, zapisniki 1992–1994, kadrovska problematika 1992–1994, zaključni račun 1992–1993, investicije 1992–1993, statistika 1993–1994, sanacijski načrt 1992.

#### OPTIPLAST ORMOŽ

1960–1994, 16 šk.; 1,6 tm, ustanovitveni akti 1976–1991, delilne pogodbe med Optilom in Optiplastom 1988–1993, historiat podjetja 1992, zemljiškoknjižne zadeve 1991–1992, pravilniki, statuti 1988–1991, sporazum o medsebojnih pravicah 1988–1991, nakup tovarne Optil Ormož 1983, zapisniki 1984–1994, investicije 1980–1993, kadrovske zadeve 1990–1994, plani 1990–1993, zaključni računi 1991–1993, tehnična dokumentacija 1970–1990.

#### PRIMAT ORMOŽ

1968–1988, 65 šk.; 6,5 tm, statuti 1970–1987, registracija podjetja 1976, plani in analize 1976–1988, pravilniki 1973–1987, zapisniki 1971–1989, komerciala 1974–1986, kadrovske zadeve 1980–1986, politične organizacije 1972–1986, spisi 1975–1985, bilteni in glasila 1969–1988, zaključni računi 1973–1976, načrti proizvodov in gradbeni načrti 1968–1988.

#### TOVARNA JOŽE KERENČIČ, ORMOŽ

1960–1992, 122 šk.; 12,2 tm, zapisniki delavskega sveta, zapisniki upravnega odbora, zapisniki komisij 1960–1992, investicijski elaborati 1961–1987, samoupravni splošni akti 1960–1989, plani in analize 1960–1990, zaključni računi 1960–1984, interna glasila 1978–1984, tehnološka dokumentacija 1973–1990, gradbena dokumentacija 1978–1990, fotografije objektov in izdelkov.

#### TOVARNA SLADKORJA V IZGRADNJI ORMOŽ

1958–1966, 2 šk.; 0,2 tm, spisi 1958–1966, delovodniki 1958–1966.

#### NAPROZA ORMOŽ

1945–1948, 1 šk.; 0,1 tm, ustanovitvene izjave leta 1945, registracije 1947, pravilniki 1947, opravljeni zapisniki 1947.

#### GOSTILNA PRI KOLODVORU ORMOŽ

1964–1965, 1 šk.; 0,1 tm, finančne kartice in dnevniki leta 1965, zaključni račun 1965 in likvidacijski spisi 1965.

#### GOSTILNA PRI LIPI ORMOŽ

1954–1961, 1 šk.; 0,1 tm, razna poročila 1956–1959, bruto bilance 1958, zaključni računi 1957–1958, plačilni sezname 1957–1960.

#### OBRTNO PODJETJE KROJAŠTVO ORMOŽ

1963–1968, 3 šk.; 0,3 tm, statuti 1964–1966, registracije podjetja 1963–1965, likvidacija 1967–1968, pravilniki 1964–1966, plani in analize 1964–1965, zapisniki 1964–1966, pogodbe 1963–1967, skice za delovne uniforme leta 1963, spisi 1963–1967, statistika 1963–1967, zaključni računi 1963–1967.

#### KOMUNALNO PODJETJE ORMOŽ

1956–1983, 58 šk.; 6 tm, zaključni računi 1964–1974, zapisniki 1964–1983, spisi 1966–1982, statuti, pravilniki 1969–1979, tehnična dokumentacija (vodovod, kanalizacija, dovoljenja, letno kopališče, kotlarna) 1956–1982, gradbena dokumentacija 1956–1982.

#### Družbene dejavnosti

Na oddelku za arhivsko gradivo družbenih dejavnosti urejamo in hranimo arhivsko gradivo s področja izobraževanja, kulture, zdravstva in političnega udejstvovanja. Sem spadajo tudi razne zbirke gradiva ter

gradivo zasebnih ustvarjalcev in zbiralcev.<sup>6</sup> Obsežen fond predstavlja gradivo osnovnih šol nekdanje Občine Ormož. Gradivo 32 šol je bilo prevzeto v arhiv med letoma 1977 in 1978. Hranimo tudi gradivo Bolnice Ormož za čas od 1937 do 1967 v količini 138 škatel. Arhiv hrani gradivo političnih strank s sedežem na Ptujju ter v Ormožu. Gradivo ZMS Ormož zajema čas od 1966 do 1988 ter obsega 8 škatel. Občinski komite ZKS Ormož je predal 31 škatel gradiva za čas od leta 1950 do 1975. Občinska konferenca SZDL Ormož je predala 69 škatel gradiva za čas od leta 1951 do 1990. Občinski svet Zveze sindikatov Slovenije Ormož je predal 61 škatel gradiva, ki zajema čas od leta 1954 do 1990. Zgodovinski arhiv na Ptujju hrani tudi veliko zbirko razglednic. Hranimo tudi veliko mikrofilmov, ki obsega 4149 posnetkov.

#### OSNOVNA ŠOLA ORMOŽ

1900–1977, 51 šk.; 5,5 tm, matični listi 1909–1938, imeniki in katalogi slovenske in nemške šole 1900–1919, imeniki in katalogi mešane šole 1919–1944, razrednice in tedniki 1931–1957, kmetijsko nadaljevalna šola 1943–1946, vpisnice 1935–1946, dnevniks nižje državne gimnazije 1945–1953, dopisi 1946–1957, strokovno nadaljevalna šola 1945–1946, zapisniki sej profesorskega zbora 1946–1947, zapisniki sej krajevnega učiteljskega sveta 1945–1950, matični listi do 1977.

#### BOLNICA ORMOŽ

1937–1967, 138 šk.; 15 tm, popisi boleznj 1942–1967, matična knjiga – moški oddelek 1937–1942, matične knjige 1947–1966, indeksi k matičnim knjigam 1948–1959, operacijski zapisniki 1938–1960, indeksi arhiva popisov boleznj 1948–1967, letna poročila Bolnice za tuberkolozo 1952–1966, Vrtno-sadjarska šola v okviru Bolnice za TBC 1958–1959, program, učni načrt, vpisnica za I. razred, redovalnica, dnevnik.

#### KOMITE OBČINSKE KONFERENCE ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE – ORMOŽ

1950–1975, 41 šk.; 4,1 tm, spisi po šifrah 1961–1975, spisi 1950–1975, zapisniki, poročila, statistika, delovodniki 1961–1968, evidenčne knjige 1950–1960.

#### OBČINSKA KONFERENCA SOCIALISTIČNE ZVEZE DELOVNEGA LJUDSTVA ORMOŽ

1951–1990, 69 šk.; 7 tm, zapisniki razni 1955–1974, zapisniki in spisi Krajevnih odborov SZDL Bresnica 1957–1960, Cvetkovci 1958–1960,

---

<sup>6</sup> Nataša Mejerič Kekec, Vodnik, str. XLI.

Godeninci 1956–1960, Grabe 1956–1960, Hermanci 1956–1960, Hum 1955–1960, Ilovci 1952–1954, Kog 1952–1962, Jeruzalem 1953–1955, Ključarovci 1956–1962, Kostanj–Tomaž 1952–1955, Loperšice 1959–1962, Lahonci 1954–1960, Litmerk 1956–1959, Lešnica 1956–1959, Miklavž 1952–1962, Mestni odbor Ormož 1956–1960, Obrež 1956–1960, Podgorci 1956–1960, Pršetinci 1959–1960, Pavlovski Vrh 1954–1960, Rucmanci 1956–1960, Runeč 1952–1960, Središče ob Dravi 1954–1962, Sodinci 1957–1960, Savci 1956–1960, Sejanci 1956–1960, Šalovci 1956–1960, Tomaž 1956–1962, Trnovci 1956–1960, Vinski Vrh 1959–1960, Vičanci 1956–1960, Velika Nedelja 1955–1961, Veličane 1953–1960, spisi 1974–1987.

#### ZVEZA SINDIKATOV JUGOSLAVIJE – MEDOVBČINSKO SODELOVANJE – OVBČINSKI SINDIKALNI SVET ORMOŽ

1964–1981, 1 šk.; 0,1 tm, spisi, poročila, zapisniki, vabila, brošure, fotografije, plakati.

#### ZVEZA SINDIKATOV SLOVENIJE OVBČINSKI SVET ORMOŽ

1954–1990, 62 šk.; 7,1 tm, spisi do leta 1971 so urejeni po delovodnih številkah, od leta 1972 po šifrah, zapisniki 1960–1975, zapisniki sindikalnih podružnic 1964–1967, razna poročila 1960–1976, zapisniki osnovnih organizacij 1978–1989, zapisniki sej občinskega sveta 1980–1990.

#### ZVEZA MLADINE SLOVENIJE, OVBČINSKA KONFERENCA ORMOŽ

1966–1988, 8 šk.; 0,9 tm, letna poročila, spisi, zapisniki, lokalne delovne akcije, MDB, sezname študentov.

#### DRUŠTVO VINOGRADNIKOV JERUZALEM ORMOŽ

1988–2000, 10 šk.; 1 tm, statuti, pravila, poslovnik, sezname članstva, pristopne izjave, programi izobraževanja, vabila, obvestila, zaključni računi, informacije VINIS, zapisniki sej, fotografije, propagandni material.

#### LOVSKA DRUŽINA ORMOŽ

1961–1968, 1 šk.; 0,1 tm, spisi 1963–1968, zapisniki 1961–1968, statistična poročila 1962–1967, fotografije.

#### OVBČINSKA ORGANIZACIJA RDEČEGA KRIŽA ORMOŽ

1958–1990, 6 šk.; 0,6 tm, spisi, zapisniki, poročila, bilteni, vesti, pravila, statuti, krvodajalske akcije, razne akcije, priznanja, plakete, krajevne organizacije in aktivni, blagajniška knjiga.

#### RIBIŠKA DRUŽINA ORMOŽ

1961–1999, 10 šk., 1 ov.; 1,1 tm, spisi 1961–1994, zapisniki sej 1964–1993, dokumentacija o nepremičninah 1966–1992, pravilniki in statuti 1970–1980, statistična poročila in letni načrti 1975–1999, ribiškogojitveni načrti 1981–1995, knjige 1965–1991, seznam članov 1977–1987, diplome in priznanja 1967–1988.

#### TELOVADNO DRUŠTVO SOKOL ORMOŽ

1912–1941, 2 šk.; 0,2 tm, zapisniki občnih zborov 1912–1929, zapisniki odborovih sej 1912–1941, opravljeni zapisnik 1923–1928, imenik članstva, naraščaja in dece 1925–1929, fotografije 1912–1941, pravila ormoške čitalnice, zapisniki katoliškega prosvetnega društva Ormož 1935–1940.

#### MESTNA OBČINA ORMOŽ – zbirka dokumentov

1715–1925, 6 šk.; 0,7 tm, mitnina 1759–1877. Tržni dnevi, redi in sejmi 1759–1892 in 1888–1891. Denarne obligacije občine 1796–1889. Šolske zadeve, šolnina 1852–1874. Inventar občine, izkaz obveznosti 1864. Volitve v cerkveni odbor 1864. Živinska kuga 1859–1880. Pasji davek 1866–1906. Cene živil in poljskih pridelkov 1870–1893. Ljudsko štetje 1881. Seznam rejenčkov 1889–1892. Predračun za adaptacijo hiše št. 27 leta 1899. Nakupi in prodaje mestnih zemljišč 1821–1863. Obrti 1834. Utrjevanje nabrežja Drave 1843–1874. Cehi 1882–1884. Seznam hiš 1858. Mobilizacijske zadeve 1903–1918. Leseni most na Lešnici 1853–1868. Protipožarno zavarovanje 1884–1887. Dovolilnice za krošnjarje 1904–1925. Zapuščina Ferdinanda Kada 1821–1906. Zadeve Dorner, Korošak, Steinprinz, Gregorec, Habjanič, Magdič, Rakuša, Zorjan 1824–1905.

#### ROKOPISNA ZBIRKA

1440–1956, 77 rokopisov; 8 tm, R- 70 Kronika mesta Ormož 1877–1956; R-71. Imenik ormoških čitalničarjev 1884–1983.

#### ZBIRKA SLAVKA PETKA, ORMOŽ

1648–1967, 1 šk.; 0,1 tm, listine, spisi, pogodbe, potrdila, davčne knjižice, notni material.

#### ZEMLJIŠKA KNJIGA – STARA VRSTA (kopije iz šDA)

1685–1857, 1 šk., 317 knj.; 24 tm, Gospodstvo Ormož 1762–1817 (29 knjig), Svobodni dvor Ormož ( Freyhof Friedau) 1786–1800 (2 knjigi), Mesto Ormož (Stadt Friedau) 1721–1806 (11 knjig).

## Starejše arhivsko gradivo

Že leta 1954 je ob nastanku začasnega Okrajnega arhiva na Ptuju prešlo vse arhivsko gradivo, ki ga je hranil Arhivski oddelek v Mestnem muzeju, skupaj z inventarjem, v upravljanje in varstvo novo nastalega arhiva. K oddelku spada tudi gradivo fondov starih magistratnih uprav Ormoža. Kot dopolnilni zbirki tega referata sta Fotokseroteka arhivskega gradiva in Zbirka mikrofilmov. Obe zbirki sta nastali ob evidentiranju in pridobivanju starejšega gradiva, ki se hrani zunaj Slovenije v tujih arhivih in se nanaša na zgodovino našega območja. V zbirki listin je veliko dokumentov, ki se nanašajo na Ormož in so bile tudi izstavljene v Ormožu.

## GOSPOSTVO ORMOŽ

1747–1945, 1 mapa z načrti; 0, 8 tm, spisi: 1747 – priznanje dolgov, 1814 ustanovno pismo, s katerim je Jožef Pauer plemeniti iz Ormoža podaril 8000 goldinarjev invalidom Invalidskega doma s Ptuja, 1848 kopija Note k zboru moravskoogrskih stanov, 29. aprila 1848. Korespondenca Gvida von Georgeviča, lastnika gradu Ormož, v zvezi z dediščino po pokojni sestri Mathildi Habig. Račun – prejete fakture za razna plačila grofovskih zasebnih izdatkov A–Ž 1911–1945 (nepopolno). Knjige: obdelovalni načrt gospostva Ormož ok. 1890; popis perila in druge opreme v gradu 1922, knjiga odstrela divjadi 1855–1884; 1823–1942 dnevnik vrtnarije – vreme, pridelki, prodaja, delavci; 1848–1849 glavna rentna knjiga. Mapa: katastrske karte parcel gospostva v raznih občinah: Gomila, Obrež, Vuzmetinci, Litmerk, Obrež, Frankovci, Koračice, Otok, Velika Nedelja. Zemljevidi in potovalne karte Avstro-Ogrske, Evrope, poštne karte, karte železniških prog.

## KRAJEVNO SODIŠČE MAGISTRATA IN GOSPOŠČINE ORMOŽ

1790–1850, 7 šk.; 0,7 tm, Gospoščina Ormož, skrbstveni spisi, izjave o polnoletnosti in ukinitvi skrbništva, sklepi in sodbe višjestopenjskih sodišč. Vpisnik svobodnega deželskega sodišča gospoščine Ormož 1820–1850 o kriminalnih procesih, ki so bili odstopljeni kolegiatnemu sodišču v Ljutomeru. Izjave o zaključenem skrbstvu 1790–1850; abecedni sodni vpisnik kazenskih zadev 1846–1850; licitacije – javne dražbe 1826–1846. Magistrat Ormož, spori in tožbe 1840–1850.

Na internetni strani arhiva [www.arhiv-ptuj.si](http://www.arhiv-ptuj.si) je dostopna digitalizirana zbirka razglednic, kmalu pa bodo tudi vse listine, ki so v zbirki in so bile digitalizirane v letu 2009. Letos bomo digitalizirali tudi zbirko načrtov, katastrskih map, del zbirke plakatov. Zgodovinski arhiv na Ptuju je pred



časom izdal Vodnik po fondih in zbirkah, ki bo prav tako dostopen na internetni strani zavoda, ki je nova od leta 2008.

### Ključne besede

*Arhiv, arhivsko gradivo, Ormož, uprava, gospodarstvo, pravosodje, družbene dejavnosti, starejše arhivsko gradivo, zemljiška knjiga, občina, listina, urbar, sodišče*

### Elektronski vir

- *Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije* (elektronski vir). Ljubljana 1999.

### Literatura

- *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives Graz, Überblick über die Geschichtliche Entwicklung*. Graz 1959.
- Kristina ŠAMPERL PURG: 90 let plodnega delovanja Muzejskega, nato Zgodovinskega društva na Ptujju. *Muzejsko društvo na Ptujju 1893–1956 – Zgodovinsko društvo na Ptujju 1956–1983*, Ptuj 1983.
- *Skozi Zgodovinski arhiv v Ptujju 1955–1980*. Ptuj 1980.
- Jože ŽONTAR: Razvoj sistemov poslovanja s spisi pri upravnih oblasteh do reforme pisarniškega poslovanja leta 1956. *Arhivi XVI*, Ljubljana 1993, str. 30–44
- *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Ptujju*. Ptuj 1985.
- *Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva na Ptujju – ZAP*. Ptuj 2009.

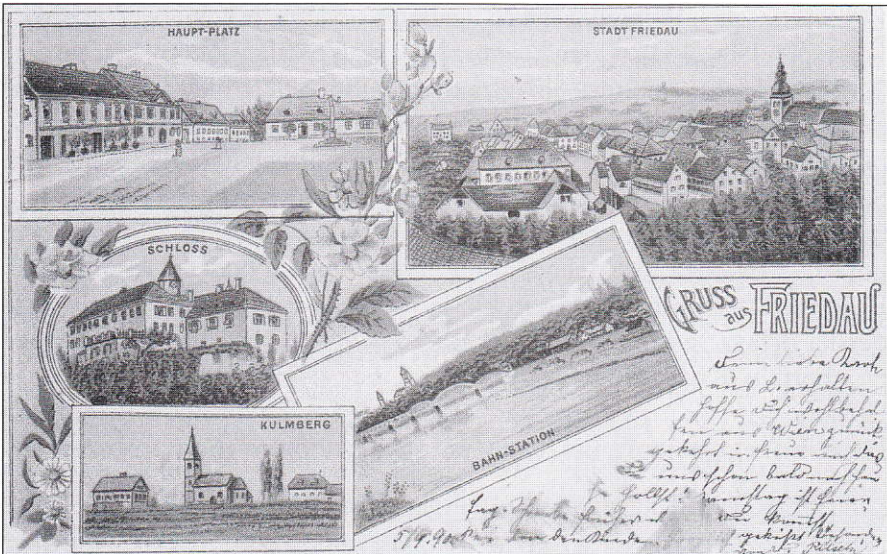
### Povzetek

Zgodovinski arhiv na Ptujju naslednje leto praznuje 55 let svoje ustanovitve. Ljudski odbor Mestne občine Ptuj je namreč na svoji seji, dne 24. 3. 1955, ustanovil Mestni arhiv Ptuj. Arhiv hrani arhivsko gradivo od 14. stoletja do leta 2008, ko je bilo gradivo v arhivu nazadnje prevzeto. Vsebina arhivskega gradiva po oddelkih je pomembna za raziskovanje zgodovine upravnih enot Ptuj in Ormož, ki spadata pod teritorialno pristojnost Zgodovinskega arhiva na Ptujju, in predstavlja razvoj različnih uprav, pravosodja, gospodarstva in bančništva, vzgoje in izobraževanja, kulture, znanosti, športa, informacije, zdravstva, sociale, političnih strank, družbenopolitičnih organizacij, sindikatov, društev, verstev, zemljiških gospostev, osebnih in rodbinskih fondov, arhivskih zbirk in reprodukcij. Arhiv je javni zavod, ki deluje na področju kulture in znanosti. Njegova primarna naloga je, da hrani, zbira, varuje in obdeluje arhivsko dediščino, ki vsebujejo podatke o daljni in bližnji

preteklosti, pomembni za zgodovino. Delo v arhivu zajema postopke urejanja, popisovanje in varovanja ter dajanje arhivskega gradiva v uporabo.



Slika 9: Ormož na prelomu stoletja – razglednica iz leta 1900.  
Hrani: ZAP (Signatura: SI ZAP 219/706).



Slika 10: Ormož na prelomu stoletja – razglednica iz leta 1900.  
Hrani: ZAP (Signatura: SI ZAP 219/713).

Miran Puconja

## SLOVENSKO–HRVAŠKI ODNOSI OD TURŠKIH VPADOV DO NARODNOPREBUDNIH GIBANJ V 19. STOLETJU

*Avtor v prispevku obravnava slovensko–hrvaške stike s poudarkom na gospodarskem povezovanju ter kulturni komunikaciji, ki je bila najizrazitejša v času ilirskega gibanja, po letu 1848 je oba naroda povezovala zlasti ideja o zedinjenju pokrajin.*

V srednjem in novem veku je bil večji del slovenskega ozemlja v politično–gospodarskem sestavu avstrijske monarhije. Sosednja Hrvaška, vezana na svetoštefansko krono, je prihajala v stik s takratno slovensko bivanjsko atmosfero le toliko, kolikor je obstajala kakršnakolisbodi komunikacija med obema substancialnima političnima tvorbama, torej med Avstrijo in Madžarsko. Tudi vpadi Turkov v Srednjo Evropo, predvsem v madžarska in hrvaška območja, so motivirali drugačno orientacijo Hrvaške znotraj dotedanje geostrateške določenosti.

Potem ko je padla Srebreniška banovina in so se Turki lotili več delov Hrvaške, so nekateri hrvaški duhovni vodje opozarjali zahodnoevropske vladarje in papeža pred pretečo nevarnostjo. Na osnovi tega je papež Leon X. leta 1517 izjavil, da Hrvaška postaja »okop krščanstva« (antemurale christianitas). Šlo je za domoljubne žalostinke, v katerih so se prvič pojavila znamenja hrvaškega domoljubnega čutenja. V to smer je bil odmeven zlasti Marko Marulić.<sup>1</sup> Za tem ko se je posadka Beograda, po padcu Zemuna leta 1521, vdala Turkom, so turške čete zajele tudi nekaj južnih hrvaških krajev. Po bitki pri Mohaču leta 1526 in ogrskem porazu, v tej bitki so sodelovali tudi hrvaški vojaški oddelki, kralj Ludvik II. je med begom utonil v potoku, je med Hrvati nastal dvom, da bi se ogrska država še mogla upirati Turkom. Zato je knez Krsto Frankopan na zboru v Križevcih nastopil z idejo, naj si Hrvaška najde drugega vladarja, in je zato izbira avstrijskega nadvojvode Ferdinanda Habsburškega nujnost, kar je bilo potrjeno na novem zboru v Križevcih v

---

Dr. Miran Puconja, profesor slovenščine in filozofije, Gimnazija Franca Miklošiča  
Ljutomer, Prešernova ulica 24, 9240 Ljutomer.

<sup>1</sup> Ivo Goldstein: Hrvaška zgodovina. Ljubljana 2008 (dalje: I. Goldstein, Hrvaška zgodovina), str. 79–80.

septembru leta 1526, naslednje leto pa tudi v Cetingradu, kjer so prav tako izbrali Ferdinanda za hrvaškega kralja. Vmes je Ferdinand izrinil tudi oblast Ivana Zapolje iz nekaterih hrvaških pokrajin; z darovnicami in obljubami je pridobil najvplivnejše Zapoljeve pristaše. Tako so prenehale ovire za vzpostavitev habsburške nadoblasti v hrvaških deželah, kar je pomenilo dolgoročno preusmeritev kontinentalnih delov Hrvaške proti Srednji Evropi.

Pa vendar turškim prodiranjem v notranjost Hrvaške še ni bilo konec. Prvo ofenzivo vojaške akcije proti Turkom po vpeljavi habsburške nadoblasti na hrvaškem ozemlju predstavlja nastop velike krščanske vojske, v kateri so se pod vodstvom Ivana Kacijanarja združili poleg hrvaških praporščakov še oni s Češke, Tirolske, iz Italije, s Štajerske in Koroške v spopadu po turškemu zavzetju Slavonije. Kacijanarjeva vojska je bila poražena. Torej so tu na hrvaški strani bili udeleženci tudi Slovenci.

Mnogo večji pomen za širši srednjeevropski prostor pomeni salto mortale Nikole Šubića Zrinskega. Leta 1542 je bil Nikola Zrinski izbran za hrvaškega bana.<sup>2</sup> Že prva leta njegovega banovanja so zaznamovale nove ozemeljske izgube v Slavoniji. Turške težnje proti zahodu so bile vse bolj izrazite. Za Turke je bila najpomembnejša smer preboj skozi Ogrsko proti Dunaju, hrvaški prostor je bil pri tem prehodno ozemlje. Veliki vezir Mehmed paša Sokolović je leta 1566 pregovoril sultana Sulejmana Veličastnega, da se je z vojsko odpravil proti Dunaju. Glavnina vojske je prečkala Dravo pri Osijeku in se v sigetski trdnjavi srečala s posadko Zrinskega. V spopadu je Nikola Zrinski padel z večino vojakov. Sigetska bitka je imela pomen tudi za slovenske dežele, saj so v njej Turki izčrpali svojo udarno moč, zaradi česar so se morali odpovedati svojemu udarnemu pohodu na Dunaj.

V začetku devetdesetih let tega stoletja je prišlo še do ene turške ofenzive, ki je v protiobrambi združila slovenske in hrvaške branilce. Turška vojska je hotela dati poglobitni udarec na področju Siska. A je turškega vojskovodjo pašo Hasana Predojevića premagala krščanska vojska, sestavljena iz hrvaških, slovenskih in nemških vojakov pod vodstvom hrvaškega bana Tomaža Erdődyja, poveljnika hrvaško-dalmatinske Vojne krajine Andreja Turjaškega (Auersperga) in štajerskega polkovnika Ruperta Egenberga v bitki pri Sisku.<sup>3</sup>

Še na en način so se družbeni segmenti fevdalnega ustroja povezali s sedanjim slovenskim območjem. To je bil veliki hrvaško-slovenski

---

<sup>2</sup> Ibidem, str. 84.

<sup>3</sup> Ibidem, str. 87.

kmečki upor leta 1573, ki se je razširil po Hrvaškem Zagorju do Varaždina, na področju med Savo in Kolpo in v sosednje predele Kranjske in Štajerske. Odločilen udarec uporju je dal ljutomerski graščak Gašper Alapi z najetimi uskoki.<sup>4</sup>

Tekom vojaških dogodkov se je vojaški teritorij na jugu zmanjševal. Začel je nastajati proces, v katerem so se v 16. stoletju središča hrvaške države selila iz obmorskih dalmatinskih krajev proti severu, v kraje ob Savi in še severneje. Vse pomembnejša sta postajala Zagreb in Varaždin. Torej so novo naseljeni štokavski prišleki spontano izvajali štokavski akulturacijo na ozemlju, poseljenem s slovanskimi prebivalci, ki so jim Hrvati rekli Slovinci. Če pri tem vemo, da se slovanski srednji e pri hrvaških čakavcih tako kot pri Ukrajincih izgovarja kot i, potem je to lahko tudi slovenski substrat. In če so današnji hrvaški kajkavci svoj jezik imenovali slovenski,<sup>5</sup> potem je jezikovna kontinuiteta pa tudi podobnost znotraj lingvistične strukture med tem delom hrvaškega jezikovnokulturnega območja in vzhodnimi Slovenci neizpodbitna. Iz teh vzrokov je torej kajkavsko jezikovno območje prav v tem času začelo prihajati pod močne vplive štokavskih in čakavskih kulturnih centrov in doživelo jezikovno transformacijo v smeri vse večje štokavizacije, danes bi rekli hrvatizacije.

Gonilni sili premikov prebivalstva sta bili močni plemiški rodovini Zrinski in Frankopani. Oboji so opuščali dotedanje, v novih razmerah vedno bolj nevarno področje. Zrinskim je leta 1546 kralj potrdil posestva okoli Čakovca.<sup>6</sup> Tako bo v neposrednem današnjem slovenskem sosedstvu vpliv hrvaškega kulturnega substrata vse bolj intenziven.

S tem so stiki tega območja s slovenskimi pokrajinami, ki so v času vladanja celjskih grofov nad tem območjem bili dovolj intenzivni, slabeli. Še več, v letih 1652–1664 si je Nikolaj Zrinski prilastil del Murskega polja za celih 12 let, kar je bila sicer posledica neurejenih dednih razmerij med lastnikom ljutomerske graščine Draškovičem in Zrinskim.<sup>7</sup>

S prostorskim gibanjem Zrinskih in Frankopanov so nastali selitveni valovi, ki so potekali predvsem z dinarskih delov Hrvaške proti severozahodu. Hrvaški kmetje iz okolice Bihaća so se leta 1562 v organizaciji Petra Erdödyja preselili na področje med Zagrebom in

<sup>4</sup> Fran Kovačič: Ljutomer – zgodovina trga in sreza. Maribor 1926 (dalje: F. Kovačič, Ljutomer – zgodovina trga in sreza), str. 189–190.

<sup>5</sup> Janko Jurančič: »O leksiku v panonskih govorih«. V: Panonski zbornik, Murska Sobota 1966, str. 32–33.

<sup>6</sup> I. Goldstein, Hrvaška zgodovina, str. 89.

<sup>7</sup> F. Kovačič, Ljutomer – zgodovina trga in sreza, str. 107.

Kolpo.<sup>8</sup> Mnogi so se naselili tudi v današnji Sloveniji. Težko je reči, v kakem razmerju do slednjih so bili številni uskoki, ki jih v precejšnjem številu opazamo na Murskem in Dravskem polju kot tudi v Beli krajini. Spremni pojav naselitve so bili Vlahi, na hrvaškem teritoriju so v srednjem veku pomenili avtohtone skupine v dinarskih hribih, ki so se naselile v predсловanskih časih in so bile zvečine ilirsko–romanskega izvora; kasneje so s slabšalnim prizvokom pomenili tudi pravoslavce. Na slovenskem ozemlju so z Vlahi poimenovali tudi na novo naseljene prišleke, tudi neurejene celo divje ljudi. O tovrstni kolonizaciji pričajo številna krajevna imena in priimki. Je morda vas blizu Veržeja Bunčani rezultat naselitve kraka hrvaškega plemena Bunjevcev, ki je živelo pri rečici Buni, levem pritoku Neretve, blizu Mostarja, in katerih glavni del se je naselil v vzhodni Panoniji? Včasih so namreč Bunčanom rekli tudi Bunče. Toda ne le imena, tudi fiziognomičen izgled ljudi na področjih, poseljenimi z uskoškim dotokom, govori v to smer. Po kužnih opustošenjih so grofovsko gospodstva ob meji rada naseljevala na opustelih tlačanskih kmetijah nove podnajemnike. Prišleki so se v jeziku in kulturi hitro asimilirali z novim okoljem. Uporniška narava slovenskega vzhodnega prebivalstva se kar ne more zatajiti. S podlago uskoških genov si razlagamo tako enoglasen odziv murskopoljskih kmečkih fantov na poziv generala Maistra za obrambo slovenske Koroške; pri potomcu družine z uskoškimi koreninami je vzniknila ideja upora proti nemškemu okupatorju v začetku 2. svetovne vojne, isti motiv je na ljutomerskem področju kot prvi v Sloveniji narekoval odklon do kulta Jugoslovanske ljudske armade.

Četudi so se v 2. polovici 16. stoletja turška osvajanja upočasnila, se je čutila potreba, da se organizira poseben mejni pas, ki bi preprečeval turške napade, torej Vojna krajina. Zgradil se je sistem postojank od Hrvaškega primorja do Drave, torej v neposredni slovenski bližini. Urejena je bila posebna avstrijska pokrajina, čeprav je bila na papirju kot hrvaško ozemlje.

Obmejni slovenski severovzhod je v vseh pogledih čutil bližino in posledice tega specifičnega teritorija.

Stiki med Slovenci in Hrvati so vidni tudi v dobi reformacije. V stiku s slovensko reformacijo je bil Hrvat Jurij Juričić iz Vinodola. V našem neposrednem sosedstvu je odmevala tiskarska dejavnost Joannesa Manliusa, potem ko ga je leta 1586 Zrinski povabil v Varaždin. V

---

<sup>8</sup> I. Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 89.

njegovi tiskarni je izšla v kajkavskem jeziku Postilla Antuna Vramca, ki so jo prebirali tudi v naših krajih.<sup>9</sup>

Zrinskofrankopanska zarota v navezi s štajerskim Ivanom Erazmom Tattenbachom si je v konfliktu s habsburškimi absolutističnimi težnjami postavila ambicijo nove državopolitične tvorbe v tem delu Srednje Evrope. Tattenbach, katerega mati je bila Slovenka s priimkom Trebnik (Tribnik), je pričakoval, da bo dobil skoraj vse štajersko ozemlje južno od Drave s središčem v Celju.<sup>10</sup> Torej je šlo za neuspeli poskus povezave današnjih severnih hrvaških in slovenskih severovzhodnih pokrajin.

V 17. stoletju so hrvaške dežele dobile značilno obliko podkve: s treh strani so obkrožale bosansko–hercegovsko ozemlje. Na področjih, kjer so se Hrvati rešili Turkov, je potekala rekatolizacija. V težnjah po ponovni hrvatizaciji je Pavao Ritter Vitezović menil, da so vsi južni Slovani Hrvati, in prišel na dan z idejo, da so nazivi ilirski, slavenski in hrvatski sinonimi. Tako je bil z utemeljitvijo pojma ilirski kanoniziran hrvaški primat v morebitnem narodnopolitičnem združevanju južnih Slovanov. Vse od začetka 18. stoletja do konca 1. svetovne vojne je bilo pri Hrvatih glavno vprašanje, kako znotraj pritiska Madžarov z ene strani in Dunaja z druge ohraniti lastno samostojnost. V 2. desetletju 18. stoletja je hrvaško plemstvo skušalo doseči potrditev vseh pravic in privilegijev Hrvaške »perpetuae securitatis«, a je pritiskal dunajski razsvetljski absolutizem. Na Dunaju je bil leta 1767 imenovan hrvaški kraljevi svet, naprej s sedežem v Varaždinu, potem v Zagrebu.

Ne le neposredno sosedstvo, tudi sprememba geostrateške vloge Hrvaške v novih razmerah, je bila določujoči faktor zблиževanja slovenskega in hrvaškega narodnega kosmosa. Navezovanje Hrvaške na avstrijsko monarhijo je potegnilo za sabo cel splet gospodarskih in kulturnih vezi tudi s slovenskimi pokrajinami. Od srednjega veka dalje je slovenski severovzhod prečkala cestna paralela: Feldbach–Radgona–Ljutomer–Štrigova–Čakovec–Varaždin in Gradec–Maribor–Ptuj–Ormož–Središče ob Dravi–Čakovec–Varaždin. Zlasti so naši kraji stopnjevali stike s sosednjimi hrvaškimi, ko je po omenjenih poteh potoval čez slovensko ozemlje vojaški transport za potrebe Vojne krajine.

Na drugi strani je Medžimurje s Podravino predstavljalo vmesni člen, ki je področje madžarske Nagykanizse povezovalo s slovenskim Prekmurjem in Štajersko. Tranzitni rečni promet čez slovensko ozemlje v

---

<sup>9</sup> Mirko Androić: »Sechshundert Jahre Geschichte der königlichen Freistadt Varaždin«. V: MKS simpozij Mogersdorf. Szombathely 1974, str. 169–198.

<sup>10</sup> Vasko Simoniti: »Tattenbach«. V: Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1999, str. 188.

smeri Hrvaške je potekal po Dravi in Muri.<sup>11</sup> Nove dimenzije v prometnih povezavah, in s tem v medsebojnih stikih med sosednjima narodoma, je pomenila uveljavitev železniškega prometa od srede 19. stoletja.<sup>12</sup> Prek omenjenih prometnih povezav je Štajerska izvažala železo in tekstil na Madžarsko in Hrvaško, od tam pa uvažala govedo, vino in žito.

Zaradi obrambe pred Vzhodom so se dobro razvijala štajerska mesta in trgi. Razvoj obrti v teh središčih je bil povezan s podobnim razvojem v hrvaških obmejnih središčih, zlasti v Varaždinu. Preko Varaždina so bila štajerska trška in mestna središča povezana celo z nekaterimi italijanskimi trgovskimi središči in trgovskimi mrežami<sup>13</sup> Varaždinski trgovci in rokodelci so se udeleževali sejmov v sosednjem slovenskem prostoru. Dolga stoletja je bil Varaždin za mnoge Štajerce in Prekmurce pomembno trgovsko nakupovalno središče. Močan učinek povezovanja so odigrale bližnje Varaždinske Toplice.<sup>14</sup>

V pogledu izobraževanja je varaždinska najprej jezuitska, potem državna gimnazija odigrala vlogo tvorca identitetnega akterja tako severozahodnega hrvaškega kot severovzhodnega slovenskega etnosa. Tudi na dunajski, še bolj pa na graški univerzi so se srečevali in spoznavali slovenski in hrvaški študentje, in že leta 1848 opažamo slovensko študirajočo mladino, kako se povezuje s hrvaškimi in srbskimi vrstniki v okviru dijaškega krožka Mojsije Baltića in Ljudevita Gaja v tako imenovanem Ilirskem klubu.<sup>15</sup>

Terminološko partituro krožku je dal že imenovani Pavao Ritter Vitezović z omembo pojma »ilirski«, svojevrstno politično imaginacijo je v mladih ljudeh izzivala tudi predhodna tvorba Ilirskih provinc, ki je združevala večje dele slovenskega in deloma tudi hrvaškega ozemlja s sedežem v Ljubljani,<sup>16</sup> medtem ko je bil glavni ideološki vir navdihovanja nedvomno ideja panslavizma.

---

<sup>11</sup> Otmar Pickl: »Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten«. V: MKS simpozij. Mogersdorf 1977, str. 225–238.

<sup>12</sup> Antoša Leskovec: »Industrializacija severovzhodne Slovenije«. V: MKS simpozij. Mogersdorf, Osijek 1978, str. 201–208.

<sup>13</sup> Johann Andritsch: »Die Universität Graz und der pannonische Raum«. V: Mednarodni kulturni simpozij Mogersdorf MKS, Eisenstadt 1974, str. 193–201.

<sup>14</sup> Miran Puconja: »Panonska evroregija«, Slovensko–hrvaške etnološke vzporednice. Varaždin 2008, str. 11.

<sup>15</sup> Fran Petre: Poskus ilirizma pri Slovencih. Ljubljana 1939 (dalje: F. Petre, Poskus ilirizma pri Slovencih), str. 41–51.

<sup>16</sup> Stane Granda: Mala zgodovina Slovenije. Celje 2008, str. 168–172.



Pri ugotavljanju stikov med slovenskim in hrvaškim narodom smo doslej spoznali, da so bili le ti bodisi ekonomsko–trgovske narave ali povsem spontanega značaja; še največkrat pa jih je narekovala ogroženost od zunaj (turška nevarnost), vedno pa podrejenost obojih avstrijski državi.

Z ilirizmom se ta determinacija spremeni. Ne glede na finalni rezultat, je iniciativa o sodelovanju tako pri Hrvatih kot Slovencih prišla od njih samih, kljub panslavistični motivaciji. Znotraj graškega študentskega krožka, ki ga je Stanko Vraz imenoval Slovenska družba, je nastajala ideja slovanskega zблиževanja, katere pristaša sta bila Vraz in Kočevar. V istem času kot se je zbiral slovenski graški krog, se je v Zagrebu dobivala hrvaška družba mladih intelektualcev, na čelu katere je stal Ljudevit Gaj. Ob želji, da bi se tudi Hrvati oprijeli češkega črkopisa, je hotel, da se vsi Slovani v jezikovno-literarnem pogledu kolikor mogoče zedinijo. Gajevemu krogu se je pridružil grof Janko Drašković, ki je ideološki program dopolnil tudi s političnim. Zahteval je zedinjenje vseh svojih pokrajin: Hrvaške, Slavonije, Vojne krajine, Dalmacije in Reke. Priključi naj se tudi Bosna pa tudi dežela, ki se »sedaj Ilirija imenuje in govori jezik podoben našemu«. Mislil je na Kranjsko, Koroško, k čemur bi se priključila še Štajerska, dalje na Goriško, Trst z okolico, Istro in na Kvarnersko otočje.<sup>17</sup>

Po razidu graške slovensko-hrvaške študentske naveze sta imela osebne stike z Gajem dva Slovenca, in sicer Matjašič in Murko. Preko Matjašiča je Gaj skušal pridobiti Slovence za sprejem novega (češkega) črkopisa. Za sprejem novega črkopisa pri Slovencih je Gaj navdušil Vraza ob njunem srečanju v začetku julija 1833.<sup>18</sup> Ob pogovoru z Gajem je Vraza novi položaj na Hrvaškem popolnoma prevzel. Ko je o tem pisal Kočevarju, se je le ta od radosti razjokal nad hrvaškim napredkom v narodnem pogledu. V Gaju je videl največjega živečega Hrvata. S hrvaško prebuditvijo so bili namreč prebujeni vsi Slovani od Baltika do Jadrana in Kočevarjev ideal slovanstva je bil izpolnjen. Vraz pa je bil v Zagrebu ganjen še nad nečim: na vsakem koraku, v mestu in gledališču, je slišal hrvaščino in postalo mu je hudo ob zavesti, v kakem zaostanku so glede tega Slovenci. Kočevarja je na Dunaju seznanjal z zagrebškim razvojem dogodkov pristaš Gajevoga kroga Demeter.

Ta čas je Gaj pri dunajskih oblasteh uspel s prošnjo za izdajo hrvaškega političnega časopisa in dne 6. januarja 1835 so izšle *Novine Horvacko–Slavonske i Dalmatinske s prilogo Danico*. Gaj sam je v posebnem oglasu zagotavljal, da bo *Danica* objavljala tudi prispevke v drugih »ilirskih

<sup>17</sup> F. Petre, *Poskus ilirizma pri Slovencih*, str. 49.

<sup>18</sup> *Ibidem*, str. 48.

narečjih« in ne le v hrvaščini. Gaj in Vraz sta si torej zamišljala hrvaško-slovensko razmerje v obliki sodelovanja Slovencev v zagrebškem literarnem listu s slovenskimi prispevki. Na Štajerskem so izid sprejeli z istim zanimanjem kot Kranjsko Čbelico. Danica sama se je neposredno obračala na Slovence, četudi jih je imenovala po pokrajinah. Predvsem je prinašala narodni ponos, najbolj je odmevala z besedami »domovina«, »domorodec«. Matjašič naj bi jo sprejemal v Dravskem Središču in jo razpečeval po Štajerski. Pojav Danice v slovenskem okolju pomeni v tem času nov vezni člen med hrvaškim in slovenskim narodom.

Poleti leta 1835 ob Vrazovem obisku pri Gaju je slednji zahteval, da Vraz za Danico prispeva le ilirske pesmi in ne slovenskih, kar je povsem nasprotovalo prvotnim zagotovilom. Zaključila sta s kompromisom, da bo Vraz na deset kranjskih napisal po eno ilirsko pesem. Konfrontirala sta se torej Gajevo povsem hrvaško in Vrazovo povsem slovensko stališče.

Kljub razlikam so se med Vrazom in hrvaškimi intelektualci spletle tesnejše vezi. Verjetno se je seznanil z grofom Draškovičem, s pesnikom Vukotinovičem, z urednikom Danice Rakovcem; v samostanu pri Mariji Bistrici ga je sprejel opat Ivan Krizmanić. Gajevo objava Vrazove pesmi Stana i Marko v mesecu septembru leta 1835 je zaradi popolne Gajeve ilirske (hrvaške) prilagoditve pesmi pomenila odmik od prvega dogovora o popolni enakopravnosti obeh narodov in jezikov. Vrazovi graški prijatelji so ga ob izidu pesmi ignorirali, zlasti Miklošič. Najbolj razumevajoč je bil Kočevar, ki je v tem videl izraz slovanskega, še bolj južnoslovanskega rodoljubja, čeprav je zagovarjal jezikovno individualnost slovenskega jezika.

Četudi so se po vsem tem odnosi med Vrazom in Gajem ohladili, je junija 1836 vendarle napovedal obisk pri Gaju. Tu je spoznal, da so Hrvati hrvaško gibanje preimenovali v ilirsko, Novine Horvacko-Slavonske i Dalmatinske v Ilirske Narodne Novine, za knjižni jezik so sprejeli živo govornico doline Neretve, torej bosansko-hercegovoško štokavščino, ki jo je Vuk Karadžić predlagal tudi za knjižni jezik Srbov. Vraz je ob tem doživljal svojevrstno metamorfazo ob prepričanju, da se novemu višjemu jeziku morajo priključiti tudi Slovenci. Sam Vraz je bil prepričan, da bo tako nastajajoči jezik vsrkal elemente raznih govorov in bo torej umetni jezik.

Pogovor z Gajem je Vraza usmeril v odločno ilirsko akcijo med Slovenci. Predvsem bo s širjenjem Danice oznanjal tudi novo ilirsko idejo. V Celovcu je Danica naletela na odziv pri Matiji Majarju, od tod je dosegla Urbana Jarnika. Na poti v Gradec je Vraz navduševal Antona Krempla, Kolomana Kvasa, Ferdinanda Dominkuša. Dodatno motivacijo novemu

ilirskemu oznanilu je Vrazu dajala tudi ljubezen do Samoborčanke Ljubice Cantylijeve.

V razpotju med Gajevo, sedaj tudi že Vrazovo ilirsko usmerjenostjo in Prešernovo kranjsko, se je znašla večina Vrazovih znancev. Kolikor so sprejemali ilirsko idejo, se je le-ta reducirala na rabo nove pisave. V njej so pisali Kočevar, Jarnik, Muršec, Matjašič, naklonjena sta ji bila profesor Kvas in Trstenjak. Predvsem Krempl bo s prizadevanji za uvedbo novega črkopisa najzaslužnejša osebnost, katere sadovi bodo realizirani kasneje v Bleiweissovih Novicah.

Pri ogrevanju za ilirsko stvar je bila pri posameznikih pomembna kakršna koli stična točka s hrvaškim elementom. Leta 1838 je bil višek Vrazovega tovrstnega propagandnega dela med Slovenci. Njegove vezi so segale tako na Koroško kakor tudi na Kranjsko. V Ljubljano so prihajali študentje iz Bele krajine, ki so poprej obiskovali gimnazije v Karlovcu ali Zagrebu, kjer so se seznanili z ilirizmom. Še nekaj se je zgodilo pod neposrednim vplivom hrvaškega dogajanja. V mesecu oktobru so v Gradcu ustanovili Slovansko čitalnico. Inicijator ustanovitve je bil Matjašič, ki je med službovanjem v Dravskem Središču imel stik s prvoustanovljeno ilirsko čitalnico na Hrvaškem v Varaždinu. Tako je graška čitalnica nastala pod vplivom ilirskih (hrvaških). Z Vrazovo preselitvijo v Zagreb jeseni leta 1838 se je težišče njegovih prizadevanj preneslo na Hrvaško, ilirska ideja na slovenskih tleh pa bo tlela dalje brez njega. Po izdaji Narodnih pesmi ilirskih v Gajevi tiskarni je Vraz v Zagrebu pognal korenine s prepričanjem: Kdor je poskusil hrvaški kruh, ga ne more pozabiti nikdar. Pa vendar so imeli posamezni slovenski simpatizerji ilirizma v Zagrebu tudi težave, recimo Anton Krempl, ki je v Gajevi tiskarni želel izdati svoje Dogodivščine štajerske zemlje. Že takrat se je izkazalo, pa ne prvič, kako nemogoče postane sodelovanje Slovencev s Hrvati, v trenutku ko dejstva začnejo dobivati konkretnejšo obliko. Pa vendar so Hrvati Slovencu Vrazu omogočili nekaj, česar mu njegovi rojaki niso, to je možnost ustvarjalnega dela, ki je potem, ko je postal urednik almanaha Kolo, dobilo slovanske internacionalne razsežnosti. Tudi prizadevanja Ivana Macuna in Radoslava Razlaga v letih po marčni revoluciji v smeri iskanja razmerja do južnoslovanske skupnosti nakazujejo na upoštevanje južnih slovanskih sosedov.

Na Hrvaškem je po marčni revoluciji ban Jelačić prevzel oblast. Sprva je bil uradni jezik nemščina, a so se pozneje bili prisiljeni vrniti k hrvaščini. Po dualistični ureditvi Avstrije in Ogrske so leta 1768 hrvaški unionisti z

Madžari sklenili Hrvaško-ogrsko pogodbo, s katero je bila načeta ozemeljska celovitost hrvaških dežel; Dalmacija je bila pod Avstrijo.<sup>19</sup>

Čeprav so imeli Hrvati v primerjavi s Slovenci v iskanju nacionalne avtonomije prednosti, v času Bachovega absolutizma pa tudi prva leta ustavnega življenja opažamo pri obeh narodih podobne dileme. Zato ni čudno, če so Hrvati v svojih prizadevanjih po združitvi svojih treh pokrajin dajali podporo ideji Zedinjene Slovenije tudi na taborih, kakršna sta bila v Ljutomeru in Ormožu.<sup>20</sup>

## Sklepne misli

Odnose med Slovenci in Hrvati je v novem veku narekoval najprej specifičen zgodovinski in geografski položaj Hrvaške, ko je le-ta po turških vpadih iskala zaslombo v avstrijski monarhiji. Medsosedska določenost stikov je bila tako državnoinstitucionalno podkrepljena.

Narodnoobrambna pozicija tako Slovencev kot Hrvatov je v začetku 19. stoletja videla rešitev v kulturnojezikovnem ali celo v političnem združevanju obeh narodov. V dobi narodnostnih bojev sta tako hrvaški kot slovenski narodni subjekt postavljala podobne cilje.

## Ključne besede

*Slovenci, Hrvati, odnosi, 16. do 19. stoletje, hrvaško-slovenski stiki*

## Literatura

- Johann ANDRITSCH: Die Universität Graz und der pannonische Raum. *Mednarodni kulturni simpozij Mogersdorf MKS*, Eisenstadt 1976, str. 193–201.
- Mirko ANDROIĆ: Sechshundert Jahre Geschichte der königlichen Freistadt Varaždin. *MKS simpozij Mogersdorf*, Szombathely 1974, str. 169–198.
- Ivo GOLDSTEIN: *Hrvaška zgodovina*. Ljubljana 2008.
- Stane GRANDA: *Mala zgodovina Slovenije*. Celje 2008.
- Janko JURANČIČ: O leksiku v panonskih govorih. *Panonski zbornik*, ur. Franc Zadravec, Murska Sobota 1966, str. 31–42.
- Fran KOVAČIČ: *Ljutomer – zgodovina trga in sreza*. Maribor 1926.
- Zdenka KRESNIK: Odras slovenskega narodnega prebujanja na ormoškem območju. *ČZN 1–2*, Maribor 2008, str. 118–131.

---

<sup>19</sup> I. Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 155.

<sup>20</sup> Zdenka Kresnik: Odras slovenskega narodnega prebujanja na ormoškem območju. V: *ČZN 1–2*, Maribor 2008, str. 126.

- Antoša LESKOVEC: Industrializacija severovzhodne Slovenije. *MKS simpozij Mogersdorf*, Osijek 1978, str. 201–208.
- Otmar PICKL: Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten. *MKS simpozij*, Mogersdorf 1977, str. 225–238.
- Fran PETRE: *Poskus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana 1939.
- Miran PUCONJA: »Panonska evroregija«. *Slovensko–hrvaške etnološke vzporednice*. Varaždin 2008.
- Vasko SIMONITI: »Tattenbach«. *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana 1999, str. 188.

## Povzetek

Kljub temu da Slovenci neposredno nismo mejili na turško državo, smo prek sosednjega hrvaškega ozemlja skupaj s Hrvati v protiturški obrambi doživljali skupno usodo. Ko je Hrvaška prišla pod oblastveni patronat avstrijske monarhije, so se začeli zblíževati tudi hrvaško–slovenski stiki. Prebivalstvo slovenskega severovzhoda in Bele krajine se je od 16. stoletja dalje pomešalo s priseljenimi uskoki. V panonskem prostoru je močno povezovalno vlogo igralo mesto Varaždin. Gospodarsko povezovanje so omogočale ustrezne prometne poti. Najizrazitejšo kulturno komunikacijo med Slovenci in Hrvati opažamo v času ilirskega gibanja. Po letu 1848 je oba naroda povezovala ideja o zedinjenju pokrajin tako pri enih kot pri drugih.

Marjan Toš

## ANTISEMITIZEM NA SLOVENSKEM V LUČI NACIONALNIH IN LOKALNIH VIDIKOV ANTISEMITIZMA 19. IN 20. STOLETJA

*Pojavi antisemitizma so značilni za drugo polovico 19. stoletja. Tudi na Slovenskem govorimo o antisemitizmu, ki ima zgodovinske nastavke, katerih relevantne vsebine in oblike segajo v drugo polovico 19. in vsaj še v začetke 20. stoletja. Za slovenske razmere ni značilen radikalni antisemitizem, pač pa je slovenski antisemitizem pojav v okolju, v katerem ni avtohtonega izvora in ne predstavlja močnejše zgodovinske dediščine.*

Antisemitizem je izraz poznega 19. stoletja, ki označuje protijudovska stališča in dejavnosti. Danes zajema predsodke proti Judom od starih predkrščanskih časov do sodobnih političnih pregonov. Narava antisemitskih predpisov se je iz dobe v dobo spreminjala.<sup>1</sup> Iz pregleda zgodovine civilizacije človeške družbe je znano, da so Jude venomer in povsod postavljali v podrejen položaj in omejevali njihove pravice z raznimi dekreti, zakonskimi predpisi ter različnimi preganjanji in izgoni. Sovraštvo do Judov izhaja iz davne preteklosti, judovski pripadniki so označeni kot oderuhi in skopuhi.<sup>2</sup> Krščanski antijudaizem izhaja izključno iz sovraštva in odpora zaradi križanja Kristusa. To sovraštvo je bilo tudi stalno vpleteno v religiozne obrede in nauke, kar se je prenašalo skozi ves srednji vek na socialno strukturo, ki je postavila Jude na obrobje družbe. Krščanski teoretiki srednjega veka so Jude štelili za največje grešnike, ker so zanikali krščanski – Jezusov nauk. Razglašeni so bili za

---

Dr. Marjan Toš, višji kustos, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, in vodja Sinagoge Maribor, Židovska ulica 4, 2000 Maribor.

<sup>1</sup> Alan Unterman: Judovstvo. V: Mali leksikon, Ljubljana 2001, str. 26.

<sup>2</sup> Mihaela Hudelja: Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru. Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIV (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 47. Neprijetnost Judov je bila vedno izražena še z določeno mero sovraštva. Pri večini narodov so predstave o posebnostih drugih etničnih skupin tudi posledica kulturne dediščine. Sovražnost izkazujejo tudi tisti, ki nikoli niso videli Juda in ga po vsej verjetnosti tudi ne bodo. Čim slišijo besedo Jud, se namrdnejo. Na splošno velja prepričanje, da so Judje sami izzvali sovraštvo do sebe, predvsem s tem, ker so ohranjali svojo etnično-religiozno identiteto v okoljih drugih etničnih skupnosti ali narodov. Različne vrednote, ravnanja, jezik, navade in običaji Judov so ustvarjali zid, ki jih je ločeval od večinskih pripadnikov, kjer koli so živeli.

morilce Jezusa, kar je imelo za posledico izobčenje iz javnega življenja. Primerjali so jih s hudičem, ki pomeni nevarnost za vse krščansko človeštvo. Zaradi tega so tudi nastale oznake, kot na primer »umazan individuum«, goljuf, spletkar, mešetar, demonično nevaren, ki si poskuša s prevarami, spretnimi denarnimi posli, z oderuštvom ipd. pridobiti oblast. V zgodnjem srednjem veku so Judje postali objekt verske netolerantnosti, ki se je stopnjevala z začetkom križarskih vojn.<sup>3</sup> Sveto vero je bilo treba očistiti nevernikov, »krivovercev«, kar so izvajali z občasnimi pokoli, pogromi. V tem času so se pojavljale tudi obtožbe v zvezi z ritualnimi umori, ki naj bi jih bili zakrivilo Judje. Morili naj bi bili predvsem otroke in njihovo krščansko kri, ki ima posebno moč, uporabljali pri svojih daritvenih obredih. Prav tako so samo Judje bili obtoženi tatvin in kupovanja posvečenih hostij, ki naj bi jih bili iz sovražnosti do Kristusa prebadali z nožem in gnetli v možnarjih. Iz teh oskrunjenih hostij naj bi bila pritekla kri s čudežno močjo odrešenja. V času, ko je kuga divjala po Evropi in so bila množična umiranja nepojasnjena uganka, so krivdo hitro zvalili na Jude. Kmalu so se razširile govorice, da so črna smrt povzročili Judje z zastrupitvijo vodnjakov in izvirov, da bi iztrebili vse, kar ni krščansko. S križarskimi vojnami, z romanji v bolj ali manj oddaljene svete kraje, s cerkvenimi reformami in z raznimi drugimi oblikami stikov so se – zlasti v zgodnjem srednjem veku – širile številne zgodbe, pesmi, pripovedi, ki so jim posamezne dele spreminjali ali celo dodajali. Poleg tega je treba upoštevati družbene razmere in miselnost srednjeveškega prebivalstva, ki je bilo dovzetno za verovanja v »potvorjene« dogodke, še zlasti če so vanje vpletli judovsko prebivalstvo. Razne obtožbe proti Judom v srednjem veku pa niso bile le lokalne. Veliko odmevnost so imeli običajno dogodki v času pomembnih cerkvenih praznikov. Številni že omenjeni predsodki in obtožbe zoper Jude so povzročali strah in sovraštvo do judovskega prebivalstva.<sup>4</sup> Podobne stereotipne predstave o Judih, kot so bile razširjene po Evropi, so bile znane tudi na slovenskem območju. Za zdaj je težko oceniti, kolikšno vlogo sta tu imela ljudsko izročilo ali resničnost posameznih dogodkov. Janez Vajkard Valvasor na primer uvršča med znamenite

---

<sup>3</sup> Ibidem, str. 49. Glej tudi: Mirjana Ule: Žid in ženska kot simbola potisnjene univerzalnosti. V: Problemi I, Ljubljana 1985, str. 67.

<sup>4</sup> 2000 let krščanstva (uredil France M. Dolinar). Ljubljana 1991, str. 816.

dogodke mesta Ljubljane pretepe med meščani in Judi. Nekega Juda naj bi bili obglavili zaradi nečistovanja s kristjanko.<sup>5</sup>

Antisemitizem in stereotipe o Judih na Slovenskem pa moramo že od začetka ocenjevati v luči dejstva, da Judje na tem ozemlju niso bili nikoli številno in stalno naseljeni do te mere, da bi se preostalo prebivalstvo realno soočilo z njimi. V posameznih obdobjih je ta prisotnost večja ali manjša, res pa je tudi, da so zlasti po prihodu v štajerska in koroška mesta v 12. oz. 13. stoletju Judje živeli v precejšnjem sožitju z večinskim prebivalstvom. Zgovoren dokaz za to je srednjeveški Maribor. Seveda se s krepitvijo protijudovskega razpoloženja v širšem prostoru krepil antijudaizem tudi v našem okolju in posledica splošnega protijudovskega razpoloženja so tudi pregoni Judov iz posameznih lokalnih okolij. Na oblikovanje stereotipov do Judov je pri neizobraženih slojih prebivalstva najbolj vplivalo ljudsko izročilo, pri izobraženih slojih pa branje različnih knjig, med katerimi je bila najvplivnejša potopisna literatura.<sup>6</sup> Jude so v 19. stoletju, ko se oblikuje sodobni antisemitizem, v negativni luči prikazovali tudi prispevki v slovenskem časopisu. Članki se nanašajo bodisi na poročanja iz tujih časopisnih virov ali na prikaz domačih dogodkov. Judje so pogosto prikazani tudi kot krivci za zločine na

---

<sup>5</sup> Janez Vajkard Valvasor: Slava vojvodine Kranjske, XI. knjiga. Ljubljana 1977, str. 272. Tudi ljubljanske Jude naj bi bili obsojali, da so zastrupljali vodnjake. V valu okrepljenega protijudovskega razpoloženja proti koncu 15. stoletja so se te obtožbe pojavljale tudi na rovaš Judov po mnogih štajerskih in koroških mestih. Tudi v Mariboru, kjer je bila v srednjem veku ena najmočnejših in najvplivnejših judovskih skupnosti na zdajšnjem slovenskem ozemlju. Versko, duhovno in kulturno središče mariborske srednjeveške judovske skupnosti je bila sinagoga v današnji Židovski ulici. Omenja se leta 1429, a je po mnenju strokovnjakov mnogo starejša in je najvažnejši ostanek srednjeveške judovske dediščine na Slovenskem. Nekaj časa je bila celo sedež vrhovnega rabinata za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Maribor bi tako lahko uvrstili na prvo mesto v zgodovini slovenskega judovstva.

<sup>6</sup> Zmago Šmitek: Poti do obzorja. Ljubljana 1988, str. 391. Vse do 19. stoletja in še kasneje so bili stereotipi povezani z rasnim poreklom, s psihološkimi, kulturnimi in z družbenimi značilnostmi. Slovenski izobraženci, ki so se šolali na Dunaju, so šele tam prišli v bolj ali manj neposreden stik z Judi. Zanimiv prikaz takšnih srečanj in vtisov najdemo tudi v znanstvenih, literarnih spisih ali v spominih. »Slovenci imamo malo prilike seznaniti se z Židi ...dobili smo šele na Dunaju dokaj prilike upoznati oni zanimivi narod. V živahni gneči prestolnice cesarske so nam vzbudili pozornost ljudje katere smo do tja kvečjemu iz knjig poznali. Čudno so bili opravljeni« (prim. Josip Apih: Židovstvo. V: Letopis Matice slovenske za leto 1886, Ljubljana 1886, str. 17.) Judje so bili označeni kot »mednarodni narod, vsem zoprni, vse sovražec, a skoraj bi rekel vsem potreben kakor voda in zrak« (Josip Apih, ibid.)



Slovenskem.<sup>7</sup> V pisani množici prispevkov, člankov ali razprav pa v slovenskem tisku s konca 19. stoletja zasledimo tudi pozitiven odnos do Judov oziroma sploh njihovo koristnost za naše gospodarstvo, saj slovenski trgovci, obrtniki niso sloveli kot dobri, spretni, iznajdljivi pri svojem poslovanju.<sup>8</sup> Ob že povedanem se zastavlja vprašanje realnosti lastnih zgodovinskih izkušenj, ki naj bi jih bili imeli Slovenci ob oblikovanju stereotipov, ali pa je šlo predvsem za prevzemanje stereotipov od drugod. Iz povezav z realnostjo se pokaže, da so stereotipne predstave običajno bolj tipične za tiste, ki jih ustvarjajo, kot za tiste, na katere se nanašajo.<sup>9</sup>

Slovenske okvire antisemitizma moramo gledati znotraj širšega evropskega protijudovstva v 19. stoletju. Že sredi 19. stoletja je Ernest Renan skupaj z Nemcem Christinom Lassenom prvi v Evropi populariziral rasistični koncept »semita« nasproti indoevropskemu »arijcu«, ki ga je uvrstil na vrh lestvice človeške civilizacije. Renan pravi, da semitom manjka ustvarjalnosti in smisel za disciplino, da nimajo mitologije, epov, znanosti, filozofije, romana, upodabljajoče umetnosti, skratka, da so semiti inferiorna kombinacija človeške narave. Medtem ko je srednjeveški antisemitizem Judom puščal izhod, če so se pokristjanili, jim rasni antisemitizem tega ne dovoljuje več. Jud ostane Jud, tudi če sprejme krščanstvo. In če se je krščanski antisemitizem obračal proti Judom predvsem zaradi vere, obsoja sekularni antisemitizem Jude kot

---

<sup>7</sup> Marko Štepec: Nekateri opisi človeške stranpoti na prelomu 19. v 20. stoletje. V: Katja Vodopivec s sodelavci: Postava in hudodelstvo, Ljubljana 1990, str. 36. Avtor ugotavlja, da sta vodilna časopisa tistega časa (Slovenec, Slovenski narod), ki sta bila idejnopolično povsem nasprotna, »enotna v svojem protijudovstvu«. Po takratnem pisanju časnikov je bil Jud tudi neposredno obdolžen zločina, kajti samo po sebi je umevno, da samo oni ritualno ubijajo krščanske otroke. Srednjeveške legende so torej še živele na slovenskih tleh. Prispevki v tisku pa so imeli poleg prikaza zlasti negativne podobe in pogubnosti Juda za deželo tudi svarilen in poučen namen. Svarilo in poduk se nanašata na opozorilo pred tujim, nepoznanim, ki ne prihaja iz krščanske vere. Ugotovitve so grajene na podedovanih zgodovinskih obrazcih in na tradiciji.

<sup>8</sup> Mihaela Hudelja: Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru. Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIV (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 52. Avtorica navaja primer časopisnega poročanja, »da imajo Judje tudi svoje dobre strani – znajo kupčevati. Delajo tako, da se jim denar obrača, za dobre obresti pa se denar pri Judu veliko lažje dobi kot pri kristjanu. Zato pa je tudi marsikdo že vzkliknil: Bog daj en par Judov v Ljubljano, da bo tudi revež kak denar na posodo dobil.«

<sup>9</sup> Ibidem, str. 52. Avtorica pripominja, da je s stališča etnoloških raziskav judovstvo v širšem in ožjem pomenu v glavnem še nepreučeno. Predvsem ustno izročilo bi osvetlilo vlogo, pomen, okoliščine, v katerih se pojavljata Jud ali judovstvo nasploh.

etnično skupino in raso.<sup>10</sup> Nastanek novih nacionalnih držav v Evropi (Italija, Nemčija) ter prizadevanja za dejansko emancipacijo Judov (tudi v habsburški monarhiji) rodijo prvine modernega antisemitizma 19. stoletja. Ker so zaradi svojega kapitala in obvladovanja denarnih poslov ponekod edino Judje lahko sledili hitremu industrijskemu razvoju, so kmalu postali nosilci gospodarskega in družbenega razvoja. Postali so močna konkurenca. Poleg gospodarske judovske konkurence je bila bistvenega pomena pri razvoju modernega antisemitizma 19. stoletja emancipacija, ki je omogočila močan prodor Judov v krščanske družbe in povečala grožnjo judovske konkurence. Zato je emancipacijskim zakonom sledil agresiven val antisemitizma, ki se je začel v Nemčiji v 70-ih letih 19. stoletja in se nato hitro razširil v sosednjo Avstrijo, Madžarsko, Francijo in Rusijo, pa tudi k nam na Slovensko.<sup>11</sup> Nemški novinar Wilhelm Marr, ki je prvi uporabil termin antisemitizem, da bi opisal nekonfesionalno sovraštvo do Judov, ki ga je sam zagovarjal in oznanjal s svojimi somišljeniki, ni nasprotoval Judom zaradi verskih, temveč iz socialnih, ekonomskih, političnih in »rasnih« razlogov. Družba 19. stoletja je namreč vsaj formalno opustila predsodke, temelječe na veri, zato so Judje sedaj postali moteči kot vsiljen družbeni razred, ki s svojo prisotnostjo onesnažuje domači narod. S tem stereotipom so hoteli nasprotniki enakopravnosti Judov ponovno vzpostaviti družbene meje, ki so veljale v predemancipacijskem času, in izničiti dosežke emancipacije.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 35. Pod tem vplivom ločitve na arijce in semite je blankizem arijcem pripisoval ljubezen do narave, spoštovanje družine, čaščenje idealov lepote, harmonije, svobode in bratstva, česar semiti seveda nimajo. Judov pa niso povsod že na začetku zavračali – lep in precej osamljen primer je Madžarska, kjer je liberalna politika na prelomu 20. stoletja vključevala Jude predvsem v gospodarsko življenje. To se je dogajalo še toliko bolj po letu 1919, ko je trianonska pogodba Madžarsko občutno zmanjšala. Prelom 20. stoletja je bil pomemben tudi za krepitev vloge in položaja prekmurskih Judov, še zlasti v Murski Soboti in Lendavi. Viden je bil njihov prispevek na gospodarskem področju.

<sup>11</sup> Ibidem. Pojem antisemitizem je prišel v splošno rabo v 80-ih letih 19. stoletja, kot del politično motivirane kampanje. V poznem 19. stoletju se je na splošno uveljavilo enačenje semitov izključno z Judi celo med intelektualno elito. Začeli so ločiti arijce in semite, ločitev pa je temeljila na mnogo starejši delitvi na kristjane in pripadnike judovske vere. V zadnjih sto letih tako izraz antisemitizem ne pomeni sovraštva do »semitov« (torej tudi Arabcev), pač pa izključno do Judov. Antisemitizem je sinonim za netoleranco, ki je bila stoletja vsebina zlih idej in dejanj ljudi, ki so se imeli za dobre kristjane. Antisemitizma niso izumili nacisti, so pa hoteli judovsko vprašanje s holokavstom dokončno rešiti (prim. Iztok Simoniti: Vera in razum in vera v razumu. V: Sodobnost, št. 10, Ljubljana 2005.)

<sup>12</sup> Dejansko so Judje v veliki večini srednje in vzhodne Evrope igrali vlogo modernizatorjev, ker preprosto drugega družbenega elementa, ki bi imel zadosti kapitala, znanja in prilagodljivosti, ni bilo. Ta ocena skoraj do potankosti velja tudi za prekmurske (in ostale) Jude na Slovenskem in njihovo vlogo ob koncu 19. ter v začetku 20. stoletja zlasti na gospodarskem in tudi družbeno-kulturnem področju.

Za oblikovanje družbene zgodovine Judov v evropski družbi 19. stoletja je bilo odločilno, da se je vsak Jud v vsaki generaciji moral nekako odločiti, ali bo ostal izobčenec in s tem popolnoma zunaj družbe ali pa bo postal povzpetic in se prilagodil družbi ob ponižujočih pogojih, ne toliko, da bi prikril svoj rod, temveč »da bi z razkritjem skrivnosti svojega rodu razkril tudi skrivnosti svojega naroda«. <sup>13</sup> Družbeno usodo povprečnih Judov je določala njihova večna neodločnost. Družba jih prav gotovo ni silila k odločnosti, saj je natanko ta nejasnost položaja in značaja odnose z Judi naredila tako privlačne. Večina asimiliranih Judov je tako živela v menjavah srečne in nesrečne usode in zagotovo vedela le to, da sta uspeh in propad tesno povezana s tem, da so Judje. Za njih je judovsko vprašanje enkrat za vselej izgubilo ves politični pomen; preganjalo pa je njihovo zasebno življenje in zmeraj bolj trinoško vplivalo na njihove osebne odločitve. Izrek »ljudje na cesti in Judje doma« se je uresničil v vsej svoji trpkosti: politični problemi so bili popačeni do popolne sprevrženosti, ko so jih Judje poskušali rešiti z notranjo izkušnjo in zasebnimi čustvi; zasebno življenje je bilo zastrupljeno do nečlovečnosti - denimo vprašanje mešanih zakonov – ko se je težko breme nerešenih problemov splošnega pomena prevalilo v zasebno življenje, ki ga veliko bolj obvladujejo nepredvidljivi zakoni strasti kakor premišljena politika. <sup>14</sup> Za posameznika nikakor ni bilo lahko, da ni spominjal na »Juda na splošno«, a je hkrati ostal Jud; da je hlinil, da ni Jud, a vendar dovolj jasno pokazal, da je Jud. Povprečen Jud, ne povzpetic, ne »zavestni izobčenec«, je lahko poudarjal le prazen občutek razlike, ki jo je bilo mogoče interpretirati v vseh njenih možnih psiholoških vidikih in različicah, od vrojene tujosti do družbene odtujitve. Dokler je v svetu vladal mir, je delovala tudi ta drža in je za številne generacije postala celo »modus vivendi«. Ko so se Judje osredotočili na zapleteno notranje življenje, ki je bilo umetno povzročeno, jim je to pomagalo odgovoriti na nerazumne zahteve družbe, da morajo biti nenavadni in vznemirljivi, a tudi neposredni pri samoizražanju in predstavljanju, kar so bile sicer odlike igralcev in pevcev, ljudi, ki jih je družba zmeraj napol zavračala in napol občudovala. Asimilirani Judje, ki so bili na eni strani ponosni na svoje ljudstvo, na drugi pa so se ga sramovali, so očitno sodili v to kategorijo. Proces, s katerim se je buržoazna družba razvila iz razvalin svojih revolucionarnih tradicij in spominov, je ekonomski zasičenosti in splošni brezbriznosti do političnih vprašanj dodal še zlega duha dolgočasja. Judje so postali ljudje, s katerimi

<sup>13</sup> Formulacija Karla Krausa okoli leta 1912. Cf. *Untergang der Welt durch schwarze Magie*, Wien, Leipzig 1925.

<sup>14</sup> Hannah Arendt: *Izvori totalitarizma*. Ljubljana 2003, str. 118.

je mogoče prijetno preživeti čas. Manj so jih imeli za enake, bolj mikavni in zabavni so bili. Buržoazna družba je v iskanju zabave in strastnem zanimanju za osebnost, kolikor se je ta razlikovala od norme, odkrila mikavnost vsega, kar bi moglo biti skrivnostno zlo in skrivno pogrešano. In natanko ta vročična naklonjenost je Judom odprla vrata v družbo; v tej družbi namreč se je judovstvo, potem ko je bilo popačeno v psihološko lastnost, zlahka sprevrglo v pregreho. Iskreno toleranco razsvetljenstva in njegovo zanimanje za vsakega človeka je zamenjala boleсна sla po eksistenčnem, nenormalnem, drugačnem. V družbi so različni tipi drug za drugim predstavljali eksotično, nenormalno in drugačno, a nobeden ni bil vsaj malo povezan s političnimi vprašanji. Zatorej je le vloga Judov v družbi, ki propada, lahko privzela veličino, ki presega ozke meje družbenega.<sup>15</sup> Najusodnejši element v judovski sekularizaciji je bila ločitev koncepcije o izbranosti od mesijanskega upanja, medtem ko sta v judovski religiji ta elementa vidika božjega načrta o odrešitvi človeštva. Iz mesijanskega upanja je zraslo nagnjenje h končnim rešitvam političnih problemov, ki ni hotelo nič manj kakor vzpostaviti raj na zemlji. Iz vere v izbranost pa je rasla fantastična iluzija, skupna nevernim Judom in Nejudom, da so Judje po naravi pametnejši, boljši, bolj zdravi, bolj zmožni preživeti, da so gonilo zgodovine in sol zemlje. Zanesenjaški judovski intelektualec, ki je sanjaril o raju na zemlji, v katerem ne bi bilo nobenih nacionalnih vezi in predsodkov, je bil še dlje od politične realnosti kakor njegovi predniki, ki so molili za Mesijev prihod in za vrnitev palestinskega ljudstva. Na drugi strani pa je privržence asimilacije, ki niso imeli nobenega zanosnega upanja, a so prepričevali sami sebe, da so sol zemlje, ta brezbožna koncepcija učinkoviteje ločevala od drugih narodov, kakor je njihove prednike to, da so branili Postavo, kar je, po splošnem prepričanju, ločevalo Izrael od poganov, a naj bi se z Mesijevim prihodom končalo. Prav ta koncepcija o »izjemnih Judih«, ki so bili preveč »razsvetljeni«, da bi verjeli v Boga, zaradi svojega izjemnega položaja pa dovolj praznovorni, da so verjeli vase, je uničila močne vezi pobožnega upanja, ki je Izrael povezovalo s preostalim človeštvom. Tako je naposled sekularizacija ustvarila tisti paradoks, tako odločilen za psihologijo modernih Judov, s katerim je judovska asimilacija, ko je uničila nacionalna zavest, preobrazila nacionalno religijo v konfesionalno veroizpoved, neodločne in nejasne zahteve države in družbe pa soočila s prav tako nejasnimi zvijačami in s psihološkimi triki, spodbudila pravi judovski šovinizem, če s šovinizmom razumemo sprevrženi nacionalizem, v katerem je »posameznik sam nekaj, kar je

<sup>15</sup> Ibidem, str. 118.

treba častiti; posameznik je svoj lastni ideal in celo svoj lastni idol«. Poslej stara religiozna koncepcija o izbranosti ni bila več bistvo judaizma; namesto tega je postala bistvo judovstva.<sup>16</sup>

Zgodovinske korenine zavračanja Judov torej temeljijo na veri, na postopnem prevodu verskih tujcev v rasne tujce, na razumevanju Judov kot kapitalistov, na zavračanju judovske konkurence v profesijah, ideološkem antimodernizmu in na protiliberalističnem gibanju. Nove ideologije, ki so nastale v času sekularizacije, modernizacije in hitrih družbenih sprememb, so posvojile antisemitizem: liberalci in svobodomiselní so napadali Jude zaradi netolerance in togosti in zaradi njihovega izoliranega partikularizma, socialisti so jih obsodili kot poosebljenje kapitalističnega duha, nacionalisti in rasisti kot tujce s tujim izvorom in semitskim karakterjem, konservativci pa so zamerili Judom, češ da so stalen vir nemirov in revolucionarnih prevratov v družbi.<sup>17</sup> Pri razvoju sovražne ideologije do Judov so sodelovale tudi slovenske dežele, a bolj od daleč in niso aktivno posegale v njeno oblikovanje.<sup>18</sup> Prevzeli pa smo nekaj splošnih modelov, posrkali nekaj vplivov, še najbolj pa se je tudi slovenskega prostora prijel strah, ki je imel korenine v družbenih spremembah 19. stoletja, ko so se pojavljale številne novosti, tehnične in politične, ki so grozile spremeniti dolgo časa ustaljeni tradicionalni način življenja in porušiti ustaljena družbena razmerja. Slovenske dežele so se procesom antisemitizma aktivno priključile v 19. stoletju in zanje v tistem času velja izrek Wolfganga Benza »Ignorance is a mother of

---

<sup>16</sup> Ibidem, str. 126.

<sup>17</sup> Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 36. Zgodovinski pregled je povzet tudi po Encyclopaedia Judaica, Jeruzalem 1971, geslo: antisemitizem.

<sup>18</sup> Judje so bili iz štajerskih in koroških mest izgnani že leta 1496. Kot zadnji rok, do katerega so morali zapustiti Maribor, v katerem je živila močna in vplivna judovska skupnost, je bil določen 6. januar 1497. Po srednjeveških izgonih Judov s Štajerske, Koroške in Kranjske med leti 1496–1515 so se Judje v večjem številu na današnjem slovenskem ozemlju začeli naseljevati znova šele v 18. stoletju in to na območju Prekmurja. Tam je njihova številčnost dosegla vrh proti koncu 19. stoletja.

prejudice«. <sup>19</sup> Antisemitizem na Slovenskem ni nikoli prešel v nasilno fazo obračunavanja z judovskim prebivalstvom ali celo v ubijalsko nasilje. V 19. stoletju je antisemitizem na Slovenskem dobil tudi nekaj domačih korenin: protijudovsko razpoloženje trgovcev in z njimi povezanih meščanskih krogov, ki so nasprotovali Judom kot tekmečem na gospodarskem področju in so svoje antisemitske napade okrepili ob vsakem napadu judovske konkurence. Za slovenski antisemitizem tega časa je značilno tudi, da je ostal omejen na mestna okolja in na deželo ni prodrli. Tudi v Prekmurju, kjer je veliko Judov živel na podeželju (bili so krčmarji, mesarji, trgovci in lastniki manjših obrti), se antisemitizem ni razvil. <sup>20</sup> Kljub vsemu pa se mnenje, da Slovenci ne poznajo antisemitizma oz. da niso bili antisemiti, spreminja šele v zadnjih letih. To se pogosto utemeljuje z že omenjeno domnevo, da Slovenci niso imeli pretirano veliko stikov z Judi, če pa se priznava obstoj antisemitske tradicije, se navaja dejstvo, da je bilo število Judov zelo majhno, kot dokaz za »nevarnost«, prazno verbalnost in s tem tudi nepotrebnost analize obstoječih protijudovskih izjav in predsodkov. Pri tem se zamolči dejstvo, da je pičlo število Judov v 19. stoletju in pozneje tudi posledica represivne zakonodaje. <sup>21</sup> Judje so predstavljali močno skupino prebivalcev Avstro-Ogrske. Izobraženi Slovenci Jude srečujejo ali v času študija na Dunaju ali na svojih daljših in krajših potovanjih po Avstro-Ogrski in drugje. V spominski literaturi in nekaterih drugih zapisih iz druge polovice 19. stoletja naletimo na velik interes za spoznavanje Judov, njihovega načina življenja in predvsem na kopico negativnih stališč. Tako pri Franju Šukljetu, Josipu Apihu in Josipu Vošnjaku kot pri Janezu Trdini, Henriku Tumi in drugih znanih Slovincih. Zanimanje za Jude je razumljivo pri Trdini glede na njegovo nagnjenost do spoznavanja različnih kultur in naklonjenost do etnografskega »ljudskega blaga«, in

<sup>19</sup> Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 37 in Wolfgang Benz, 1993, str. 9. Judov je bilo pri nas v tem času z izjemo Prekmurja malo. Temu primeren je bil tudi njihov vpliv, ki je bil v gospodarskem pogledu močan prav v Prekmurju, kamor so se širile mnoge napredne ideje, ki so jih prinašali Judje z Madžarske. Večinsko domače prebivalstvo je Jude bolj slabo poznalo. Kljub temu je bil antisemitizem živ, vendar pa precej bolj kot agresivna, potencialno nasilna ideologija kot model, vzor oz. metafora in priročen pripomoček za zmerjanje trenutnih političnih in ideoloških nasprotnikov. Glede delovanja antisemitizma v praksi bi tako za slovenske dežele lahko rekli, da so ostale neke med verbalno-simboličnim in institucionalnodiskriminacijskim izrazom antisemitizma (izključevanje Judov iz šol, bojkot njihovega blaga), kjer že mora sodelovati tudi država.

<sup>20</sup> Nekatero pogosto oceno takratnega časa v Prekmurju so bile, da je Jud trgovec, ki se obrača po vetru in se prilagaja trenutnim gospodarskim in političnim razmeram. Lik judovskih trgovcev je pogost tudi v literarnih delih prekmurskega pisatelja Miška Kranjca.

<sup>21</sup> Marko Štepec: Srečanja z Judi. V: Borec 1995, št. 542–543, Ljubljana 1995, str. 811.

na drugi strani pri Tumi, ki ga privlači spoznavanje tujine in podobno. Pri obeh je odnos do Judov nekako distanciran, zanima in privlači ju predvsem neke vrste drugačnost, tujost. Tudi ne zaupata povsem uveljavljenim predsodkom, kar še posebno velja za Trdino. Vsekakor jima kljub nekaterim pogledom zelo težko očitamo domišljen antisemitizem. Na splošno pa lahko govorimo, da pri srečanjih z Judi prevladuje odklonilen, negativen odnos, tako pri deklariranem antisemitu Josipu Vošnjaku pa Josipu Apihu, Janezu Evangelistu Kreku in v manjši meri tudi pri Ivanu Hribarju ali Franu Šukljetu in tako vse do Josipa Stritarja in Josipa Jurčiča, če omenimo le nekatera znana imena 19. stoletja.<sup>22</sup> Sovrašstvo do Judov je bilo domače tudi zaradi narodnostnega boja. Po prvi svetovni vojni so se v novi Državi SHS, kasnejši Kraljevini SHS in Jugoslaviji, pojavljale težave pri oskrbi z živili. Za te probleme so bili na veliko krivi prav Judje in njihov monopol nad živilsko trgovino. Ko je veliko pomanjkanje popustilo, se je umiril tudi tovrstni antisemitizem.

Pri oblikovanju slovenskega antisemitizma so bili poglavitni ravno ekonomski razlogi. To velja še zlasti za Štajersko kot tudi za Prekmurje, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno k matični domovini. V Prekmurju so domačini Judom poleg tega, da so jih imeli za nosilce madžarskega potujčevanja, najbolj zamerili prav gospodarski monopol.<sup>23</sup> V Lendavi na primer je bilo gospodarsko življenje v marsičem odvisno od manjšega števila tamkajšnjih Judov, ki so s svojo podjetnostjo in z dobrimi zvezami močno razširili poslovanje. V njihovih podjetjih so dobili ljudje delo in zaslužek, kar je bilo za takratne gospodarske in zlasti socialne razmere v Prekmurju zelo pomembno. V njihovih rokah so bili tudi finančni oz. denarni zavodi, tako da so kapital plemenitili in z njim vlagali v nove naložbe. Mnogi so jim očitali, da služijo z oderuški obrestmi in da izkoriščajo svoj privilegirani položaj. Ti očitki so bili hudi zlasti v času velike gospodarske krize po letu 1929. Ekonomsko močni in vplivni so bili tudi nekateri Judje v Murski Soboti, ki so prav tako pospeševali gospodarski razvoj in prispevali k večji blaginji socialno precej

---

<sup>22</sup> Ibidem, str. 811. Janez Evangelist Krek je v svojih spisih, pismih in leposlovju Judom in judovstvu namenil marsikateri zapis, ki ga je obarval skladno s svojo protijudovsko usmerjenostjo. Boj proti judovstvu je pomembna motivacija vsega njegovega delovanja. Mnogo več kot o svojih konkretnih izkušnjah s posameznimi Judi piše o judovskem liberalizmu, »krivonosnem kapitalizmu«, judovskem časnikařtvu, oderuřtvu, judovskem denarju in o judovskih voditeljih socialne demokracije.

<sup>23</sup> Gospodarska vloga in pomen prekmurskih Judov sta bila tudi po prvi svetovni vojni občutna. Hkrati pa se je iz nekaterih krajev, kot so na primer Beltinci, večina Judov zaradi revolucionarnega vrenja in nasilja v letih 1918/1919 izselila (Madžarska, Medžimurje).

obubožanega prebivalstva v pokrajini ob Muri.<sup>24</sup> Ekonomska prevlada je bila eden od poglavitnih očitkov Judom še pred drugo svetovno vojno. O tem je pisalo tudi takratno časopisje in kritiziralo prevladujoči vpliv Judov v svetovnem gospodarstvu in s tem tudi v politiki. Tovrstno poročanje moramo obravnavati v kontekstu ofenzivnega nemškega antisemitizma, ki so ga načrtno dograjevali in širili nacisti po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji leta 1933. Poleg tega ne smemo prezreti, da so zelo pogosto za zmerjanje svojih političnih nasprotnikov in tudi sicer uporabljali antisemitske izjave klerikalni voditelji. Do Judov so bili sicer neprijazni tudi liberalni veljaki (na primer Ivan Hribar).<sup>25</sup> Pod vplivom dunajskega krščanskega socializma je bil odločen antisemit že omenjeni Janez Evangelist Krek. Po njegovem so imeli Judje vodstvo tudi v umetnosti, časnikarstvu in v politiki. Revolucija 1848 je bila delo Judov, njihov plod je surovo liberalstvo, gmotni, nravni in politični razpad države. Podobno kot Krek je tudi škof Anton Mahnič opozarjal, da so Judje krivi za razpad tradicionalnega načina življenja krščanske družbe. Še pred krščanskimi socialisti je opozarjal na vpliv judovstva v političnem, gospodarskem in kulturnem življenju evropskih držav. Strinjamo pa se lahko z oceno, da je bilo vse to sledenje tokovom iz neposredne bližine in širšega prostora in da tudi v tedanjem času ne gre iskati geneze antisemitizma v Sloveniji oz. v slovenskem prostoru. Še bolj zanimivo pa je, kako se je prihajajoči antisemitizem prilagodil slovenskim razmeram in postal tako imenovani antisemitizem brez Judov, kakor ga imenuje Janez Peršič.<sup>26</sup> Kot smo že poudarili, se je antisemitizem skozi različna obdobja tudi na Slovenskem spreminjal in dobival različne

<sup>24</sup> Posebnost priseljevanja Judov v Prekmurje je v tem, da so prav oni začeli prvi razvijati trgovino in gostinstvo v tej zaostali slovenski pokrajini, prav tako tiskarstvo v Murski Soboti in nadvse živahno gospodarsko dejavnost v Lendavi. Z razvojem gospodarstva so pospešili socialno in družbeno preobrazbo. Meščanstva v 19. stoletju v Prekmurju ni bilo, njegov nastanek in oblikovanje so pravzaprav med drugim zasnovali Judje, največ v Lendavi in potem v Murski Soboti ( prim. Judje v Prekmurju, katalog dokumentarne razstave v Sinagogi. Maribor 27. 1. – 15. 3. 2009. Avtor razstave je bil mag. Franc Kuzmič.)

<sup>25</sup> Barbara Stanič: Antisemitizem kot model zatiranja. V: Časopis za kritiko znanosti (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 41.

<sup>26</sup> Janez Peršič: Problem Cankarjevega antisemitizma. V: Problemi 1/1985, Ljubljana 1985, str. 22. Na Slovenskem v Cankarjevem času ni bilo Judov, da bi se nad njimi izživljal dejavni antisemitizem. Med Slovenci v Cankarjevem času je beseda Jud (in ne samo Judež, kar bi bilo razumljivo) pomenila vsakodnevno psovko za lakomnika, zahrbtnega ali brezobzirneža v denarnih zadevah. Ker Judov ni oz. jih je zelo malo, antisemitizem pa se kljub temu pojavlja, pomeni, da deluje logika antisemitizma, ki je pravzaprav tisto, kar je nevarno in zaradi česar nam antisemitizem kot ena najbolj raziskanih in bogato dokumentiranih zgodb lahko služi za učni model in pripomoček v razpoznavanju zatiranja določenih družbenih skupin, rasizma, ksenofobije.



poudarke, a nikoli ni postal radikalen.<sup>27</sup> Antisemitizem je zagotovo tudi izjemno pripravno ideološko orožje v vseh tistih družbenih situacijah, ko je treba razredno razliko praktičnoideološko zabrisati v imenu »organske enotnosti« družbe: imanentno družbeno protislovje (razredna razlika) se projicira v zunanji moteči »neorganski« element, v Juda.<sup>28</sup> Novo funkcijo je dobil antisemitizem z razvojem kapitalizma, ki je prinesel relativno osamosvojitve civilne družbe, glede na državo. Termin civilna družba<sup>29</sup> je treba tu dojeti v temeljnem pomenu, ki sega od gospodarske »svobode«, individualistične konkurence, »boja vseh proti vsem«, do politično-ideološke svobode, tako imenovanih državljanskih svoboščin, izoblikovanja političnih strank, legalizacije javnega mnenja kot neodvisnega od državnega aparata itd. Posebej je treba poudariti, da drugega momenta – političnoideoloških svoboščin – nikakor ne smemo dojeti zgolj v njegovi meščanski omejenosti; njegovo pozitivno vsebino, ki presega meščanske okvire, je v marksizmu prvi uveljavil Antonio Gramsci, ki je pokazal, kako komunistom ne sme iti zgolj za prevzem državne oblasti, saj sta narava in sam uspeh prevzema oblasti v zadnji instanci odvisna od tega, koliko se bo komunistom na ravni civilne družbe posrečilo realizirati svojo hegemonijo, svojo idejno prevlado. Judje so se tu - glede na svojo zgodovinsko konotacijo – glede na pomen, ki jim ga pripisuje zahodna zgodovinska tradicija – kar sami od sebe ponujali za »žrtvenega kozla« tiste vrste antikapitalizma, ki se upira kapitalizmu v imenu starih, pristnih vrednot »dela, družine, domovine«, v imenu družbe kot patriarhalne organske celote stanov, »udov«. Nosilci takšnega antikapitalizma niso le malomeščanski sloji, ki propadajo z razvojem kapitalizma (mali obrtniki, podjetniki), marveč tudi sam velekapital in njegova tehnobirokracija, ki sta zainteresirana za gladko funkcioniranje proizvodnega aparata. Judje so primerni za to vlogo sovražnika, ker že v tradicionalni ideološki fantazmatiki utelešajo oba momenta civilne družbe – na eni strani so Judje zastopniki finančnega in trgovskega kapitala ter individualistične konkurence – če naredimo iz

---

<sup>27</sup> Če seveda odmislimo množične deportacije prekmurskih Judov leta 1944 in njihovo uničenje v koncentracijskih taboriščih, kar pa je treba obravnavati v kontekstu širših vojnih dogodkov 1941–1945 in globalno zasnovanega nacističnega holokavsta.

<sup>28</sup> Slavoj Žižek: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana 1987, str. 46. Gre za marksistično analizo in pogled uglednega slovenskega filozofa, ki je problematiko antisemitizma obravnaval v kontekstu raziskovalne naloge *Vloga nezavednih fantazem v procesih oblikovanja identitete Slovencev*, ki je v letih 1981 do 1985 potekala na Inštitutu za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani, financirala pa jo je takratna Raziskovalna skupnost Slovenije. Večji del teksta je uporabljen tudi za predavanja, ki jih je imel avtor na šoli Sigmunda Freuda, delujoči v okviru Društva za teoretsko psihoanalizo.

<sup>29</sup> *Societe civile*.

njih sovražnika, nas v tem podpre spontani ideološki videz, da je vir izkoriščanja in dobička iskati v menjavi, trgovini, obrestih, ne pa že v temeljni anatomiji samega produkcijskega procesa; tako lahko z vso silo nastopamo proti »ekscesom« kapitalizma, proti plutokraciji, dobičkarstvu..., hkrati pa lahko to počenjamo v imenu skladnega sodelovanja med »produktivnimi« kapitalisti in delavci, se pravi, hkrati lahko puščamo nedotaknjen osnovni ustroj kapitalizma. Na drugi strani so Judje s samo svojo vero, ki deluje v krščanskih deželah kot tujek, zastopniki intelektualne neodvisnosti od obstoječe državne oblasti in so zato praviloma nastopali kot nosilci znanstvenih, religioznih, političnih in drugih svoboščin.<sup>30</sup> Antisemitizem že od vsega začetka ni bil tuj socializmu – tistemu, ki ga je Karl Marx v Komunističnem manifestu<sup>31</sup> poimenoval »fevdalni socializem« in ki se je realiziral v različnih oblikah, od krščanskega do nacionalnega socializma. Povedano drugače, antisemitizem ni tuj vsem tistim socializmom, ki so se upirali kapitalizmu v imenu vrnitve k organski enotnosti družbe, kjer naj ima vsak sloj svojo »naravno funkcijo«. Nekoliko bolj pretanjene oz. posredovane so zadeve v realnem socializmu, kjer prav tako občasno izbruhne antisemitizem; »zdravniška afera« v Sovjetski zvezi v letih 1952 in 1953, Poljska, kjer ima antisemitizem še drugo dimenzijo. Civilna družba je podrejena državno-partijskemu aparatu, sleherni poskus ponovne osamosvojitve civilne družbe deluje kot nevarnost kontrarevolucije. Realni socializem je torej znal izkoristiti tudi sicer precej dolgo antisemitsko tradicijo vzhodne Evrope (na primer Poljske) in ponujal Juda kot nasprotnika, s katerim se lahko zamaskira nasprotje med delovnimi množicami in vladajočo

---

<sup>30</sup> Ibidem, str. 47. Avtor izrazito marksističnoteoretsko načjenja zanimive dileme, ki pa na Slovenskem v času socialističnega planskega gospodarstva in zlasti samoupravljanja niso bile praktično aktualne. Navsezadnje je bil to čas, ko so bili redki slovenski Judje precej neorganizirani in potisnjeni na sam rob dogajanja in javnega ter socialnega spomina. Mnogi, zlasti mlajši, so judovstvo ohranili le še kot spomin na tradicijo svojih prednikov (v religioznem in kulturnem pogledu).

<sup>31</sup> Karl Marx (1818–1883), teoretik in začetnik komunizma, nemški filozof in sociolog, ekonomist in politik judovskega rodu. Komunizem je razumel kot cilj in proces ter dovršitev zgodovine.

birokracijo.<sup>32</sup> Ker v Sloveniji razen za krajše povojno obdobje nismo razvili sovjetskega oz. vzhodnoevropskega modela socializma, je tovrstni antisemitizem redek ali ga sploh ni. Pač pa se lahko strinjamo z ocenami, da lahko tudi samoupravna družba, kakršna je bila v Sloveniji do leta 1990 oz. 1991,<sup>33</sup> producira »nasprotnike v skladu z logiko antisemitizma«. Pri tem pa je treba ubrati isto pot kot pri antisemitizmu: analizirati ključno imanentno notranje protislovje, ki se v interesu odtujenih vladajočih sil izraža v obliki zunanjega, izkoreninjenega nasprotnika.<sup>34</sup> Kljub temu v samoupravni družbi tudi zaradi zgodovinskih okoliščin antisemitizem v Sloveniji ni izbruhnil. Vendar pa se je uveljavilo mnenje, da se na neki natanko določeni točki odpira polje za njegove svojevrstne ekvivalente, za uveljavitev osnovne logike antisemitizma »z drugimi sredstvi«: tam, kjer samoupravljanje v praksi dejansko ne preseže meščanske omejenosti civilne družbe, marveč civilno družbo odpravi v smeri vrnitve k svojevrstnemu korporativizmu: k viziji družbe kot organske celote, kjer naj tako imenovane višje sfere ohranijo svojo zakoreninjenost v mistificirano pojmovni bazi, neposredni proizvodnji. Razkorak med normativno odločilno vlogo »neposrednih proizvajalcev« in dejansko prevladujočo vlogo tehnobirokratskega aparata, ki se lahko kaže tudi v obliki skrbi za interese samih neposrednih proizvajalcev, ta razkorak lahko dobi poteze razrednega nasprotja. Nadalje bi lahko antisemitska logika imela določeno vlogo v sekundarnem nasprotju med državno-partijsko birokracijo in tehnokracijo. Ker tehnokracija praviloma nastopa z ideološko legitimacijo liberalizma, svobodnih blagovno tržnih razmerij, bi lahko državna birokracija proti tehnokraciji z večjim ali manjšim uspehom stavila na dobro staro desno–populistično karto zaščite delavskega razreda pred

<sup>32</sup> Obširno knjigo o rusko–judovskih odnosih je napisal Aleksander Solženicin in v njej poskušal nepristransko in objektivno prikazati vso kompleksnost rusko–judovskih odnosov (prim. Aleksander Solženicin: Dva veka zajedno, I. Judje in Rusi pred revolucijo. II. 1917–1972 Judje in Rusi v sovjetskem obdobju. Beograd 2003.) Zanimiva je njegova ocena o Judih, ki so sodelovali v boljševistični revoluciji in nato v organih nove sovjetske oblasti. Meni, da je bila udeležba Judov velika in da so vsi Judje, tudi tisti, ki niso sodelovali v revoluciji in kasnejših revolucionarnih ukrepih, soodgovorni za postopke svojih sonarodnjakov, ker se niso od njih ogradili. S tem nekako izraža mnenje o obstoju kolektivne krivde Judov v Rusiji. (Prim. Filip David: Svetovi v Haosu. Beograd 2004, str. 29.)

<sup>33</sup> Demokratične spremembe po zmagah Demosa na volitvah 1990 in slovenska osamosvojitve leta 1991.

<sup>34</sup> Slavoj Žižek vleče pri tem primerjavo s »krekovstvom« in ocenjuje, da to še vedno živi v tistem pojmovanju (in hkrati praksi) samoupravljanja, ki civilno družbo ukine tako, da – kot bi rekel Krek – posameznik ni neposredno državljan, marveč je to le kot član posebnih stanov, korporacij, ali, kot bi rekli v sodobnem času – svojih samoupravnih interesov ne more uveljaviti neposredno, temveč le preko interesnih skupnosti.

tako imenovanim gnilim liberalizmom.<sup>35</sup> Tudi v času samoupravljanja je v teoretskih razmišljanjih za mnoge veljala ocena, ki pa ni dobila javnega predznaka, da je antisemitizem pač usodno vprašanje človeštva. Za Slovenijo bi namreč bila takšna javna opredelitev hudo sporna tudi zaradi tega, ker je bila praktično že takrat brez Judov in bi torej res govorili o »antisemitizmu brez Judov«, kar je še danes ena od značilnosti obravnavane tematike. Ne glede na različnost pogledov in na mnoge dileme, je v zadnjem desetletju pred slovensko osamosvojitvijo obveljalo stališče, da je v bistvu antisemitizem za mnoge enostavno gola pretveza. Antisemitizem kot ljudsko gibanje je bil vedno to, kar so njegovi pobudniki radi prenašali kot model za doseganje svojih ciljev in interesov. Za ljudstvo je antisemitizem razkošje.<sup>36</sup> Njegova smotrnost za gospodarstvo je na dlani. Uporabljen je za odvracanje pozornosti, kot poceni sredstvo korumpiranja, kot teroristični eksempel. Ugledni raketirji ga vzdržujejo, neugledni ga izvajajo. Vendar pa je oblika duha, družbenega in individualnega, ki se pojavlja v antisemitizmu, prazgodovinsko–zgodovinski preplet, iz katerega se nikakor ne more izviti, popolnoma v temi. Jedrnate racionalne, ekonomske in politične razlage in protiargumenti – naj bodo še tako pravilni – tega ne zmorejo, kajti z gospodvom povezana racionalnost je sama položena v temelj trpljenja. Kot slepo udrihajoči in slepo braneča se preganjalec in žrtev še pripadata istemu krogu zla. Antisemitsko obnašanje se sproži v situacijah, v katerih so zaslepljeni, subjektivnosti izropani ljudje spuščeni z verige kot subjekti. Kar počnejo, so za udeležence smrtonosne in hkrati nesmiselne reakcije, kot jih označujejo behavioristi, ne da bi jih razlagali. Antisemitizem je avtomatizirana shema, celo civilizacijski obred, in pogromi so pravi obredni umori.<sup>37</sup> Šele slepota in neintencionalnost

<sup>35</sup> Slavoj Žižek: O Slovencih in antisemitizmu. V: Problemi 4–5, Ljubljana 1983, str. 36. Avtor je pripravil tri predavanja na simpoziju ob ustanovitvi Društva za teoretsko psihoanalizo.

<sup>36</sup> Max Horkheimer in Theodor W. Adorno: Dialektika razsvetljenstva. Ljubljana 2002, str. 183.

<sup>37</sup> Ibidem, str. 184. Avtorja sta bila dolga leta v očeh javnosti tako rekoč siamska dvojčka in to je treba pripisati prav dejstvu, da je njuno skupno delo Dialektika razsvetljenstva naredilo takšen vtis. Danes vemo, da sta bila poprej in kasneje dva samosvoja misleca, vsak s svojimi polji zanimanja in lastnim ponderiranjem problemov. Knjiga Dialektika razsvetljenstva je izšla leta 1947 pri Queridoju v Amsterdamu in se je sprva širila le polagoma, kasneje pa bila razprodana. V času političnega razkola na predimenzionirane bloke, ki so bili objektivno prisiljeni k temu, da trčijo drug ob drugega, se je groza nadaljevala. Konflikti v tretjem svetu in vnovična rast totalitarizma (zlasti v socialističnem bloku pod vplivom Sovjetske zveze) so zgodovinska naključja tako malo, kakor je bil – kot je razvidno iz omenjene knjige – naključje fašizem. Kritično mišljenje, ki se ne ustavi niti pred napredkom, zahteva danes zavzemanje za preostanke svobode, za težnje k realni večnosti, četudi so videti spričo velikega zgodovinskega pohoda nemočne.

antisemitizma potrjujeta, da je ventil, pokažeta njegovo mero resnice. Bes se razdivja na tistem, ki brez zaščite vzbuja pozornost. In kot so žrtve zamenljive med seboj, pač glede na konstelacijo: potepuhi, Judje, protestanti, katoliki, lahko vsaka od njih stopi na mesto morilca, v istem slepem veselju do ubijanja, brž ko začuti, da je pridobila moč norme. Pristnega antisemitizma ni in zagotovo ne rojenega antisemita. Odrasli, ki jim je klic po judovski krvi postal druga narava, vedo o tem, zakaj je tako, enako malo kot mladina, ki naj bi jo prelila. Visoki naročniki, ki to vedo, kajpak ne sovražijo Judov in ne ljubijo svojih privržencev. Ti pa, ki ne ekonomsko ne seksualno ne pridejo na svoj račun, sovražijo brez konca; nočejo dopustiti popuščanja, ker ne poznajo izpolnitve. Organizirane roparske morilce tako dejansko oživlja neka vrsta dinamičnega idealizma. Odpravijo se plenit in zraven snujejo veličastno ideologijo, česnajo o rešitvi družine, očetnjave, človeštva. Ker pa postanejo opeharjeni, kar so skrivaj kajpak že slutili, naposled popolnoma odpade njihov klavrní nacionalni motiv, rop, ki naj bi mu služila racionalizacija, in ta proti svoji volji postane častna. Nejasni nagon, ki mu je bila že od začetka sorodnejša od razuma, se jih popolnoma polasti. Racionalni otok je poplavljen in obupanci se pojavljajo edino še kot zagovorniki resnice, kot pokrovitelji sveta, ki ga morajo reformirati do poslednjega koticíka. Vse, kar je živo, postane gradivo njihove ogabne dolžnosti, ki je ne ovira nobeno nagnjenje več. Početje postane dejansko avtonomna samonamembnost, prikriva svojo lastno nenamenskost. Antisemitizem najprej zmerom poziva k celovitemu opravljanju. Med antisemitizmom in totaliteto (totalitarnostjo, op. avt.) je od začetka obstajala najtesnejša povezava. Totalitarizem je najznačilnejši za nacistično in boljševistično gibanje. Ko je gibanje prevzelo oblast, se je nevarnost zanj kazala v dejstvu, da lahko po eni strani s prevzemom državne mašinerije okosteni in zamrzne v obliko absolutne vladavine.<sup>38</sup> Po drugi strani pa njegovo svobodo gibanja omejujejo meje ozemlja, na katerem je prišlo na oblast. Obe nevarnosti sta za totalitarni sistem enako usodni; razvoj v smeri absolutizma bi pokončal notranje gonilo gibanja, razvoj v smeri nacionalizma pa bi onemogočil njegove težnje po širitvi navzven, te pa so za preživetje gibanja temeljnega pomena. Obliko vladavine, ki sta jo razvili obe gibanji oz. se je skoraj samodejno razvila iz dvojne zahteve po popolni nadvladi in globalni oblasti, najbolje opredeli slogan Trockega »permanentna revolucija«, čeprav ni bila teorija Trockega nič drugega kot socialistična napoved serije revolucij, od

<sup>38</sup> Nacisti so se jasno zavedali, da lahko prevzem oblasti pelje k uveljavitvi absolutizma. »Nacionalni socializem pa ni na čelu boja proti liberalizmu zato, da bi obtičal v absolutizmu in bi s tem igro začel znova.« (Werner Best: Die deutsche Polizei. str. 20.)

protifevdalne buržoazne do protiburžoazne proletarske, ki naj bi zajele eno deželo za drugo.<sup>39</sup> V Sovjetski zvezi so revolucije v obliki splošnih čistk postale stalna institucija Stalinovega režima po letu 1934. V nacistični Nemčiji je bila jasno zaznavna podobna tendenca k permanentni revoluciji, čeprav nacisti niso imeli na voljo dovolj časa, da bi se tega zavedeli v enaki meri. Pri tem je značilno, da se je tudi njihova »permanentna revolucija« začela z likvidacijo frakcije v stranki, ki si je drznila javno napovedati »naslednjo fazo revolucije«. <sup>40</sup> V nasprotju z boljševiškim pojmom permanentne revolucije naletimo pri nacizmu na pojem rasne »selekcije, ki ne more nikoli zastarati«, zaradi česar je potrebna stalna radikalizacija standardov, v skladu s katerimi se izvaja selekcija, t.i. iztrebljanje neustreznih. Bistvo je v tem, da sta Hitler in Stalin z obljubo stabilnosti zakrivala težnjo po vzpostavitvi stanja permanentne nestabilnosti. Totalitarne vladavine težijo k osvojitvi zemeljske oble in popolni prevladi nad vsemi deželami. Zunanja podoba totalitarnih režimov sloni na trdni domnevi, da bodo ta cilj navsezadnje dosegli in da ga ne smejo izgubiti izpred oči, pa naj se zdi še tako časovno oddaljen oz. naj so »idealne« zahteve še tako resno sprte s potrebami gibanja. Vzpon na oblast, dejstvo, da je v neki deželi fiktivni svet gibanja postal otipljiva realnost, ustvari odnos do drugih narodov, ki je podoben situaciji totalitarne stranke pod netotalitarno vladavino: otipljivo realnost fikcije, ki jo podpira internacionalno uveljavljena državna oblast, je mogoče izvoziti na enak način, kot je mogoče v netotalitarni parlament uvoziti prezir do parlamenta. V tem pogledu je bila predvojna »rešitev« judovskega vprašanja pomembna izvozna dobrina nacistične Nemčije; izgon Judov je prenesel pomemben del nacizma v druge dežele; z nasilnim izgonom Judov iz rajha brez potnih listov in denarja se je uresničila legenda večnega Juda, z izzivanjem nepomirljive sovražnosti do Nemcev pri Judih pa so nacisti dobili pretvezo za strastno zanimanje za notranjo politiko vseh držav. Vrhunec rasistične uničevalne politike predstavljajo koncentracijska taborišča in taborišča smrti. Ta taborišča se v totalitarnih režimih uporabljajo kot laboratorij, v katerem se potrjuje osnovno prepričanje totalitarizma, da je mogoče prav vse. V primerjavi s tem so vsi drugi eksperimenti drugotnega pomena, čeprav je za te

---

<sup>39</sup> Teorija Trockega, prvič obelodanjena leta 1905, se seveda ni razlikovala od revolucionarne strategije vseh leninistov, v obeh katerih je bila Rusija le prvo področje, prvi branik internacionalne revolucije; njen interes je bil, da se podredi nadnacionalni strategiji militantnega socializma. V tistem času pa so meje Rusije in zmagovitega socializma pač sovpadale. (Prim. Isac Deutscher: Stalin. A Political Biography, New York and London 1949, str. 243.)

<sup>40</sup> Hannah Arendt, Izvori totalitarizma. Ljubljana 2003, str. 478. Pred likvidacijo Rohmove frakcije junija 1934 je vladalo kratko obdobje stabilizacije.

laboratorije značilno, da so jih uporabljali za vse vrste poskusov, tudi medicinskih, katerih grozote so podrobno zapisane v procesih proti zdravnikom Tretjega rajha.<sup>41</sup> Popolna nadvlada stremi k organiziranju neskončnega števila neskončno različnih človeških bitij, kakor da je celotno človeštvo en sam posameznik in je mogoča le, če lahko vsako posamezno osebo zvedemo na nikoli spreminjajočo se identiteto reakcij na tak način, da lahko vsak skupek takih reakcij naključno nadomestimo s kakršno koli drugo. Problem je ustvariti nekaj, kar ne obstaja, namreč tako človeško vrsto, ki je podobna drugim živalskim vrstam, katerih edina »svoboda« je v »ohranjanju lastne vrste«. Totalitaristična nadvlada poskuša ta cilj doseči z ideološko indoktrinacijo elitnih enot in tudi z absolutnim terorjem v taboriščih. Ostudnosti, za katere se te elitne enote uporabljajo, postanejo, kakor so v tem primeru, praktična aplikacija ideološke indoktrinacije – testno območje, v katerem se mora slednja potrditi. Medtem pa naj bi grozljivi spektakel samih taborišč zagotovil »teoretično« potrditev ideologije. Na voljo so nam številna pričevanja preživelih. Bolj ko so pristna, manj poskušajo izpovedati tisto, kar presega človeško dožemanje in izkušnje, torej trpljenje, ki človeka spremeni v »žival, ki se nikoli ne pritožuje«. <sup>42</sup> V nobenem od teh pričevanj ne najdemo tistih strasti zgražanja in sočustvovanja, ki so vedno gnale ljudi k zadostitvi pravice. Nasprotno, vsakega od avtorjev, ki govori ali piše o koncentracijskih taboriščih, še dandanes obravnavamo kot osumljenca. Tudi če se je avtorju uspelo vrniti v resnični svet živih, pogosto ostane prežet z notranjim dvomom v lastno resnico, kakor da bi bil sam zamenjal nočno moro za resničnost. Ti dvomi v samega sebe in resničnost lastnih izkušenj zgolj razkrivajo tisto, kar so nacisti vedno vedeli: posameznikom, ki so se odločili zagrešiti zločin, ustreza, da izberejo najskrajnejšo in najnevarnejšo raven svojega početja. Ne samo zato, ker to zagotavlja, da postanejo vse zakonsko predvidene kazni neustrezne in absurdne, temveč tudi zato, ker sama nezaslišanost zločinov morilcem, ki se branijo z vsemi mogočimi lažmi, omogoča, da je lažje verjeti njihovim izjavam kot pa pričevanjem njihovih žrtev, ki izpovedujejo resnico. Nacistom se niti ni zdelo potrebno, da bi to spoznanje obdržali zase. Če drži, da so koncentracijska taborišča ustanova totalitarističnih vladavin in njihova najbolj neposredna posledica, se zdi, da je takšno »podoživljanje grozot« neizogibno, če želimo totalitarizem razumeti. Nacisti so z značilno natančnostjo zapisali operacije v koncentracijskih taboriščih z naslovom »Pod krinko noči«

---

<sup>41</sup> Ibidem, str. 529.

<sup>42</sup> Ibidem, str. 530.

(Nacht und Nebel). Radikalnost ukrepov, s katerimi so ravnali z ljudmi, kot da nikoli niso obstajali, in zaradi katerih so ljudje dobesedno izginjali, pogosto ni bila očitna na prvi pogled, saj nemški in ruski sistem nista bila enovita, ampak sta bila sestavljena iz niza kategorij, za katere so veljali različni načini obravnave. V Nemčiji so te različne skupine ljudi obstajale znotraj taborišča, ne da bi prihajale v stik z drugo. Jude so označili s kategorijo, ki je bila namenjena takojšnjemu iztrebljanju.<sup>43</sup> Življenje v koncentracijskem taborišču se ne more primerjati z ničimer. Groza, ki jo zbuja, nikoli ne bo popolnoma predstavljiva, ker obstaja zunaj življenja in smrti. Preživeli je tudi ne more ubesediti, saj mu svet živih, v katerega se vrne, preprečuje, da bi zatrdno verjel v svoja doživetja. Zdi se mu, kot da pripoveduje zgodbo o nekem drugem planetu, saj se jim v svetu živih ni treba zavedati, da so mrtvi ali živi; njihov položaj je tak, kot da ne bi bili nikoli rojeni. Bodeča žica je sicer izolirala taboriščnike, spretno ustvarjena neresničnost pa je dopuščala tako neizmerne krutosti, da je iztrebljanje postalo popolnoma normalen pojav. Kar so nacisti počeli v taboriščih, nam je danes poznano kot svet perverznh in bolnih fantazij. Težko je doumeti dejstvo, da so se fantazije in strahotni zločini iz nekega fantomskega sveta vendarle materializirali v realnost popolne čutne zaznave, ki pa je bila brez posledične in odgovornostne strukture, zaradi česar se resničnost preobrazi v gmoto nedoumljivih podatkov. Ustvarili so svet, v katerem so pobijali in mučili ljudi, ne da bi se mučitelj in mučenec zavedala, da je vse dogajanje kaj več kot le kruta igra ali absurdne sanje. Marsikdo še zmeraj misli, da je bil antisemitizem le po nesrečnem naključju središče nacistične ideologije in da se je nacistična politika dosledno in brezkompromisno usmerila na preganjanje in uničevanje Judov. Šele grozote končne katastrofe, še bolj pa brezdomnost in izkoreninjenost preživelih so povzročili, da je »judovsko vprašanje« postalo tako izrazito v našem vsakdanjem življenju. To, o čemer so nacisti trdili, da je njihovo glavno odkritje – vloga judovskega naroda v svetovni politiki – in njihov poglavitni interes – preganjanje Judov po vsem svetu, je imelo javno mnenje le za izgovor, da bi si pridobili množice ali za zanimivo demagoško zvijačo.<sup>44</sup> Da tega, kar so govorili nacisti, nihče ni jemal resno, je razumljivo. V sodobni zgodovini je komajda kaj bolj vznemirljivega in zavajajočega kakor to, da si je od vseh velikih nerešenih

---

<sup>43</sup> Ibidem, str. 535. V Rusiji so obstajali vsaj trije neodvisni sistemi. Prvič, obstajale so avtentične skupine prisilnih delavcev, ki so živeli relativno svobodno in so bili kaznovani za določeno obdobje. Drugič, obstajala so koncentracijska taborišča, v katerih so ljudi neusmiljeno izkoriščali, zaradi česar je bila umrljivost izredno visoka. Organizirana so bila izključno zaradi dela. Tretjič, obstajala so taborišča smrti, v katerih so ljudi sistematično ubijali s stradanjem in z zanemarjanjem.

<sup>44</sup> Ibidem, str. 45.



političnih vprašanj minulega stoletja prav ta na videz mali in nepomembni judovski problem pridobil dvomljivo čast, da je spravil v tek vso to peklensko mašinerijo. Takšne razlike med vzrokom in učinkom žalijo naš zdravi razum, da zgodovinarjevega smisla za ravnovesje in harmonijo sploh ne omenjamo. Če jih primerjamo z dogodki samimi, so vse razlage antisemitizma videti, kakor da si jih je nekdo izmislil v naglici in po naključju, da bi prikril problem, ki tako resno ogroža naš smisel za skladnost in naše upanje v duševno zdravje. Za eno izmed pre nagljenih razlag je antisemitizem isto kakor napadalni nacionalizem in njegovi ksenofobični izbruhi. Moderni antisemitizem pa je, žal, rasel v sorazmerju s propadanjem tradicionalnega nacionalizma in dosegel vrh natanko v trenutku, ko sta se zlomila evropski sistem nacionalnih držav in njegovo dragoceno ravnovesje moči.<sup>45</sup> Teza o večnem antisemitizmu je s stališča končne katastrofe, ki je Jude pripeljala tako blizu popolnemu uničenju, postala nevarnejša kot kdaj koli prej. Antisemitizem, ki nikakor ni bil skrivnostno zagotovilo za preživetje judovskega ljudstva, se je jasno razodel kot nekaj, kar je grozilo, da bo to ljudstvo uničilo. Vendar je ta razlaga antisemitizma, tako kot teorija o grešnem kozlu in iz podobnih razlogov, preživela to, da jo je stvarnost zavrnila. Z drugimi argumenti, a z enako trmoglavostjo poudarja tisto popolno in nečloveško nedolžnost, ki je tako nenavadno značilna za žrtve modernega terorja, in katero, kakor se zdi, potrjujejo tudi dogodki sami. Pred teorijo o grešnem kozlu ima celo to prednost, da nekako odgovarja na neprijetno vprašanje: Zakaj izmed vseh ljudi prav Judje? Odgovor, ki ga to vprašanje zahteva, se glasi: Zaradi večnega sovraštva. Omeniti velja, da edini teoriji, ki si vsaj prizadevata pojasniti politični pomen antisemitskega gibanja, zanikata, da bi bili Judje kakor koli odgovorni, in zavračata razpravo o tem v specifično zgodovinskem okviru. Ko človeškemu vedenju odrekata vsakršen pomen, močno spominjata na tiste moderne prakse in oblike vladanja, ki s samovoljnim terorjem odpravljajo samo možnost, da je človek lahko dejaven. Nekako so Jude v uničevalnih taboriščih pobijali, kakor da bi ravnali s skladi z razlago teorij, zakaj so tako osovraženi: pač ne glede na to, kaj so storili ali česa niso storili, ne glede na svoje slabosti ali kreposti. Še več, sami morilci, ki so zgolj ubogali ukaze in bili tako ponosni na svojo brezstrastno učinkovitost, so grozljivo spominjali na »nedolžna« sredstva

---

<sup>45</sup> Ibidem, str. 45–46.

nečloveškega, neosebnega teka dogodkov, kakor si ga je zamislila teorija o večnem antisemitizmu.<sup>46</sup>

Naj ob koncu prispevka povzamemo, da se na Slovenskem z antisemitizmom zgodovino pisje ne ukvarja sistematično, kar je po oceni Petra Vodopivca najbrž posledica okoliščin, da je bila Judovska skupnost v Sloveniji vselej relativno majhna. Pojavi antisemitizma so torej značilni za drugo polovico 19. stoletja in se nato zrcalijo tudi skozi posamezne oblike v katoliškem in liberalnem taboru, pred izbruhom 2. svetovne vojne v 20. stoletju pa dobijo nove dimenzije. Tudi na Slovenskem torej govorimo o antisemitizmu, ki ima zgodovinske nastavke, katerih relevantne vsebine in oblike segajo v drugo polovico 19. in vsaj še v začetek 20. stoletja. Iz zgodovinskega, pa tudi sociološkega in antropološkega vidika je antisemitizem za obdobje pred letom 1945 solidno raziskan in obdelan (zlasti še svetovni okvir antisemitizma), manj pa za kasnejša obdobja in za slovenske razmere za čas samostojne države po letu 1991. Za slovenske razmere ni značilen radikalen antisemitizem (izjema so medvojni radikalni posegi fašističnih in nacističnih oblasti, vključno s holokavstom), po letu 1945 pa se elementi in pojavi antisemitizma zrcalijo skozi oblastne ukrepe in posege, ki so dodatno prizadeli ostanke ostankov slovenskih Judov. Najbolj občutno prav v Prekmurju (rušenje sinagoge v Murski Soboti, marginalizacija judovskih žrtev 2. svetovne vojne). V samostojni slovenski državi po letu 1991 je Judovska skupnost obnovljena v javnosti – a hkrati obremenjena s »kripto prisotnostjo«, v kateri mnoge javne osebnosti, ki so Judje ali menijo, da imajo judovsko poreklo, tega v javnosti praviloma ne kažejo. Stereotip, da v Sloveniji antisemitizma ni bilo in da Slovenci niso antisemiti, se spreminja šele v zadnjih letih. To se pogosto utemeljuje s predpostavko in oceno, da Slovenci nis(m)o imeli pretirano veliko stikov z Judi. Tudi ko se priznava obstoj antisemitske tradicije, se poudarja dejstvo, da je bilo število Judov na Slovenskem v 19. in 20. stoletju zelo majhno. Za slovenske razmere torej lahko zapišemo, da je antisemitizem pojav v okolju, v katerem ni avtohtonega izvora in ne predstavlja močnejše zgodovinske dediščine.<sup>47</sup> Služi kot akademski primer za zgled in opozorilo pred podobnimi represivnimi pojavi. Čeprav torej ne moremo govoriti o

<sup>46</sup> Ibidem, str. 51. Rojstvo in rast antisemitizma so spremljali judovska asimilacija, sekularizacija in izrinjanje starih religioznih in duhovnih vrednot judovstva. Velikim delom judovskega ljudstva je dejansko grozilo fizično izumrtje od zunaj in hkrati razpad od znotraj. V tem položaju so se Judje, ki jih je skrbelo preživetje lastnega ljudstva, v nenavadno obupnem in napačnem razumevanju oprijeli tolažilne misli, da bi bil antisemitizem pravzaprav lahko imenitno sredstvo za ohranitev ljudstva, tako da bi domneva o večnem antisemitizmu celo pomenila večno jamstvo za obstoj Judov.

<sup>47</sup> Marjan Toš: Zgodovinski spomin na prekmurske Jude. Povzetek doktorske disertacije, rokopis, arhiv Sinagoge Maribor, Maribor 2007.

odkritem antisemitizmu večjega obsega, moramo vseeno spremljati vsak droben pojav z elementi ali znaki tega negativnega predsodka: nadvse poučna je namreč pot, ki jo je sovraštvo do Judov prehodilo od sovraštva na imaginarni ravni do konkretno izraženega sovraštva v izgredih in pogromih. To je treba poznati, saj mu je podvržena vsaka ideologija, ki gradi na predsodkih in izkorišča skupine ljudi za lastno promocijo.

### Ključne besede

*Slovinci, Judje, antisemitizem, antijudaizem, protijudovstvo, totalitarizem, sovraštvo, zločin, koncentracijsko taborišče, nacistična politika, Ljubljana, Maribor, Prekmurje, Lendava, Murska Sobota*

### Literatura

- Hannah ARENDT: *Izvori totalitarizma*. Ljubljana 2003.
- Werner BEST: *Die deutsche Polizei*.
- Filip DAVID: *Svetovi v Haosu*. Beograd 2004.
- Isac DEUTSCHER: *Stalin. A Political Biography*. New York and London 1949.
- *2000 let krščanstva* (uredil France M. Dolinar). Ljubljana 1991.
- Max HORKHEIMER in Theodor W. ADORNO: *Dialektika razsvetljenstva*. Ljubljana 2002.
- Mihaela HUDELJA: Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru. Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. *Časopis za kritiko znanosti* (ČKZ), XXIV (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 47–62.
- *Judje v Prekmurju, katalog dokumentarne razstave v Sinagogi*. Maribor 27. 1. – 15. 3. 2009. Avtor razstave je bil mag. Franc Kuzmič.
- Karl KRAUS: *Untergang der Welt durch schwarze Magie*. Wien, Leipzig 1925.
- Iztok SIMONITI: Vera in razum in vera v razumu. *Sodobnost*, št. 10, Ljubljana 2005, str. 1199–1222.
- Aleksander SOLŽENICIN: *Dva veka zajedno, I. Judje in Rusi pred revolucijo. II. 1917–1972 Judje in Rusi v sovjetskem obdobju*. Beograd 2003.
- Barbara STANIČ: Antisemitizem kot model zatiranja. *Časopis za kritiko znanosti* (ČKZ), XXIII (1996), št. 179, Ljubljana 1996, str. 29–45.
- Hannah STARMAN: Judje in ideacija v sodobni Sloveniji. *Razprave in gradivo št. 45*, Ljubljana 2004, str. 160–182.
- Zmago ŠMITEK: *Poti do obzorja*. Ljubljana 1988.
- Marko ŠTEPEC: Nekateri opisi človeške stranpoti na prelomu 19. v 20. stoletje. *Katja Vodopivec s sodelavci: Postava in hudodelstvo*, Ljubljana 1990, str. 26–38.
- Marko ŠTEPEC: Srečanja z Judi. *Borec* 1995, št. 542–543, Ljubljana 1995, str. 811–827.

- Marjan TOŠ: *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*. Povzetek doktorske disertacije, rokopis, arhiv Sinagoge Maribor, Maribor 2007.
- Mirjana ULE: Žid in ženska kot simbola potisnjene univerzalnosti. *Problemi 1*, Ljubljana 1985, str. 67–69.
- Alan UNTERMAN: Judovstvo. *Mali leksikon*, Ljubljana 2001.
- Janez VAJKARD VALVASOR: *Slava vojvodine Kranjske, XI. knjiga*. Ljubljana 1977.
- Slavoj ŽIŽEK: O Slovencih in antisemitizmu. *Problemi 4–5*, Ljubljana 1983.
- Slavoj ŽIŽEK: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana 1987.

## Povzetek

Judje na Slovenskem so danes organizirani v eno najmanjših Judovskih skupnosti v Evropi, saj ta uradno šteje nekaj nad 100 članov. Vendar pa to populacijsko dejstvo v današnji Sloveniji nima neposredno sorazmernih učinkov na ideacijo o Judih. Situacija je ravno nasprotna: pozitivna ali negativna senzibiliranost do Judov, judovstva, dogajanj v Izraelu ipd., so del vsakdana v oblikovanju etničnih ideacij in razlikovanj v vseh zvrsteh javnosti na način, ki bi ga izhodiščno lahko označili kot sorodnega temu, kar je Paul Lendvai označil kot »antisemitizem brez Judov«. <sup>48</sup> V slovenski sodobnosti so namreč Judje na ozemlju današnje Slovenije kot populacijska entiteta najbolj zaznamovani s svojo fizično odsotnostjo. Pri tem pa se pozablja, da so se na našem ozemlju naseljevali že zelo zgodaj. Po srednjeveških izgonih iz slovenskih dežel Koroške, Štajerske in Kranjske med leti 1496–1515 se Judje v 18. stoletju vnovič v večjem številu naseljujejo v Prekmurju. V pokrajini ob Muri je judovski živelj dosegel višek ob koncu 19. stoletja, Judovska skupnost v Prekmurju pa je bila nato tudi v prvih desetletjih 20. stoletja najvplivnejša in najdejavnejša na celotnem slovenskem ozemlju. Antisemitizem 19. stoletja slovenskega ozemlja ni preskočil, ni pa se posluževal radikalnejših oblik. Slovenci nismo imeli pretirano veliko stikov z Judi.

---

<sup>48</sup> Hannah Starman: Judje in ideacija v sodobni Sloveniji. V: Razprave in gradivo št. 45, Ljubljana 2004, str. 161. Avtorica predstavlja raziskovalni ekspeze projekta, s katerim se med drugim izvaja empirična preverba situacije v današnji Sloveniji. Projekt išče tako izrecno protijudovstvo, antisemitizem in antiizraelizem, kot tudi tako imenovani „filosemitizem“. Slednjega bi po navedbah nosilke projekta Hannah Starman izhodiščno lahko označili kot pomodno romantiziranje judovstva in Judov – fascinacijo z zaznano specifično in v mitologijo preobrnjeno zgodovino in „vsebinami“ judovstva, ki jo v zastavitvi pojmuje kot strukturno enak, čeprav nazorsko preobrnjen vidik antisemitizma, torej kot poseben afirmativni rasizem do Judov in vsega (domnevno) judovskega.



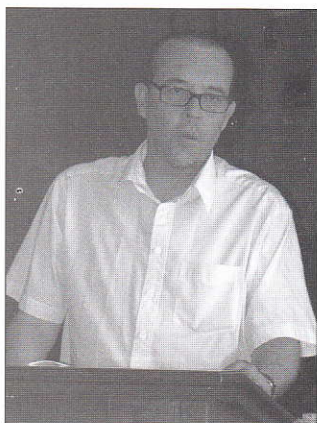
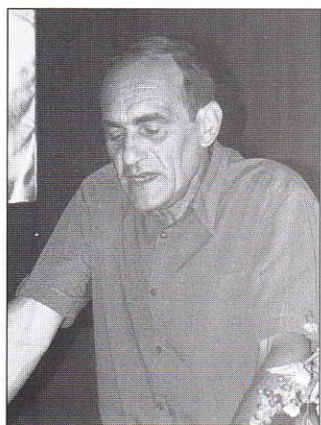
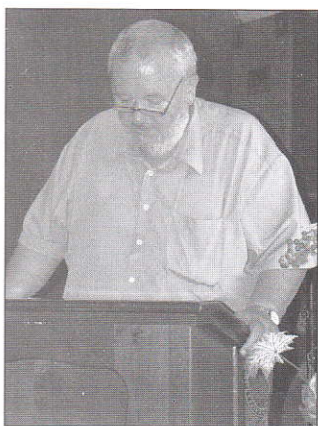
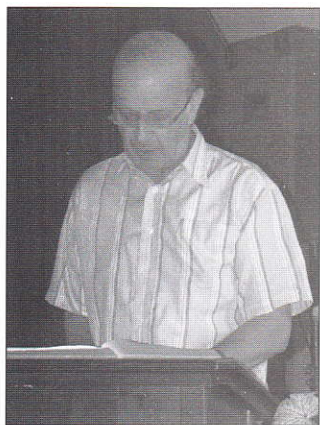
*Slika 11: Simpozij v Ormožu, grad Ormož, 26. junij 2009.  
Foto: Franc Krnjak.*



*Slika 12: Odkritje obnovljene spominske plošče Božidarju Raiču na Žvabu (nagovor predsednika Zgodovinskega društva Ormož Antona Luskoviča).  
Foto: Franc Krnjak.*

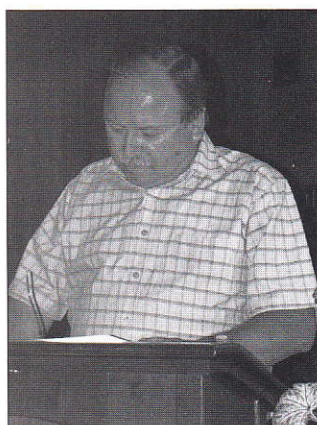
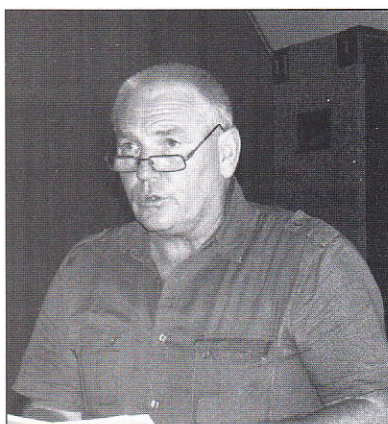


Slika 13: Obnovljena spominska plošča Božidarju Raiču na Žvabu.  
Foto: Kranc Krnjak.



*Slike 14–18: Referenti na simpoziju v Ormožu: Ivan Ribtarič, Stane Granda, Zdenka Kresnik, Anton Ratiznojnik in Janez Cvirn.*

*Foto: Franc Krnjak.*



*Slike 19–23: Referenti na simpoziju v Ormožu: Ivan Fras, Franc Krnjak, Nevenka Korpič, Miran Puconja in Marjan Toš.  
Foto: Tone Luskovič in Franc Krnjak.*



